

Ref

LOKALT FOLKSTYRE GENOM BRUKARMEDVERKAN

Exempel och erfarenheter

Ur KB:s samlingar

Digitaliserad år 2013

National Library
of Sweden

Betänkande från
1983 års demokratiberedning

SOU
1984:84

Ref

LOKALT FOLKSTYRE GENOM BRUKARMEDVERKAN

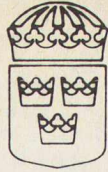
Exempel och erfarenheter

Betänkande från
1983 års demokratiberedning

SOU
1984:84

Statens offentliga utredningar

1984:84

Civildepartementet

Lokalt folkstyre genom brukar- medverkan

Exempel och erfarenheter

Betänkande från
1983 års demokratiberedning
Stockholm 1984

ISBN 91-38-08550-X

ISSN 0375-250X

LiberTryck Stockholm 1984 341693

Till
Statsrådet och chefen för
Civildepartementet

Genom beslut den 26 maj 1983 bemyndigade regeringen chefen för civildepartementet, Bo Holmberg, att tillkalla en beredning för att utreda och utveckla den kommunala demokratin, brukarinflytande och brukarmedverkan.

Med stöd av bemyndigandet förordnades fr o m den 1 juni 1983 såsom ledamot och ordförande kommunalrådet Lars Eric Ericsson. Fr o m den 19 juli 1983 förordnades såsom ledamöter landstingsrådet Gunnel Färm, kommunalrådet Axel Gisslén, sakkunnige Rune Hammarbäck, landstingsrådet Karl-Gunnar Holmqvist, riksdagsledamoten Ingvar Karlsson, kommunalrådet Sven Lindgren, förbundsordföranden Sture Nordh, riksdagsledamoten Berit Oscarsson, kommunalrådet Lennart Pettersson, landstingsledamoten Anders Westerberg. Fru Marie-Christine von Sydow förordnades fr o m den 19 juli 1983 t o m den 28 maj 1984, då hon på egen begärand blev entledigad från uppdraget som ledamot. Borgarrådet Lennart Rydberg förordnades som ny ledamot den 28 maj 1984. Vidare förordnades sekreteraren Margareta Svensson som ledamot fr o m den 1 september 1983 och förbundsordföranden Sigvard Marjasin samt förbundsordföranden Kent Christensson fr o m den 6 oktober 1983.

Såsom sakkunniga förordnades fr o m den 19 juli 1983 direktören Hans Andersson, Svenska kommunförbundet, departementsrådet Lars Högdahl, civildepartementet samt avdelningschefen Urban H Karlsson, Landstingsförbundet. F d avdelningschefen, numera direktören Curt Riberdahl, Svenska kommunförbundet, förordnades fr o m den 9 januari 1984.

Som experter åt beredningen förordnades informationschefen Larsåke Lärsson fr o m den 1 oktober 1983 och hovrättsassessorn Bo Löven fr o m den 9 januari 1984.

Huvudsekreterare i beredningen är fr o m den 1 juni 1983 departementssekreteraren Sören Häggroth. Sekreterare är fr o m den 1 juni 1983 förste sekreteraren Inger Sävenstrand och filosofie kandidaten Torgny Sköldborg.

Regeringsrättssekreteraren Ingegärd Hilborn, förordnades fr o m den 15 mars 1984. Som biträdande sekreterare förordnades fr o m den 1 januari 1984 skolpsykologen Annalill Ekman.

Beredningen har antagit namnet 1983 års demokratiberedning.

Det föreliggande betänkandet, som härmed överlämnas, är beredningens andra.

Underlaget för beredningens ställningstaganden har utarbetats inom beredningens sekretariat.

Stockholm i oktober 1984

Lars Eric Ericsson

Gunnel Färm	Axel Gisslén	Rune Hammarbäck
Karl-Gunnar Holmqvist	Ingvar Karlsson	Sven Lindgren
Sture Nordh	Berit Oscarsson	Lennart Pettersson
Sigvard Marjasin	Kent Christensson	Lennart Rydberg
Anders Westerberg	Margareta Svensson	

/ Sören Häggroth
Inger Sävenstrand
Torgny Sköldborg
Ingegärd Hilborn
Annalill Ekman

F Ö R O R D

En huvuduppgift för 1983 års demokratiberedning är att genom försök och utbyte av erfarenheter utveckla organisationen, metoderna och arbetsformerna i kommunerna. Syftet är att underlätta för medborgarna att kunna medverka, bli delaktiga och ta ansvar för gemensamma angelägenheter.

I detta arbete är det viktigt att på olika sätt utveckla former för ökad brukarmedverkan genom folkrörelser, kooperativt och direkt i olika kommunala verksamheter. Dessa åtgärder måste självfallet in i ett större sammanhang. Därför tar också beredningen upp andra åtgärder som är viktiga för att utveckla den kommunala självstyrelsen. Beredningen vill också framhålla att det är fråga om ett långsiktigt arbete såväl centralt som lokalt.

För att bredda diskussionen och stimulera till försök på olika områden har demokratiberedningen lagt fram betänkandet (SOU 1984:83) Folkstyret i kommunerna. Medverkan - Delaktighet - Ansvar.

Beredningen vill med föreliggande betänkande ge ytterligare underlag för diskussionen om brukarmedverkan i den kommunala och landstingskommunala verksamheten. Därför innehåller betänkandet exempel och erfarenheter från försök med brukarmedverkan från barnomsorgen, skolan, kultur- och fritidsverksamheten, äldreomsorgen, hälso- och sjukvården samt omsorgsverksamheten.

Underlaget till kapitlen 1 och 4 har utarbetats inom demokratiberedningens sekretariat av Inger Sävenstrand. Underlaget till kapitel 2 har utarbetats inom sekretariatet av Annalill Ekman. Underlaget till kapitel 3 har utarbetats av studerande Mats Eriksson, praktikant från socialhögskolan. Underlaget till kapitel 5 har utarbetats av sekreterare Margareta Wiklund på landstingsförbundet.

Beredningen har inte tagit ställning till sakbeskrivningarna i betänkandet.

Die ...
...
...

...
...
...

...
...
...

...
...
...

...
...
...

...
...
...

...
...
...

I N N E H Å L L S F Ö R T E C K N I N G

- 1 FÖRÄLDRARNA BEHÖVS I BARNSTUGAN 9 - 25
- Motiv till föräldramedverkan
  - Föräldrasamverkan
  - Föräldrar deltar i daghemsarbete
  - Föräldraråd
  - Föräldrakooperativ
  - Förutsättningar
- 2 LEVANDE SKOLA 26 - 53
- Förutsättningar
  - Styrsystem
  - Målstyrning - ny förtroendemannaroll
  - Skolan - ett centrum för samarbete
  - Brukarnas medverkan och inflytande
  - Förändringsönskemål från brukarnas representanter
  - Pågående försöksverksamheter - modeller
  - Metod för delaktighet
  - Fortsatt arbete
  - Principskiss för självförvaltning i Tranmursskolan i Gävle
- 3 MENINGSFULL FRITID 53 - 91
- Renodlad kommunal verksamhet
  - Kommunen initierar eller stödjer föreningsbildningar kring lokalbundna kultur- och fritidsaktiviteter
  - Kommunen ställer resurser till brukarnas förfogande
  - Kommunala områdesarbeten
  - Andra alternativa förvaltningsformer i samverkan med folkrörelser

- 4 LÅT DE ÄLDRE VARA AKTIVA 92 - 113
- Områdesplanering i Garpenberg, Hedemora kommun
  - Uppdrag äldre i Stockholms kommun
  - Aktiva pensionärer i ett bostadsområde, Ellstorp i Malmö kommun
  - Föreningsaktiva pensionärer i Lycksele kommun
  - Pensionärer ansvarar för dagcentral i Ale kommun
  - Kontaktverksamhet i samarbete mellan Röda korset och två kommuner
  - Förtroenderåd och anhörigråd på Sundbybergs sjukhus
  - Brukarråd på institution i Danmark
  - Pensionärsråd, en inventering gjord av Kommunförbundet
  - Pensionärsorganisationerna i Sverige
- 5 AKTIV MEDVERKAN PÅ VÅRDINSTITUTIONERNA 114 - 140
- Allmänna utvecklingstendenser
  - Föräldramedverkan
  - Handikapporganisationer
  - Patient- och intresseföreningar
  - Långtidsvården
  - Psykiatrisk vård
  - Svårt sjuka/döende hemma
  - Förtroenderåd
  - Förtroendenämnden
  - Sammanfattning
- SÄRSKILDA YTTRANDEN
- Bilagor

1 FÖRÄLDRARNA BEHÖVS I BARNSTUGAN

Att vara förälder är att vara utsatt för hård press och mycket arbete. Man skall samtidigt fostra barn, ansvara för hem och dagliga göromål, delta i barnstugan och yrkesarbete. Detta ofta på samma villkor som de som inte har barn. Kombinationen fostraransvar och arbete utanför hemmet är oftast en arbetsam balansgång. Lösningen är inte i första hand att avstå från en av delarna, utan att få dem att gå ihop och bli en helhet.

För att barns utveckling skall gå bra, behöver de föräldrar som tar del i deras dagliga liv. Eftersom många förskolebarn tillbringar en stor del av sin vakna tid i barnstugan måste föräldrarna få en chans att komma in i verksamheten. Föräldrarna bidrar till att barnen upplever sammanhang mellan hemmet, barnstugan och verkligheten utanför. Därigenom blir barnens hela uppväxtmiljö tryggare.

Föräldrar och personal har ett gemensamt ansvar för barnen. Barnstugan är den naturliga mötesplatsen. Föräldrar och personal som samarbetar gör barnen tryggare. En sådan uppväxtmiljö ger barnen förebilder för hur man kan samarbeta och lösa konflikter. Föräldrar har många olika erfarenheter och kunskaper. Om dessa blir mer tillgängliga inom barnstugan bidrar de till att skapa en bra miljö för barnen.

För personalen innebär en ökad föräldramedverkan att man får en helhetssyn på barnet och förstår familjen bättre.

Motiv till föräldramedverkan

Daghemstillväxten har till största delen värderats i kvantitativa termer. Först på senare år har kvalitén i barnstugan börjat diskuteras. I samband med diskussioner om kvalitén har betydelsen av föräldrars medverkan och delaktighet i barnens liv i barnstugan och i den verksamhet som bedrivs där blivit mer och mer uppmärksammat. Denna utveckling följer den allmänna samhällsutvecklingen där medbestämmande och inflytande är viktiga och angelägna frågor i strävan att skapa demokratiska miljöer.

Föräldrar har många olika erfarenheter och kunskaper. Om dessa blev tillgängliga inom barnstugan skulle de bidra till att skapa en rik uppväxtmiljö för barnen och vara en källa till ett utbyte mellan de vuxna.

På ett seminarium om föräldramedverkan på barnstugan sa en förälder från daghemmet Ormen bl a följande (dokumentation finns utgiven i skriften Föräldrar på dagis, Demokratiberedningen, Liber Förlag):

"Budskapet i sin mest koncentrerade form, är att aktiv föräldramedverkan är ett sätt att sträva efter, och uppnå, en helhet.

Det behövs. Barnen idag far ofta illa mitt i välfärden och en viktig orsak är den splittring som dagisbarnen växer upp med. Barnen bollas varje dag mellan två skilda världar, med olika förutsättningar, värderingar och spelregler. Kommunikationen världarna emellan är ofta knapphändig, ibland obefintlig. Myter och missförstånd uppstår lätt och bäddar för aggressioner, rotlöshet och dåligt självförtroende.

Föräldrarna måste bygga den nödvändiga bron mellan världarna, måste medverka och vara delaktiga. Och i tillräcklig omfattning och på ett definierat sätt. Det måste handla om praktisk konkret verklighet, arbete och funktion."

Hon säger vidare

"Vi har lärt oss mycket av dagispersonalen, av deras tålmod, förmåga att hantera konflikter och sätta gränser - allt sådant är jag dålig på själv. Vi har fått stor respekt för deras kunnande och också insett deras begränsning, dvs var vi själva måste ta det fulla ansvaret. Vi kan numera intyga att dagispersonalens yrkesroll är oerhört krävande och värd mycket mer uppmärksamhet och högre status än vad som nu är fallet. Och att föräldrarollen mår bra av stöd och synpunkter från människor som både känner mina barn väl och har stor erfarenhet av andra ungar. Som både tycker mycket om mina barn och har den distans till dem som jag själv aldrig kan uppbringa.

Fler positiva erfarenheter. Vi har via samarbetet på dagis lärt känna ett stort antal vuxna - de andra föräldrarna - med många gemensamma förutsättningar och problem. Ett slitstarkt socialt nätverk har utbildats och är ett tryggt faktum, vad som än skulle kunna hända".

Hur kan då personal som arbetar på barnstugor där föräldrarna deltar i arbetet se på föräldrarna? Vi använder oss här av utdrag ur inlägg som

föreståndaren på daghemmet Ormen i Stockholm gjorde på demokratiberedningens seminarium om föräldrar på daghem:

"Att ha någon förälder på daghemmet varje dag är en trygghet. Det är ju inte som en del kritiker påstår nya människor som kommer in i verksamheten utan kända vuxna som barn och personal lär känna väldigt väl med tiden. Det är trots allt barn och föräldragruppen som är stommen på ett daghem, personalen byts ju emellanåt. Barnen känner också en stolthet över att vara så betydelsefulla att mamma och pappa tar ledigt ifrån sitt viktiga arbete för att vara med 'mej på dagis'.

Personalen får en helhetssyn på barnet och en större förståelse när man lär känna hela familjen med dess regler och attityder. För barnen är det ju oerhört viktigt att det inte är vattentäta skott mellan hem och daghem. Det kan vara splittrande. Att de vuxna i barnens värld pratar och har relation till varandra är självklart en trygghet.

Barnomsorgen idag är ju i övervägande del en 'kvinnovärld'. Man försöker lära barnen jämlikhet men det är ju svårt om det inte finns några manliga förebilder. Så att även pappa gör samma sak som mamma på daghemmet är en viktig bit i jämlikhetssträvandet. Daghem kan ibland vara en ganska isolerad värld, men när föräldrar kommer in i verksamheten på det här sättet innebär det vidgade vyer för alla inblandade.

Vår yrkesroll i personalgruppen har stärkts betydligt genom det stöd och den förståelse vi fått av föräldrarna. Som genom att de deltar aktivt i verksamheten också kan komma med rättvis och konstruktiv kritik. Något som också är positivt och stärkande i vår yrkesroll är att vi måste motivera vårt arbetssätt inför föräldrarna hela tiden - det innebär att en stagnation på Ormen är omöjlig. Vi i personalen kände i början rädsla inför föräldrarna och vad föräldramedverkan skulle komma att innebära. Skulle de ta över verksamheten? Kommer jag att bli iakttagen och kritiserad? Just för att vi kände den osäkerheten inför föräldrarna har vi full förståelse för den sortens reaktioner som vi nu möter bland våra kollegor. Om man dessutom är osäker i sin yrkesroll tror vi att rädslan för att få in föräldrar i verksamheten ökar. Det är därför viktigt att diskussioner om föräldramedverkan startas på utbildningarna."

Föräldrasamverkan

Luleå kommun

Barnomsorgen i Luleå kommun är exempel på informellt samråd mellan föräldrar och personal. Verksamheten är unik såtillvida att den omfat-

tar alla barnstugor och i princip alla föräldrar. Barnstugeverksamheten genomsyras av föräldradeltagande i arbets- och planeringsträffar, fester, utflykter och daglig verksamhet. Verksamheten har beskrivits utförligare i demokratiberedningens småskriftserie "Föräldrar på dagis".

Varje institution har sin egen budget. Personaltäthet är fastställd och matsedel finns utformad för barnomsorgen. I övrigt beslutar man inom varje institution om hur resurserna skall användas. På en del institutioner har man budgeten uppdelad per avdelning och personal. Barn och föräldrar diskuterar gemensamt om hur resurserna skall användas.

Verksamheten startade år 1974 som försöksverksamhet i samarbete mellan Luleå kommun och TRU (Television och Radio i Utbildning).

I mars 1976 övertogs försöket av barnomsorgsgruppen och Luleå kommun. Samtidigt utökades antalet grupper.

Inför år 1980, som var det sista projektåret, beslöts att en föräldrautbildning skulle omfatta alla barnstugor och fritidshem i kommunen. Syftet var att pröva olika arbetsformer och på vad sätt verksamheten skulle kunna permanentas i Luleå kommun och ingå i personalens ordinarie arbetsuppgifter vid barnstugor och fritidshem.

Verksamheten med föräldrasamverkan har bl a inneburit följande:

o **Föräldraträffar**

Varje personal- och föräldragrupp har träffats ca 10 gånger per år, dvs i genomsnitt en träff i månaden. Innehållet i träffarna har varit mycket varierande. Varje grupp har själva utformat träffarna efter gruppens behov och önskemål. Exempel på vad som diskuterats är krigsleksakernas vara eller icke vara, invandrabarns speciella behov, att vara förälder till handikappade barn, könsroller och mycket annat.

o Planering föräldrar och personal gemensamt

För längre och kortare perioder har personal och föräldrar planerat för verksamheten. Graden av föräldramedverkan i planering har varierat kraftigt mellan institutionerna och även mellan avdelningar på samma institution. Planering har även innefattat planering för föräldraträffarnas innehåll.

o Föräldrasamtal

Förutom den dagliga kontakten har man mera metodiskt arbetat med föräldrasamtal. Ibland samlas en grupp föräldrar för gruppsamtal kring gemensamma problem för att tillsammans med personalen hitta lösningar och dra upp riktlinjer för hur man skall gå vidare i den aktuella frågan.

o Föräldrasamverkan under dagtid

Föräldrar har under årens lopp på olika sätt aktivt deltagit i det direkta arbetet bland barnen dels för att få kunskap om personalens arbetssätt och kunna påverka innehållet i verksamheten, dels för att bättre lära känna andra barn och föräldrar. Ibland har föräldrar gått in och arbetat för att hela personalstyrkan skulle kunna lösas för studiedagar och liknande.

o Öppet hus

Öppet hus under mera organiserade former för exempelvis släkt och grannar men även för föräldrar och syskon under Lucia, midsommarfirande m m förekommer överallt.

o Föräldramedverkan vid speciella tillfällen

Studiebesök på föräldrarnas arbetsplatser har varit och är vanligt förekommande. Arbetsträffar, dvs att föräldrarna, personalen och ibland även barnen arbetar för förbättringar på den egna institutionen förekommer och är mycket uppskattade. Utflykter är andra aktiviteter som föräldrar gärna ställer upp på och de deltar då i både planering och genomförande. Föräldrar, som är musiker, har tillsammans med en "barnensemble" genomfört konserter för barn och personal.

- o Egna videoprogram som diskussionsunderlag
Personalen har filmat olika situationer, exempelvis måltid, utelek m m som sedan visats på föräldraträffar för diskussion.
- oHandledning i nära anknytning till föräldraträffarna
Personalen inom barnomsorgen har haft tillgång till handledning efter varje föräldraträff under försök med föräldrautbildning. Handledarna har varit föreståndare, barnomsorgsassistenten, psykologer och socialsekreterare.

"Kista-modellen"

Den modell för samverkan som utvecklats i Stockholm, den s k "Kista-modellen", och som även förespråkas i barnomsorgsgruppens slutbetänkande om föräldrautbildning (SOU 1980:27) är en modell som är allmänt accepterad och spridd på många håll. Den är exempel på samverkan som kan äga rum inom ramen för nuvarande förutsättningar - juridiskt, organisatoriskt och fackligt.

Den innebär i princip att:

- o Introduktionstidens roll i barnomsorgen förstärks för att etablera en kontakt mellan barn, personal och föräldrar. Den är därmed en bas för fortsatt föräldraverksamhet i barnomsorgen.
- o Föräldrar medverkar minst fyra dagar per barn och år i den form av barnomsorg de fått tillgång till.
- o Föräldrar deltar enligt ett rullande schema i planeringsgrupper för verksamheten.
- o Regelbundna föräldraträffar ordnas för varje fast barngrupp i barnomsorgen. Ansvar för att dessa träffar kommer till stånd ligger på barnomsorgspersonalen, medan ansvar för själva träffarna ligger på föräldrarna.

Föräldrar deltar i daghemsarbete

Barnstugan Ormen, Stockholm

I Stockholm pågår försöksverksamhet i syfte att öka föräldrars deltagande och inflytande. Ett av dessa är barnstugan Ormen i Älvsjö, Stockholm. Verksamheten i denna barnstuga är utförligare beskriven i skriften Föräldrar på dagis, utgiven av demokratiberedningen.

Barnstugan Ormen har föräldratjänst, dvs föräldrarna deltar i det dagliga arbetet i barnstugan genom att dela på en heltidstjänst. Deltagandet i verksamheten innebär samtidigt ett inflytande över verksamhetens utformning och det ger föräldrarna en egen erfarenhet som är väsentlig vid planering och beslutsfattande.

De yttre ramarna kring verksamheten är följande: Barnstugan Ormen är belägen på bottenvåningen i ett vanligt flervåningshus i Älvsjö centrum i Stockholms kommun. Området kring barnstugan består av villabebyggelse.

Lokalerna består av fyra sammanslagna lägenheter. Till Ormen och lägenhetsbarnstugan på samma gård hör även en gemensam källarlokal som innehåller rörelserum, ett snickarrum, målarrum och sy/vävrum. All personal och alla föräldrar har nycklar till Ormen och därmed möjlighet att använda lokalerna.

I barnstugan Ormen finns 24 barn i utvidgad syskongrupp (2-9 år) och nio anställda inklusive föräldratjänsten, som utgörs av städ- och ekonomitimmarna. Barnstugan är indelad i tre arbetsgrupper som består av ca åtta barn och tre vuxna. Dessa tre grupper följer ett rullande arbetsschema, matlagning, tema och disk och duk. Föreståndaruppgifterna är också delvis fördelade på hela personalgruppen.

Föräldrarna stod i kö för kommunal barnomsorgsplats när de under år 1980 blev erbjudna plats i antingen en traditionell barnstuga eller Ormen. Alternativet Ormen innebar att föräldrarna dels skulle delta på föräldramöten en gång i månaden och dels arbeta i barnstugan högst tolv dagar per år.

Hela föräldragruppen, f n 13 familjer, är timanställd hos Stockholms socialförvaltning och får lön som utbildad barnskötare. Arbetsdagarna är personliga kan inte överlåtas till någon. Avsikten med detta system är att mamor och pappor skall ha lika många arbetsdagar. Hur många barn föräldern har spelar inte heller någon roll, antalet arbetsdagar är ändå detsamma. Om föräldern väljer att arbeta enstaka dagar eller sammanhängande perioder beror helt på föräldrarnas vilja och möjlighet till ledighet från den ordinarie arbetsplatsen.

Formellt fattas alla beslut inom barnstugan av föreståndaren. Inom Ormen har alla viktiga beslut hittills fattats av personal- och föräldragrupp tillsammans på stormöten. De dagliga besluten har tagits av den del av personalen som är berörd. Föräldramöte hålls en gång i månaden och ägnas åt information, diskussion och beslut kring verksamheten. Man diskuterar också barngrupperna.

En dag på Ormen har följande utseende:

7.30   ORMEN ÖPPNAR

8.00-8.30   FRUKOST

8.30   FÖRÄLDERNS ARBETSDAG BÖRJAR. PLANERING AV DAGEN

Föräldern och två av personalen planerar dagen tillsammans.

9.00   SAMLING GRUPPVIS

Nu har all personal och alla barn kommit. På denna samling pratar man om vad man skall göra under förmiddagen, och vilka som är frånvarande i gruppen. Är det måndagmorgon berättar man för varann vad man har gjort under helgen. Man bestämmer också vem som skall tala om för de andra grupperna på storsamlingen vad man skall göra.

9.15   STORSAMLING

Nu samlas alla i samlingsrummet och temagruppens utsedda ordförande leder samlingen tillsammans med en personal.

9.30   ARBETSGRUPPERNA GÅR TILL SINA RESPEKTIVE UPPGIFTER

o   Disk och duk som svarar för dukning till lunch och innermiljön.

o Teman

Alla grupper arbetar med samma tema på olika sätt. På fredagseftermiddagen redovisar temagruppen sitt arbete för de andra barnen och föräldrarna i form av sång, teater eller teckningar.

o Mat

Hela matgruppen handlar och lagar mat till alla på Ormen. En dag i veckan överraskar matgruppen de andra med en egenhändigt komponerad lunch. Föräldrarnas arbetsdag är för det mesta förlagd till matveckan.

11.30 LUNCH

12.30 VILA OCH LÄSNING

14.00 EFTERMIDDAGSAKTIVITETER

En gång i veckan har varje åldersgrupp en aktivitet för sig med de av personalen som är ansvariga för respektive grupp. Exempel på åldersindelade aktiviteter är skogsmulle, vattenlek, lera m m. I övrigt är det valfria aktiviteter (som väljs på stormötet), fri lek och utevistelse. Föräldern är där han/hon behövs mest (bestäms på morgonplaneringen) men i möjligaste mån tillsammans med sitt barn.

15.00 MELLANMÅL

Skolbarnen gör mellanmål 2-3 gånger i veckan, resten gör personalen. En gång i veckan gör 6-åringarna mellanmål.

15.30 UTEVISTELSE, FRI LEK, ELLER FORTSÄTTNING PÅ DE AKTIVITETER SOM PÅBÖRJATS FÖRE MELLANMÅLET

En del barn börjar nu gå hem.

17.00 FÖRÄLDERNS ARBETSDAG ÄR SLUT.

FöräldrarådI Danmark

I Danmark finns en styrelseform för föräldrainflytande i barnstugor, s k föräldraråd. Socialministeriet har fastställt i cirkulär att det skall finnas föräldraråd i barnstugor. Socialstyrelsen har sedan utarbetat "vägledande regler". Enligt dessa skall föräldrarådet höras innan beslut fattas i

- riktlinjer för institutionens pedagogiska arbete
- institutionens budgetförslag
- planer, funktionsförändringar och liknande, ny- och tillbyggnader

Föräldrarådet i kommunala eller landstingskommunala barnstugor skall ha fem eller minst tre medlemmar och väljas för ett år på föräldramöte som skall hållas minst två gånger/år. I privata barnstugor skall minst två av styrelsemedlemmarna väljas bland föräldrarna.

Det åligger ordföranden i rådet att redogöra inför kommunstyrelsen om föräldrarådets beslut i vissa frågor. Föräldrarådet skall höras i vissa frågor innan beslut fattas i kommunstyrelsen. Man har alltså inte någon rambudget eller ramnehåll att självständigt besluta om.

Barnstuga i Skår i Göteborg

Förslag om beslutsfattande styrelse i barnstugor bestående av personal och föräldrar har funnits i bl a Göteborg och Stockholm. Förslagen har inte kunnat prövas eftersom kommunallagens delegationsbestämmelser i dag inte medger delegation till annan än föreståndare i barnstugor

Göteborgs kommun har på en barnstuga i Skår gått så långt man i dag kan inom ramen för nuvarande bestämmelser för att ge föräldrar medbestämmande. Detta har skett genom inrättande av ett s k föräldraråd som består av föräldrar, personal och föreståndare. Föräldrarådet är ett för barnstugan gemensamt forum (en samrådsgrupp) och formellt fattas besluten av föreståndaren. På avdelningsmöten där alla deltar finns möjlighet för personal och föräldrar att diskutera arbetet på avdelningen samt att förbereda och avrapportera frågor som tas upp i rådet. Verksamheten beskrivs närmare i skriften *Föräldrar på dagis*, utgiven av demokratiberedningen.

Barnstugan i Skår startade år 1983 i nybyggda lokaler. Barnstugan har två avdelningar för barn i åldern 0-7 år och fritidshemmet har två avdelningar för skolbarn i åldern 7-10 år. Antalet platser är 66. Barnen som tagits ut enligt samma kö- och förtursregler som gäller för

alla barnstugor i Göteborg med två undantag som socialnämnden medgav, dels krav på en fast vistelsetid och dels företräde till boende inom barnstugans närområde.

Verksamheten i Skår avser att ta tillvara och bygga vidare på erfarenheterna från barnstugeutredningen och familjestödsutredningen. Föräldrarnas medverkan är tydligt formulerad och innebär bl a

- att de skall delta i formuleringen av konkreta mål för inläringen vilket innebär ett aktivt deltagande i både målsättningsdiskussionen och planeringsarbetet
- att de skall tillsammans med personalen utvärdera arbetet i barngrupperna
- aktivt delta i barngruppsarbetet minst 2 ggr/termin och familj
- att föräldrarna skall organiseras i ett föräldraråd med så stora befogenheter som möjligt (med nu gällande kommunal och arbetsrättsliga lagar) att styra arbetet vad gäller verksamhetens mål.

Föräldrakooperativ

Det finns i dag barnstugor daghem som är drivna som ekonomisk förening. En avgörande skillnad i förhållande till kommunala barnstugor är att verksamheten är reglerad i föreningslagen och inte i kommunallagen. När föräldrar driver barnstugor genom ekonomisk förening kallas de i dagligt tal ofta föräldrakooperativa barnstugor. Statsbidrag kan erhållas. Kommunala bidrag kan erhållas på vissa villkor preciserade genom avtal.

Av totalt ca 255 000 barn i kommunal barnomsorg finns knappt 1 000 barn i s k kooperativa barnstugor. I Göteborg finns 30 kooperativa daghem med ca 360 barn.

En ekonomisk förening i barnstugor kan bestå av enbart föräldrar eller både föräldrar och personal. Förtroendevalda kan också ingå. De föräldrakooperativa som i dag finns har antingen föräldrarna som arbetsgivare för personalen (Göteborg) eller kommunen som arbetsgivare

(Nacka). Gemensamt är att föreningen är huvudman för verksamheten och att föräldrarna bidrar genom arbetsplikt direkt i barnomsorgen. Statliga och kommunala bidrag erhålls.

Nedan beskrivs ett föräldrakooperativ, nämligen barnostugan Blåkulla i Lidingö.

Barnstugan Blåkulla

Den föräldrakooperativa barnstugeföreningen Blåkulla i Lidingö kommun bildades som en ideell förening år 1979. Verksamheten har därefter drivits i ett hyrt radhus om fem rum och kök.

För närvarande finns 11 barn i barnstugan. Verksamheten bygger på de enskilda föräldrarnas aktiva och praktiska medverkan och ansvar. Förutom anställd personal, 2 3/4 tjänst, arbetar varje dag en förälder i barnstugan, dvs det finns en "föräldraheltid". För närvarande uppgår föräldrarnas arbetsinsats till 14 dagar per termin och föräldrappar.

Föreningen består av åtta föräldrappar och två ensamstående föräldrar. Det finns ett syskonpar bland barnen. Barngruppen består för närvarande av barn mellan två och sex år.

Personalen på Blåkulla utgörs av en utbildad förskolelärare och en utbildad barnskötare. Båda är heltidsanställda. Personalen har avtalsenlig lön, såväl förskoleläraren som barnskötaren är fackligt anslutna. Utöver dessa båda finns för närvarande en praktikant på 3/4-tid.

Barnstugeföreningen erhåller såväl statliga som kommunala bidrag till driften.

Barnstugeföreningen är sin egen "vaktmästare" och köper i begränsad omfattning in främmande tjänster. De olika föräldrarnas skiftande bakgrund borgar för att de flesta problem kan lösas genom insatser från gruppmedlemmarna. Detta håller kostnaderna nere.

Varannan måndagskväll träffas personal och föräldrar för att tillsammans göra en grovplanering av verksamheten för de kommande två veckorna. Man tar även upp problem som uppstått i barngruppen, eventuella reparationer som måste göras m m. När ett barn skall börja eller sluta på Blåkulla tas även det upp här.

Utöver de här gemensamma planeringsmötena gör förskolläraren och barnskötaren en detaljplanering en gång i veckan. När det gäller den pedagogiska planeringen, som t ex vilka teman som skall tas upp, vilket lekmaterial som skall inköpas m m är det för det mesta personalen som kommer med förslag. Det är dock föräldrarna som avgör om de skall godta förslagen eller ej.

Blåkulla har en kölista hos Lidingö kommun. För närvarande är det ca 20 barn som står på den listan. Det har även hänt att Blåkulla skickat brev till föräldrar som stått i kommunens vanliga daghemskö och frågat om de är intresserade av en plats på Blåkulla.

Förutsättningar

I dag har vi väl utbildad personal både i barnstugor och i administrationen. Behovet av detaljstyrning har därmed minskat. Beslut och ansvar kan därför alltmer decentraliseras till barnstugan med de politiska målen som ram. En sådan decentralisering underlättar för de anställda att anpassa verksamheten till barnens och föräldrarnas behov och önskemål. Det kan också leda till att resurserna utnyttjas effektivare.

Sollentuna kommun har sedan några år tillbaka arbetat med decentraliserat beslutsansvar. Försöksverksamhet har pågått i fyra barnstugor. Nu får samtliga barnstugor och övrig social verksamhet en egen internbudget inom en viss ram. Det lokala budgetansvaret har visat sig innebära ekonomiska besparingar som används för kvalitetshöjning av verksamheten. Bl a har de pengar som sparats in under försöksverksamheten kunnat användas för att uppföra klätterställningar - något som de olika barnstugorna inte skulle ha haft råd med om verksamheten skett på tidigare sätt.

Försöksprojektet var resultatet av synpunkter och önskemål från personal inom barnomsorgen. Gemensamt för de olika ingående momenten var att de innebar ett överförande av ansvar från den centrala förvaltningen till respektive barnstuga.

T ex lades genom försöket ansvaret för skötseln av trädgården över på respektive barnstuga. Det innebar att de ekonomiska medel som budgeterats av fastighetskontoret för skötseln kom att disponeras av stugan själv.

Ansvaret för att snön plogades och röjdes undan flyttades över från gatukontoret till respektive barnstuga. Härigenom kom man även att disponera de medel som var budgeterade för detta ändamål.

Ansvaret för städningen flyttades från fastighetskontoret till respektive stuga. Samtidigt fick varje stuga även dispositionen över de budgeterade medlen för städning. Städpersonalen fick därigenom föreståndaren på respektive stuga till arbetsledare.

Från att tidigare ha varit "öronmärkta" fick nu pengar som var budgeterade för visst ändamål användas till vad som helst inom verksamheten. Det blev alltså möjligt att flytta medel mellan de olika kontona. Detta gällde även personalkontot, där icke utnyttjade, budgeterade medel kunde användas till andra ändamål på samma sätt som övriga konton.

Personalen vid försöksstugorna har upplevt att både deras eget engagemang har ökat och att föräldrarnas intresse för och engagemang i barnstugornas verksamhet har ökat som resultat av decentraliseringen av verksamhets- och budgetansvaret. Personalens och barnens gemensamma arbete med olika praktiska sysslor ger åtskillig tid med barnen som är precis lika värdefull som tiden för mer traditionella aktiviteter.

Familjestödsutredningen (SOU 1980:27) och barnomsorgsgruppen (SOU 1981:25) såg ersättning till föräldrar från föräldraförsäkringen för deltagande i barnstugan som en förutsättning för att alla föräldrar skall kunna delta i daghemsverksamheten.

I dag finns laglig möjlighet för alla föräldrar med barn upp till åtta år att förkorta sin arbetstid till sex timmar om dagen, med motsvarande inkomstbortfall.

Reglerna för särskild föräldrapenning är i dag utformade så att de kan användas till att delta i barnstugan. Detta förutsätter dock att man "sparat" några av de 180 särskilda föräldrapenningdagarna. Många måste av barntillsynsskäl ta ut samtliga dessa dagar i anslutning till de 180 dagar som utgår i samband med barnets födelse. För barn födda före år 1978 har s k övergångsbestämmelser gällt där vissa "ersättningsdagar" kunnat användas för besök på daghem. Från och med ht 1984 börjar barn födda före år 1978 skolan och denna möjlighet kan inte längre tillämpas.

Föräldraförsäkringskommittén föreslog i SOU 1982:36 att föräldrapenningen minskas från totalt 360 till 350 dagar. I stället skulle tre "öronmärkta" dagar per år kunna användas för

- o deltagande i föräldrautbildning
- o inskolning i förskola och fritidsverksamhet
- o besök i förskola och fritidsverksamhet
- o besök eller medverkan i skolan

Ett annat alternativ till ersättning är att föräldrar delar på en tjänst, d v s kommunen betalar föräldrarna för den tid de medverkar i barnstugan. Ytterligare en lösning som tillämpas är sänkt barnstugeavgift för föräldrar som deltar med eget arbete. I föräldrakooperativen har föräldrarna ett ekonomiskt ansvar och arbetar själva i barnomsorgen.

Den fackliga inställningen till föräldrars deltagande och inflytande i barnstugan kommer till uttryck i en samverkanskommitté i barnomsorgsfrågor, som arbetar sedan år 1975, mellan Svenska kommunalarbetareförbundet (SKAF) och Svenska facklärarförbundet (SFL). I en gemensam målformulering - mål och innehåll - säger man följande angående samverkan mellan barnomsorg och föräldrar:

"Förbunden anser att den helhetssyn på barnets utveckling som skall präglade verksamheten måste bygga på en positiv samverkan mellan personal och förälder. Vi anser därför att en ökad medverkan av föräldrar i barnomsorgen gagnar såväl barnen, föräldrarna som personalen. Föräldrarna skall tillsammans med personalen regelbundet diskutera verksamhetens innehåll och inriktning. Genom en utbyggd föräldraförsäkring bör föräldrarna få möjligheter att ett antal dagar per år delta i verksamheten. De arbetsinsatser som föräldrarna gör skall ses som ett komplement och skall inte ersätta personalens arbetsinsatser."

Utbildningen av förskollärare och barnskötare har länge den pedagogiska delen av barnomsorgen betonats. Likaså förskolans betydelse för barnets utveckling. Vad som ännu inte behandlats i utbildningen särskilt mycket är hur barnets förskolevistelse passar in i varje förälders liv. Hur skall föräldern kunna delta i barnomsorgen eller kunna förena fostraransvar och arbetsliv? Detta föräldraperspektiv behöver uppmärksammas både i den reguljära utbildningen och i fortbildningen av barnstugepersonal.

2 LEVANDE SKOLA

Skolan är en del av samhället. Samtidigt är den på många sätt också en spegel av samhället. Genom samhällsutvecklingen har skolans roll och dess uppgifter vidgats långt utöver de rent pedagogiska. Därför klarar inte skolan att ensam komma till rätta med skolproblemen. För att bearbeta och lösa dem krävs samlade insatser av olika samhällsorgan och institutioner.

I bl a statens ungdomsråds utredning om barns och ungdomars uppväxtvillkor "Ej till salu" beskrivs samhällsförändringar och barns och ungdomars situation i samhället. Välfärdssamhället har gett de unga materiell trygghet, utbildning och sociala skyddsnät som är unika i världen. Men fortfarande finns det mycket allvarliga brister i de ungas uppväxtvillkor. Ungdomstiden betraktas som en väntetid. Barn och unga tilldelas inte uppgifter och tränas inte i ansvar. De är inte delaktiga. Med delaktighet menas rätten att vara med, ha uppgifter och få ta ansvar.

Olika utredningar har fört fram förslag om barns rätt att medverka och fatta beslut i frågor som berör dem. I den nya läroplanen betonas kraftigt att eleverna aktivt skall medverka i både skolarbetet och i att utforma skolmiljön:

Grundskolan är en del av samhället. Läroplanen speglar demokratiens samhällssyn och människosyn; människan är aktiv, skapande, kan och måste ta ansvar och söka kunskap för att i samverkan med andra förstå och förbättra sina egna och sina medmänniskors livsvillkor. Skolans innehåll och arbetssätt måste vara så utformat att det befrämjar denna samhälls- och människosyn. Skolan har skyldighet att ge eleverna ökat ansvar och medinflytande i takt med deras stigande ålder och mognad.

Frågan om föräldrarnas möjligheter till medverkan och medansvar i skolans arbete har behandlats i en rad utredningar. Alla har understrukt att det är betydelsefullt med en ökad elev- och föräldramedvekan.

I skollagens första paragraf slås fast att skolan i samarbete med hemmen skall främja elevernas utveckling till harmoniska människor och

till dugliga och ansvars-kännande samhällsmedlemmar. Läroplanen för grundskolan understyrker att huvudansvaret för de ungas fostran alltid vilar på hemmet och att skolan i samarbete med hemmen har ett medansvar för att barnen utvecklas till demokratiska och ansvarstagande människor.

Förutsättningar

Riksdagens beslut och SIA-skolan tillsammans med den nya läroplanen för grundskolan innebar viktiga beslut för en övergång till ett mer decentraliserat och målstyrt skolsystem. Trots detta består den statliga detaljstyrningen i sina grunddrag, bl a genom sina författningsbestämmelser. Jämfört med de lagar som gäller inom de närliggande områdena socialtjänst och hälso- och sjukvård - där man måste göra samma balansgång mellan rikspolitiska mål och kommunalpolitisk handlingsfrihet - är skolsektorn den mest detaljreglerade delen av kommunal verksamhet.

Det tidigare centralstyrda skolsystemet med preciserade regler och direktiv innebar att skolstyrelsen huvudsakligen skulle följa och kontrollera att dessa regler efterlevdes och att man organiserade skolväsendet därefter. En decentralisering medför att de förtroendevalda och skolförvaltningen får andra arbetsuppgifter och ett större ansvar. Den övervakande funktionen ger vika för en ökad målstyrning efter lokala förhållanden inom ramen för de övergripande målen.

I syfte att utveckla ett mer demokratiskt beslutsfattande i skolan, där brukarna ges större möjligheter till inflytande, har en rad förändringar och tillägg i skolförordningen skett under de senaste tio åren. Nuvarande förordning och skolöverstyrelsens anvisningar och klassråd, om arbetsenhets- och klasskonferenser och om personalkonferens gäller sedan 1978.

Begreppet decentralisering har blivit ett av de stora honnörorden i Sverige under 1970-talet och början av 80-talet även inom utbildningsväsendet. Från centralt håll har man poängterat det värdefulla med initiativ från "gräsrotsnivå"; lärarna skall ha större frihet att

utforma läroplaner efter lokala villkor. En behovsorienterad utbildning och undervisning har vunnit terräng. En undervisning som bygger på en dialog mellan elever och lärare, och som sker på de inblandades villkor, har understötts från centralt håll.

1. Det allmänna demokratiseringsmotivet

att bredda och fördjupa demokratin i samhället och motverka en allt längre gående reglering och byråkratisering; ökat allmänt medborgarinflytande

2. Effektivitets- eller rationaliseringsmotivet

att bättre kunna anpassa skolans verksamhet till skiftande lokala förutsättningar och behov, bl a genom rationellare användning av skolans resurser

3. Motivationsmotivet

att göra arbetet mer stimulerande för anställda och elever genom ökat engagemang i utformningen av den egna arbetssituationen

4. Utbildningsmotivet

att i skolan bättre kunna träna eleverna att "på riktigt" utöva medbestämmande och medinflytande och ta medansvar

5. Utvecklingsmotivet

att förbättra förutsättningarna för utveckling av skolan mot de allmänna målen, bl a genom ökat utrymme för lokala initiativ, alternativ, "experiment"

Mellan de olika motiven finns olika samband. Inget av motiven gäller ensamt men de väger olika tungt i olika sammanhang.

Decentralisering innebär bl a att reglerna blir färre och mer allmänna. Det som förut var givet genom regler eller beslut utanför skolan måste man nu ta ställning till utifrån lokala förhållanden.

Där det förut - på grund av bl a regler - fanns ett begränsat sätt att utforma skolans verksamhet ges nu större möjlighet att pröva olika lokala alternativ - både vad gäller organisation, arbetsformer och innehåll.

Styrssystem

Vilka styrmedel har gällt för skolan under senare tid? Om vi begränsar oss till tiden efter 1946 års skolkommission kan man urskilja tre slag av styrning som använts: resursstyrning, regelstyrning och målstyrning. Ibland används alla tre samtidigt, men detta hindrar inte att deras vikt och betydelse skiftar inbördes vid olika tidpunkter.

Med resursstyrd utveckling avses att staten genom politiska beslut ger bidrag till kommunernas skolor för ett bestämt ändamål. Det avgörande för resursstyrning är att bidraget "öronmärks" för en preciserad åtgärd. Flertalet delreformer under 1940- och 1950-talen kom till på detta vis. Villkoren för bidragen fanns angivna i kungörelser liksom formerna för rekvisition och granskning av bidragen.

Under 1950- och 60-talen fördes emellertid bestämmelserna samman i större resursreglering och öronmärkningen och detaljstyrningen minskade. I och med grundskole-beslutet 1962, markeras slutet på resursstyrningens dominans som styrmedel för skolans utveckling.

År 1962 kom ett nytt och förenklat regelsystem bestående i huvudsak av 1962 års skollag, 1962 års skolstadga (som ändrades till 1971 års skolförordning) och 1962 års läroplan för grundskolan. Olika skolor kom nu under en och samma lokala skolstyrelse. De många små statsbidragen fördes samman till få och större. Resurserna styrde mindre och reglerna mer.

För 1970-talet gällde att skolreformen i yttre organisatorisk bemärkelse var genomförd. Parallell-skolsystemet var avskaffat och enhets-skolesystemet infört. Regelstyrningen gav stadga åt systemet i stort, men inte åt de speciella insatser som visade sig bli, inte bara många och krävande, utan även beroende av lokala betingelser. Man fann också att reglerna ibland rent av var ett hinder för utvecklingen.

Riksdagens beslut år 1976 på grundval av SIA-utredningens förslag blev en vändpunkt. Statsbidragssystemet omformades och förenklades. Kommunerna avgör numera själva vilket antal klasser som skall organiseras.

I läroplan 1980 är timplanerna inte längre givna årskursvis utan endast stadiervis. Skolan kan fördela ämnen och tid inom vart och ett av de olika stadierna efter egen planering.

Resurs- och regelstyrning har således minskat. I stället har den lokala beslutanderätten och det lokala ansvaret ökat sedan 1976. Måltolkningen sker nu mer lokalt än centralt. Skolorna åläggs att göra tolkningar i form av arbetsplaner.

Målstyrningen, enligt grundtankarna i SIA-beslutet, gäller primärt den bristande jämlikheten individer emellan. Målstyrningen har som självklar konsekvens att verksamheter måste utvärderas. Man måste utvärdera om de medel, metoder och resurser man använder leder mot målet.

Målstyrning - ny förtroendemannaroll

SIA-beslutet ställer ändrade krav på skolstyrelserna. Det tidigare centralstyrda skolsystemet med preciserade regler och direktiv innebar huvudsakligen att skolstyrelserna skulle följa och kontrollera att regler efterlevdes och organisera skolväsendet därefter. Den övervakande funktionen bör i ett decentraliserat system fått vika för en ökad grad av målstyrning, dvs skolstyrelsen måste tolka och analysera mål och intentioner bakom de av riksdag och regering fattade besluten - bl a statsbidrag och läroplan. Först efter ett sådant tolkningsarbete kan konkreta lokala beslut fattas och lokala riktlinjer anges som står i överensstämmelse med grundskolans övergripande målsättning. Skolstyrelsernas agerande i den för dem nya situationen har enligt olika forskningsrapporter hittills präglats av osäkerhet.

De förtroendevalda måste med andra ord ta ett annat och större ansvar för skolans utveckling än tidigare. De måste i skolstyrelsen eller det lokala organet kunna formulera sina mål och ambitioner som ramar för planering och beslut på tjänstemannanivå, där lärare och skolledare befinner sig. Detta är också en konsekvens av att den tidigare regelstyrningen av skolan ändrats i riktning mot målstyrning. De förtroendevalda får därmed ett större pedagogiskt ansvar genom att formulera lokala ramregler som har konsekvenser för den pedagogiska verksam-

heten. Detta är ett ansvar som förenas med uppgiften att tillse att de riktlinjer för den lokala skolutvecklingen som skolstyrelsen eller det lokala organet drar upp verkligen följs. De förtroendevalda ställs inför uppgiften att utöva en mera aktiv tillsyn eller snarare att se till att en mer aktiv tillsyn över skolverksamheten kommer till stånd.

Enligt empiriska studier i SIA-uppföljningsprojektet vid Uppsala universitet är länken mellan skolpolitikerna och skolverksamheten i dagsläget inte särskilt stark. En grundläggande förutsättning för att det skall vara möjligt att stärka skolpolitikernas inflytande är att skolpolitikerna själva blir medvetna om sin roll och om de möjligheter den ger. För att genomföra förändringar behövs vidare en god kunskap om den verklighet skolan utgör. En ökad kunskap om denna kan bli uppnås genom olika typer av kartläggningar, utredningar och utvärderingar vari även forskningsinsatser kan ingå.

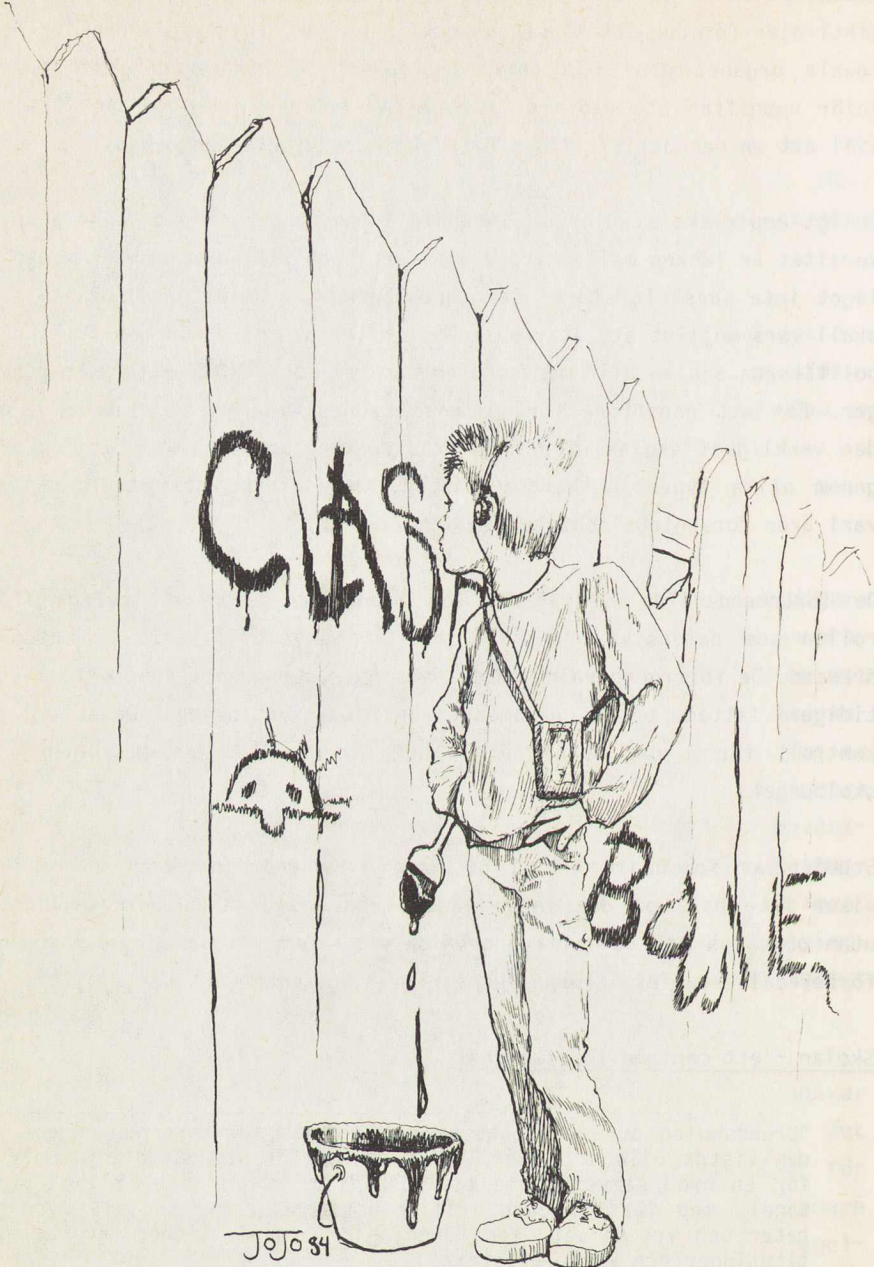
De förtroendevalda kan stärka sin ställning genom att övergå från rollen som defensiva granskare till att aktivt initiera och utreda ärenden. De förtroendevalda måste även ha resurser att kontrollera att tidigare fattade beslut genomförts enligt intentionerna. Denna typ av kontroll får i dag ofta stå tillbaka för granskning av planer och skolbudget.

Studier av kommunalt beslutsfattande inom andra områden än skolan visar inte bara på den långa vägen från beslut till verkställighet utan också på att de förtroendevalda ofta kommer i underläge också på förberedelsestadiet i förhållande till tjänstemännen.

Skolan - ett centrum för samarbet

"Grundskolan är samhällets största insats för barn och ungdom. I den vistas alla i nio år. Den utgör därför ett naturligt centrum för en bred samverkan mellan föräldrar, elever och skolans personal, med förskola och fritidsverksamhet, med sociala myndigheter och yrkeslivet, med föreningar, organisationer, kulturinstitutioner och kulturarbetare.

Till skolstyrelsens uppgift hör att i samarbete med andra kommunala nämnder ta initiativ till och verka för gemensam planering i syfte att utnyttja befintliga resurser på bästa sätt." (Lgr 80 sid 20.)

Skolans arbetsmiljö är en del av närsamhällets totalmiljö och skolans verksamhet påverkas mer av närsamhällets struktur än av någon annan faktor. Närsamhället sätter sin prägel på skolans arbetsmiljö och inverkar starkt på bl a lärarnas arbetssituation.

I sin verksamhet står skolan i ett beroendeförhållande till närsamhället, samtidigt som skolan liksom socialtjänsten har ett ansvar för samhällsplaneringen. För skolan är det ett mer komplicerat förhållande än för socialtjänsten. Det handlar om skolans dubbla roller: att vara samhällsförändrande och verka för jämlikhet på sikt och att samtidigt utbilda den blivande arbetskraften efter vad dagens samhälle kräver.

SIA-utredningen formulerade sina grundtankar i fem principiella ställningstaganden:

- o Skolans isolering måste brytas.
- o Skolan bör samordnas med familjepolitiken.
- o Skolan bör samordnas med kultur- och fritidspolitiken.
- o Skolan bör samordnas med socialpolitiken.
- o Skolan måste engagera sig i arbetet med att skapa en bättre boendemiljö.

Lokalorganslagen som kom år 1980 ger kommunen stor frihet att utforma sin egen nämndorganisation och anpassa den efter lokala förhållanden.

I de kommuner som påbörjat försöksverksamhet med kommundelsnämnder har det visat sig att skolsektorn är mer komplicerad än övriga att anpassa till försöken. Detta beror bl a på att skolan fortfarande har en mer direkt statlig styrning än övriga förvaltningar. Skolstyrelsen och skolledningen har många gånger närmare kontakter med länsskolnämnden än med andra kommunala nämnder och styrelser när det gäller resurser, organisation och utveckling av verksamheten.

Brukarnas medverkan och inflytande

Vilka möjligheter har eleven och dennes föräldrar till delaktighet och inflytande i dagens skola?

Under 1968 och en period därefter var debatten kring ett reellt inflytande inom utbildningsväsendet intensiv. SIA-utredningen föreslog år 1974 inrättandet av en bestyrelse som skulle vara ett beslutsorgan vid varje skolenhet. SIA:s förslag skulle ge elever och föräldrar ett verkligt inflytande över skolans arbete tillsammans med skolans ledning och personal. Bestyrelseidén förvandlades under en sjuårsperiod till bestämmelserna om samråds- och informationskyldighet i skolförordningen.

Emellertid skedde en rad förändringar och tillägg under senare delen av 1970-talet i skolförordningen i syfte att utveckla skolans möjligheter till demokratiskt beslutsfattande. Nuvarande förordning och SÖ:s anvisningar om klassråd, om arbetsenhets- och klasskonferenser och om personalkonferens gäller sedan 1978. Bestämmelserna om rektors information till och samråd med företrädare för elever och föräldrar, om skolkonferenser samt om s k andra sammankomster om pedagogiska frågor finns sedan 1981.

Förändringarna innebär främst att elever och föräldrar ges ökade formella möjligheter till deltagande. Läroplan 80 för grundskolan och i viss mån Läroplan 70 för gymnasieskolan innehåller föreskrifter om hur samråd och samarbete mellan lärare och elev/föräldrar skall ske.

Skolans styrdokument ger alltså vida formella ramar för ett aktivt elev- och föräldradeltagande på olika nivåer inom skolan. Enbart nya styrdokument är emellertid ingen garanti för att reella förändringar kommer till stånd. Stora regelstyrda organisationers "bromssträckor" är mycket långa. Attityder, värderingar, traditioner och bakgrundshistoria, som tillsammans bildar en organisations "klimat/kultur", strävar efter att passa in nya intentioner i gamla traditionella mönster.

Många rektorsområden, kommuner och länskolnämnder bedriver utvecklingsarbete främst när det gäller elevmedverkan. Elevernas delaktighet inom vissa rektorsområden och skolformer har kartlagts.

Resultaten av kartläggningarna visar att det främst är klassråd som används för elevmedverkan.

Utifrån de kartläggningar som gjorts ser man att eleverna är positiva till klassråd. Man uppskattar särskilt möjligheten att kunna ta upp individuella och kollektiva problem till diskussion. Eleverna tycker också att de gjort framsteg i klassrådsarbetet. Till en början hade man inte förstått så mycket under sammanträdena.

Lärarna är mer kritiska. Många säger sig ha fått otillräcklig information och vet inte riktigt vad man väntar sig av klassråden.

Återkommande problem är lärarnas och elevernas bristande kunskap om de riktlinjer som givits för exempelvis klassrådsverksamheten av centrala myndigheter, bristande kunskaper om ansvarsområden och befogenheter, osäkerhet om vilka möjligheter som finns att utforma och utveckla verksamheten. Flera lärares slutsats är att elevmedverkan är en inställning och ett förhållningssätt och inte bara ett ämne på schemat.

Förändringsönskemål från brukarnas representanter

Elevorganisationen i Sverige skiljer på elevinflytande som "pedagogisk finess" och ett mer demokratiskt betingat reellt inflytande. De för i en skrivelse till utbildningsdepartementet i mars 1983 fram att ett reellt elevinflytande, vilande på elevfackliga grund, är den bästa metoden med hänsyn till hur löntagarnas intressen tas tillvara i arbetslivet:

"Men om skolans syfte med elevinflytande reduceras till att vara bara en pedagogisk finess förloras säkerligen möjligheterna att använda elevinflytande som en del i skolans fostrande roll.

Att skolan dessutom vill lära alla elever mötesteknik med mera är något annat som inte direkt har med elevinflytande att göra. Att i ett klassråd rösta om i vilken ordning kapitlen i boken ska

läsas är kanske ett bra sätt att lära sig propositionsordning, men det är inte elevinflytande...

Målkonflikten mellan elevinflytande som "pedagogisk finesse" och mål som ett elevfackligt krav på inflytande kan klaras upp. Då måste dock det elevinflytande som främst är pedagogiskt betingat skiljas från det mer demokratiskt betingade reella inflytandet."

I sin förslagsdel i skrivelsen till Utbildningsdepartementet hävdar Elevorganisationen slutligen att för att elevinflytande skall fungera måste eleverna ha insyn och inflytande på samtliga nivåer inom skolan. En elevfacklig organisation med bred förankring är en förutsättning. Om samhället vill verka för reellt inflytande byggt på elevernas egenorganisering borde kommunerna åläggas att förbättra förutsättningarna för elevfackligt arbete.

Riksförbundet Hem och Skola framför i en skrivelse till ordföranden i demokratiberedningen den 19 september 1983 att beslutet om rektors informations- och samrådsskyldighet hittills inte visat sig mostvara förväntningarna. En enkätundersökning våren 1983 angående föräldrarepresentanternas erfarenheter av rektors samråd och skolkonferenser visade att det fanns både praktiska och attitydmässiga hinder och risken är uppenbar att föräldrarepresentanterna känner samrådsförfarandet som meningslöst.

Hem och Skola menar också att det är viktigt att studera de erfarenheter av föräldrainflytande i skolan som övriga nordiska länder har - Sverige ligger enligt Hem och Skolas ordförande långt efter när det gäller föräldrainflytande. Man uttalar också en oro över att de hittillsvarande initiativen inte har lett till de förbättringar som riksdagens beslut ger möjlighet till och hemställer att demokratiberedningen inom ramen för sin försöksverksamhet prövar alternativa former, där de olika intressenterna i skolan - skolledning, personal, elever och föräldrar - får möjlighet att tillsammans delta i utformningen av verksamheten.

Man betonar att Hem och Skola-rörelsens mål är ett lokalt ledningsorgan vid varje skola.

Pågående försöksverksamheter - modeller

Under denna rubrik ges exempel på försöksverksamheter som rör de förtroendevaldas aktivare roll, elevers delaktighet samt föräldramedverkan.

Förtroendemannarollen

I Uppsala kommun har skolstyrelsen efter ett års arbete enats över partigränserna och i en VERKSAMHETSPLAN angett skolstyrelsens målsättning för arbetet i skolan. Under innevarande tvåårsperiod kommer skolstyrelsen i Uppsala att särskilt arbeta för att nå följande mål för grundskolan:

1. Att komma till rätta med skolket i skolan. Skolket kan bero på skolans innehåll och arbetssätt, men också på elevens sociala situation. Av skolans arbetsplan ska framgå hur man avser att dels kartlägga skolkets omfattning dels att hjälpa de barn som tar sin tillflykt till skolk.
2. Att skolan ska ge alla barn och ungdomar goda kunskaper och färdigheter. Skolstyrelsen avser att noggrant analysera orsakerna till att en stor grupp elever, 142 st, lämnat skolan utan betyg i alla ämnen i grundskolan. Av arbetsplanen ska framgå hur skolan avser att stödja eleverna så att alla får fullt utbyte av hela sin skoltid.
3. Att skolan skall spela en aktiv roll som kulturförmedlare. Skolans roll som kulturcentrum har slagits fast i läroplanerna. Kulturutbudet i skolan måste breddas och fördjupas för att skapa en motvikt mot skräpkulturen. I skolans arbetsplan ska framgå hur man avser att ta tillvara dessa möjligheter genom berikande kulturaktiviteter och genom att skapa en front mot nedbrytande krafter.
4. Att i skolan skapa en verklig demokrati. Elevernas delaktighet och ansvar för skolarbetet och skolans miljö är en förutsättning

för detta. Eleverna måste få hjälp och träning i att arbeta demokratiskt. Så kan skolan hjälpa barnen till den självtillit som de behöver för att senare som vuxna kunna delta t ex i det politiska livet och påverka samhällsutvecklingen. Av skolans arbetsplan ska framgå hur man avser att arbeta med detta.

I Uppsala skolstyrelses VERKSAMHETSPLAN säger man vidare att skolans lokala arbetsplan är ett program för vad man avser att arbeta med och vilka utvecklingsområden som skolan har förutsättningar för och möjligheter till. Ovanstående punkter skall dock vara gemensamma och redovisas i samtliga arbetsplaner.

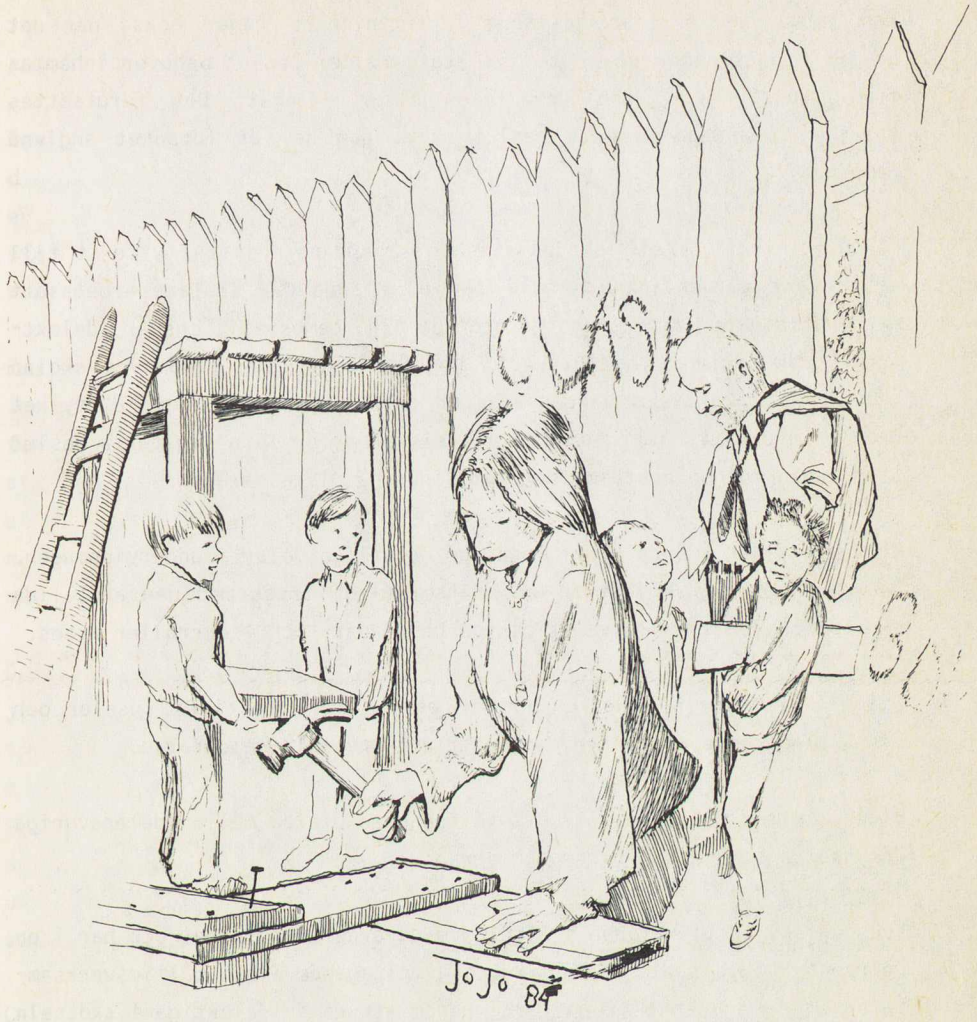
Liknande verksamheter pågår i andra kommuner och inom vissa kommunaldelsnämnder i landet.

Elevmédverkan

Det finns många skolor där hela skolan präglas av ett genomtänkt förhållningssätt och som bygger på föreställningen om människors önskan att aktivt deltaga i sin vardagsverksamhet. I Helsingborg, Gävle, Öckerö, Örebro m. fl. kommuner prövas eller planeras olika former för elevers delaktighet. Vi väljer här att presentera Tranmursskolan i Gävle, som har redovisats i demokratiberedningens småskriftserie av Åke Gillström. Se även bilagan i detta kapitel.

Denna låg- och mellanstadieskola har ett väl genomtänkt pedagogiskt innehåll i skoldagen enligt läroplan 80:s intentioner. Elever och personal planerar, genomför och utvärderar tillsammans innehåll och former för skolarbetet. Egen produktion av läromedel gör eleverna till aktiva producenter och samarbete blir viktigare än att försöka vara först i läromedlet. Äldre elever handleder och hjälper yngre elever i en årskurslös undervisning. 6-åringar ges möjlighet att deltaga i lågstadiets övningar av undervisande och annan art.

Förutom ovanstående arbetar man också med att öka elevernas delaktighet genom s k självförvaltning.

Gävle skolstyrelse menar att självförvaltning definitionsmässigt är en form av direkt demokrati utan byråkratiska mellanled eller överordnade instanser. Med denna skrivning avses att elever och personal direkt kan fatta beslut inom gällande författningars ramar också när det gäller budgetfrågor utan att tillåtelse eller beslut behöver inhämtas från skolstyrelse, skolförvaltning eller delegat. Det förutsättes endast att sådana direkta beslut sker inom de för försöket angivna ramarna.

Försöket - sett i ett skolpolitiskt sammanhang - syftar ytterst till ett lokalt utvecklingsarbete i LGr 80:s anda där skolans arbetssätt mer än tidigare måste bygga på grundpelarna demokrati, ansvar, delaktighet och reglerad beslutsrätt, begrepp som måste genomsyra skolan både i det praktiska vardagsarbetet och i undervisningen. Uttrycket "reglerad beslutsrätt" innebär att eleverna får lära sig fatta beslut inom ramen för de bestämmelser som finns på olika områden.

Allt praktiskt arbete skall ingå som naturliga delar i undervisningen. En praktisk social fostran under kamratligt tryck med den anställda skolpersonalen i nya, kvalificerade handledar- och ledarroller avses.

Självförvaltning som metod innebär ansvar för praktiska sysslor och vissa planerande uppgifter, ett sätt att utveckla demokratin.

Vidare syftar försöket till att få igång en dialog mellan de ansvariga för skolan och dess brukare och personal.

Pedagogiska Institutionen i Stockholm utvärderar försöket och har i en delrapport angett att eleverna genom deltagande i skolmåltidsverksamheten äter mer och blir piggare, genom att de är delaktiga i skötseln av lokaler och skolgård sker ingen vandalisering och genom arbetet i skolbiblioteket ökar bokintresset.

Försöket utvidgades under 1983 att gälla även högstadieskolan Källmursskolan.

Föräldramedverkan

För att skolan skall kunna fullgöra de uppgifter som finns angivna i läroplan och skolförordning krävs även medverkan av elevernas föräldrar både inom det egna barnets klass och skolans verksamhet i stort.

Den 1 juli 1981 kom nya bestämmelser som innebär att rektor har skyldighet att fortlöpande informera och samråda med företrädare för elever, föräldrar och personal innan han fattar beslut i frågor som är av stor betydelse för eleverna, eller innan han avger förslag eller yttrande i sådana frågor. Samrådet kan ske i form av en skolkonferens.

Enligt riksförbundet HEM och SKOLA har dessa nya bestämmelser ännu inte genomförts i praktiken i önskad utsträckning. Mer fortbildning för lärare, skolledare och utbildning för föräldrar behövs. Skolöverstyrelsen ger under våren 1984 ut ett kommentarmaterial i frågan som stöd för det lokala utvecklingsarbetet. HEM och SKOLA genomför kontinuerligt föräldrautbildning. Många enskilda rektorsområden arbetar också med föräldrautbildning.

Det finns också helt andra vägar för delaktighet och samverkan. Projektet Miljöfostran i Ramkvilla och Mullsjö är ett utvecklingsarbete för att få till stånd en aktiv och systematisk samverkan mellan föräldrar, lärare och folkbildning. Denna samverkan syftar till att utforma en lokal kursplan för arbetet i skolan, där innehållet bygger på de lokala miljöförhållandena. Ett av huvudsyftena med projektet är att utvidga kontaktnätet mellan barnens undervisningsmiljö och den resurs som föräldrar och folkbildning utgör.

Centrala frågeställningar i projektet är:

- Hur kommer det framtida samhället att se ut? Hur utvecklas samspellet mellan barn och vuxna i ett samhälle i stark förändring? Den tekniska, sociala och kulturella förändring som är i samhället medför ökade krav på skolan att fungera som en aktiv faktor i samhällsutvecklingen. Skolan behöver utvecklas mot en

pedagogik som gör människor mer medvetna om sin miljö, dess historia och framtida utveckling. Det innebär en pedagogik som arbetar för miljön, i miljön och med miljön på ett undersökande sätt.

- Hur skall man släppa in närsamhället och föräldrarna så att de på ett mer systematiskt och meningsfullt sätt kan påverka skolans inre arbete?

"Med miljön" innebär att skolan inte kan arbeta isolerat från närsamhället. Det ställer krav på en aktiv samverkan med framför allt föräldrarna för att ge barnen en helhet i sin uppväxtmiljö. Skolans roll att engagera föräldrarna i skolutvecklingen kommer att vara en av de viktigaste uppgifterna under 80-talet.

- Hur får föräldrarna den insikt och medvetenhet om barnens skola som gör att de kan ta ett ökat ansvar och använda sina möjligheter? SIA-utredningen och Läroplanen för grunskolan 1980 medförde ändrade besluts- och ansvarsfunktioner för skolan och dess närmaste omgivning. Närsamhället får ökade möjligheter till insyn och medbestämmande i skolan. Genom att föräldrar får medverka i förändringsarbetet i skolan förväntas de också ta ett större ansvar för sina barns miljö.

I studiecirklar har föräldrarna identifierat undervisningsinnehåll ur närsamhället och därefter formulerat sina tankar om hur de vill att skolan skall arbeta med detta. Föräldrarna deltog i undervisningen och bidrog till att vidga kontaktnätet för skolan i närsamhället.

Olika elevgrupper på låg- och mellanstadiet arbetade med det lokalt formulerade undervisningsinnehållet. Det gjorde de på ett problemorienterat undersökande sätt ute i och med hjälp av närsamhället.

Genom att föräldrarna deltar i arbetet med att formulera undervisningsinnehåll ökar deras intresse för vad som händer i skolan och hur barnen tänker. Ett genomgående önskemål från föräldrarna är att få ta del av elevernas arbete och att det dokumenteras så att det kan spridas utanför skolan. Föräldrarna föreslår redovisningsformer som hjälper

skolan att bryta anonymiteten beträffande innehållet. Utställningar, ljudband, "öppet-hus"-aktiviteter och faktahäften bidrar till att barn och vuxna kan mötas i en dialog om barnens arbete med närmiljön.

Högskolan i Jönköping utvärderar försöket. Man har funnit att föräldrarna har visat sig vara en värdefull resurs i en lokal skolutveckling. De utgör en nödvändig samverkanspart med skolan för att ge barnen trygghet under sin uppväxttid och i sin uppväxtmiljö. Genom att gemensamt formulera undervisnings- och fostransmål minskar det kulturella och emotionella avståndet mellan hem, skola och samhälle.

Föräldrarnas kunskap om skolan och deras möjlighet till medvetet och aktivt förändringsarbete ökar liksom deras engagemang och intresse för närmiljön.

Man har märkt att föräldrarna funderar mer aktivt över barnens uppväxtmiljö och att de talar mer och med en annan utgångspunkt med sina barn om skolans innehåll. På detta vis skapar de viktiga informella inlärningsituationer.

Barnens intresse och engagemang för närsamhället har visat sig vara stort. Vuxenkontakterna utanför skolan och det undersökande arbets sättet gör dem mer aktiva och reflekterande, samtidigt som de får en ökad kommunikationssträning i flera verkliga situationer. Barnen förefaller enligt Högskolan i Jönköping att ha kommit en god bit på väg mot ett sambandstänkande. De har fått goda kunskaper om förändringsprocessen i samhället och början till en fördjupad samhörighet med sin miljö. (Ytterligare information genom Projektet Miljöfostran, Högskolan i Jönköping.)

Metod för delaktighet

Forskare vid Norsk Institutt for By- og Regionforskning (NIBR) har tillsammans med ABF i Norge utvecklat en metod för medverkan i olika former av planeringsarbete. Syftet har varit att utveckla en metod som motiverar - engagerar - ger kunskap - och inflytande på planeringsstadiet. Den norska metoden - ARBETSBOKSMETODEN - har visat sig ha ovan uppräknade egenskaper.

Arbetsboksmetoden har provats i Falun på två högstadieskolor. Så gott som samtliga elever och hälften av alla föräldrar har besvarat de tretton olika frågeställningar som en redaktionsgrupp bestående av tre elever, tre skolpersonal, två föräldrar och en projektledare utarbetat efter diskussioner på klassrådstimmar. Eleverna har på klassrådstimmar "listat" ned problem som de vill förändra/förbättra. Skolpersonal och föräldrar har arbetet på liknande sätt. Detta material har sedan sammanställts till tretton problemområden som presenteras i arbetsbok nr 1.

När arbetsboken fyllts i samlas den in och resultaten summeras. Summeringsboken (Arbetsbok 2) delas ut till alla som fyllt i den första boken. Med utgångspunkt från summeringsboken upprättas ett förslag till åtgärder. Arbetsbok 3 kommer sedan att fungera som den kunskapsbank som politiker efterlyst och beslut kommer att kunna fattas utifrån experternas, d v s elevers, personals och föräldrars erfarenheter.

Arbetsboken kräver medverkan av elever, föräldrar, skolpersonal och ansvariga förtroendemän. Återkoppling till samtliga delaktiga sker kontinuerligt. Att starta denna typ av process är förenat med ett stort ansvar och seriösa avsikter från framför allt de förtroendevaldas sida. Uppföljning av arbetsböckernas förslag är nödvändig för att inte skapa skendemokrati. I de fall förslagna förbättringar ej kan genomföras krävs en rak förklaring av de förtroendevalda om de ramar och prioriteringar som styr olika verksamheter.

Fortsatt arbete

Skolfrågorna inom såväl grunskola som gymnasieskola kommer från hösten 1984 att behandlas av en särskild arbetsgrupp inom demokratiberedningen. Enligt tilläggsdirektiv till demokratiberedningen (Dir 1984:00) skall gruppen mer samlat ta upp frågan om elevers och föräldrars medverkan, delaktighet och ansvar i skolan. Den skall utarbeta förslag som syftar till att öka deras medverkan, delaktighet och ansvar och särskilt

- o överväga hur elev- och föräldrainflytande skall samspela med personalinflytandet och avvägas med hänsyn till den styrning som skolstyrelsen och i förekommande fall lokala organ skall fullgöra,
- o belysa hur frågan om det demokratiska samhällssystemet, demokratins grundläggande värderingar, principer och olika former kan ges en mer framträdande roll i undervisningen,
- o stimulera försöksverksamhet inom ramen för gällande bestämmelser och också föreslå de förändringar i bestämmelserna som kan behövas för att möjliggöra ytterligare försöksverksamhet,
- o föreslå hur försöksverksamheten skall följas upp och utvärderas samt hur ett fortsatt utvecklingsarbete inom området kan läggas upp,
- o bidra till ytterligare debatt och studier inom området,
- o såvitt möjligt lägga konkreta förslag till bestämmelser om elev- och föräldrainflytande i skolan.

Förslagen i frågan skall redovisas senast den 1 juli 1985.

Utdrag ur:

"PRINCIPSKISS FÖR SJÄLVFÖRVALTNING I TRANMURSSKOLAN I GÄVLE"

Begreppet avtal

Självförvaltning som är en form av lokal direkt demokrati ökar brukarnas beslutsbefogenheter avsevärt. Men det innebär ingen total rätt till självbestämmande. Likvärdighet, solidaritet, rättviseförhållanden samt skolans allmänna måluppfyllelse har skolstyrelsen att ansvara för. Beslutsbefogenheterna, verksamhetsgenomförandet regleras därför i ett ramavtal som är ömsesidigt mellan skolstyrelsen och rektorsområdet (elever och personal i en gemensam grupp). I avtalet förpliktigar sig elever/personal att sköta skolans angelägenheter inom vissa områden och på föreskrivet sätt. Skolstyrelsen förpliktigar sig att överlåta beslutsansvar och ge organisatoriska och ekonomiska förutsättningar.

Visar utvärderingen att den lokala arbetsplanen ej följts kan skolstyrelsen ge kritiska synpunkter på arbetets genomförande. Personal/elever har därefter att förändra verksamheten eller att föreslå skolstyrelsen förändringar i arbetsplanen för förnyad överenskommelse.

Självförvaltningen innebär alltså både rättigheter och skyldigheter. För brukarna, och skolans resultat i övrigt, ska inte detta ömsesidiga samspel ses som en restriktion, tvärtom. De ömsesidiga förpliktelseerna sätter igång en social och demokratisk process som är viktig. Varje år återkommer en diskussion om skolans sätt att fungera där såväl elever som lärare deltar som fullvärdiga aktörer.

Självförvaltningens genomförande i skolan

Elevernas initiativ kan främja en bra skolmiljö, göra skolan till en positiv arbetsplats. Önskvärda drivkrafter (ansvar, omsorg, deltagande och aktivitet, kamratlighet, respekt) sätts i rörelse just därför att demokratin fått ett reellt innehåll. Det ansvar som överförs till elever/personal ska fyllas med ett innehåll och det formuleras i hög grad av de berörda själva. Härigenom skapas en praktisk fostran under kamratlig påverkan.

Den diskussion som överenskommelsen framtvingar är m a o viktig för att självförvaltningens sociala mål skall uppfyllas, träning i ansvarstagande och demokratiskt beslutsfattande.

Avtalet har summerat följande syften:

- A. Den lokala arbetsplanen utgör underlag för överenskommelsen.
- B. Arbetsplanen är i detta fall ett instrument för skolstyrelsen att ta initiativ till en verksamhet - självförvaltning - och stegvis utöka dess omfattning.
- C. Skolstyrelsen är skyldig att utvärdera att verksamheten sker i enlighet med skolans övergripande mål och gruntankarna i motionen.
- D. En verksamhet i skolan enligt motionens grundtankarna är ett sätt att utveckla den lokala demokratin.

Den demokratiska processen

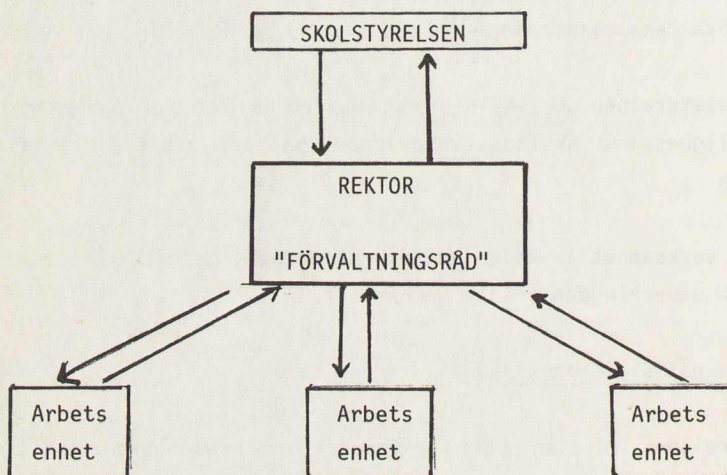
Skolstyrelsens förslag till ansvarsområden presenteras för elev-och personalföreträdare på varje rektorsområde/skola. Tidsmässigt bör detta ske i god tid. När det gäller eleverna förs förslaget ut till rådslag i varje klassråd/elevråd. När det gäller personalen förs förslaget ut till rådslag i personalkonferensen och arbetsenhetskonferensen.

Synpunkterna sammanfattas i förvaltningsrådet bestående av en elev och en personalrepresentant från varje arbetskonferens på skolan. Eftersom beslutsfunktioner i många avseenden ligger hos förvaltningsrådet bör tillsynsläraryfunktionen inte låsas i enlighet med nuvarande bestämmelser. Det ankommer på skolstyrelsen att besluta om utformningen av denna ledningsfunktion i en skola med försöksverksamhet.

Förvaltningsrådet beskrives närmare i den lokala arbetsplanen.

Förvaltningsrådets förslag testas sedan av arbetsenhetskonferenser ännu en gång. Efter slutjustering förs synpunkterna fram till den slutliga diskussionen med skolstyrelsen.

Skolstyrelsen har att överväga om förslagen är acceptabla eller behöver förändras. "Förhandling" utmynnar i ett ömsesidigt avtal sluts.

En central punkt i självförvaltningsprincipen är att personal och elever inom arbetsplanens ram formulerar egna regler, förhållningssätt och metoder för genomförandet av de praktiska sysslorna.

Dessa tankegångar är helt i överensstämmelse med vad som står i Lgr 80:s mål och riktlinjer.

Exempel på ansvarsområden/självförvaltningsområden och praktiska sysslor

För samtliga ansvarsområden/självförvaltningsområden gäller att de sysslor som skall utföras av eleverna måste vara anpassade till elevernas förutsättningar och mognadsgrad.

Vidare bör sysslorna alltid utföras i grupp, ju lägre ålder ju mindre grupp (två-tre + en vuxen i de lägsta åldrarna). Det kan i många lägen vara lämpligt att ha åldersblandade grupper för varje syssla.

En vuxen person bör ingå i de flesta gruppers arbete.

För varje ansvarsområde/självförvaltningsområde skall finnas en handledare dvs den befattningshavare som normalt har att utföra arbetet. Handledaren har här dels en pedagogisk uppgift att lära och handleda eleverna hur man praktiskt går till väga dels delta i arbetsenhetens planering av arbetet förutom att man själv deltar i själva utförandet.

A. Skolmåltidsverksamheten

A 1. Skolmåltidsverksamheten kan utgöra ett ansvarsområde förutsatt att eleverna äter i sina egna klassrum.

Sysslor i detta område kan då t ex vara:

- hämta och köra tillbaka matvagnar till klassrummet
- ställa iordning klassrummet för servering
- servera sina kamrater
- duka fram (beror på möbleringen) och städa upp efter maten
- övriga sysslor inom detta område planeras av varje arbetsenhet själv.

A 2. Arbete i mottagningsköket kan utgöra ett ansvarsområde

Sysslor inom detta område kan t ex vara att biträda kökspersonalen med att:

- göra iordning matvagnar
- biträda med diskning och uppstädning av köket och materialvård m m
- delta i mottagandet av matleveranser
- delta i arbete med beställning av portioner, förbrukning m m

- informera elever, föräldrar om matsedel, goda kostvanor och liknande.

Arbete inom detta ansvarsområde lämpar sig sannolikt främst för de äldre eleverna.

A 3. Om skolmåltiderna intas i skolrestaurangen kan skolmåltidsrestaurangen vara ett ansvarsområde. En eller ett par grupper elever kan t ex syssla med följande:

- biträda i iordningsställande av serveringsdisken
- delta i utportioneringen
- framdukning, avtorkning och städning av restaurangen.

B. Miljövård, skötsel av lokaler och skolgård

Även detta ansvarsområde/självförvaltningsområde kan delas upp i olika delar.

B 1. Vård av den egna närmiljön, klassrummet kan utgöra ett ansvarsområde med t ex följande sysslor:

- torka tavlan
- blomstervattning
- bokhyllskötsel
- skötsel av förbrukningsmaterial e t c

Detta är uppgifter som för de yngre kan utgöra arbetsuppgifter för flera grupper, medan för de äldre eleverna

- en grupp kan ansvara för hela klassrummet i ovanstående avseenden
- en grupp kan ansvara för den grövre städningen i klassrummet och arbetsenhetens eget städmaterial
- en grupp kan ansvara för grovstädningen av det egna korridorutrymmet.

B 2. Skötsel av gemenskapsutrymmen inom byggnaden kan t ex vara ett ansvarsområde där olika elevgrupper har ansvaret för olika delar av gemenskapsutrymmena.

B 3. Skötsel av utemiljön kan vara ett ansvarsområde där olika grupper har ansvar för olika delar av utemiljön t ex gårdsplan, rabatter, parkeringsplats m m.

B 4. Inventariereparationer är ytterligare ett ansvarsområde som elevgrupper kan arbeta med. Företrädesvis äldre elever.

C. Ansvarsområdet skolbibliotek

Elevgrupper kan ha ansvar för bokdistribution i skolan, hyllstädning, utlåningsverksamhet, delta i planering av bokinköp, presentera nyförvärvade böcker för lärare-elever, produktion av nyförvärvslistor m m.

D. Ansvarsområdet skrivcentralen

Elevgrupper kan sköta lagerföring, distribution och material, stencilering och i de hägra åldrarna ev även utskrifter.

E. Ansvarsområdet AV-centralen

Elevgrupper kan distribuera material till olika klasser, grupper. Arbetsenheten kan också svara för kontakter med centrala AV-centralen, beställningar m m.

F. Ansvarsområde PR- och informationsverksamhet

Elevgrupper kan ansvara för informationsspridning på skolan, ta hand om studiebesök, kontakter med andra skolor, skoltidningsverksamhet, kontakter med andra organisationer och föreningar.

G. Ansvarsområdet musikinstitutionerna

Elevgrupper kan ansvara för sådana sysslor som instrumentvård, skötsel av skivor, skivanläggningar m m som är gemensamma för skolan (gäller framförallt högstadiel elever) såväl som arbetsenheternas eget musikmaterial.

H. Ansvarsområdet skolträdgård

I ansvarsområdet skolträdgård skulle elevgrupper kunna ansvara för skötsel av en skolträdgård som temastudier. Enligt modellgruppens mening bör skolan själv undersöka möjligheterna till att bedriva en sådan typ av aktivitet och möjligheter att finansiera den. Skolan bör då också särskilt beakta problem vid trädgårdens skötsel under sommartid.

Inom varje arbetsenhet uppdelas ansvarsområdet i en mängd olika praktiska sysslor. För varje syssla utses en liten grupp elever som ansvariga för sysslans genomförande.

Gruppernas sammansättning vad gäller storlek och ålder bestäms i arbetsenheten allt efter sysslornas svårighetsgrad. Grupperna utses i klassråden där också planeringen av dagens/veckans arbete görs.

Tid för genomförande av sysslorna tas under den samlade skoldagen, t ex från FA-tid, tema-tid, prao-tid, rast-tid e t c.

Handledare för respektive ansvarsområde/självförvaltningsområde är vaktmästare, kökspersonal, städpersonal, FA-personal, fritidspedagoger, lärare samt övriga i skolan.

Handledarna, övrig personal och kanslipersonal deltar aktivt dels i planeringen av arbetet dels i genomförandet tillsammans med resp arbetsgrupp där så erfordras samt självklart i uppföljning av sysslornas genomförande vilket sker på klassrådstid. Vid behov adjungeras övrig personal till klassrådet.

Budgetmässigt har skolan ett enda konto och ett eget budgetansvar för verksamheten. Detta konto omfattar nuvarande konton samt utöver det ett personalanslag för övrig verksamhet och samlad skoldag såväl som ett vikarieanslag. I framtiden skall möjligheter också finnas att bygga ut denna kontoplan (kostnadställebudget) med t ex konto för skolmåltider. Rektor är budgetansvarig men alla beslut skall ske efter författningsmässiga samråd och med personal och elever i det s k "förvaltningsrådet".

Medel som blir över vid verksamhetsårets slut behålles av skolan och återgår ej till drätselkontoret. Medlen får användas för angelägna ändamål för vilket ett längre sparande krävs eller för ansvarsstimulerande insatser för personal och elever.

En förutsättning för att skolstyrelsen skall kunna skriva avtal med skolan som innebär att skolan får ett eget budgetansvar är att skolan förbinder sig att självförvalta område A och B samt minst två ytterligare ansvarsområden.

3 MENINGSFULL FRITID

Under de senaste årtiondena har kommunernas insatser inom kultur- och fritidsområdena ökat kraftigt. Fritidsgårdar och folkbibliotek men också s k områdesarbete är kommunala verksamheter.

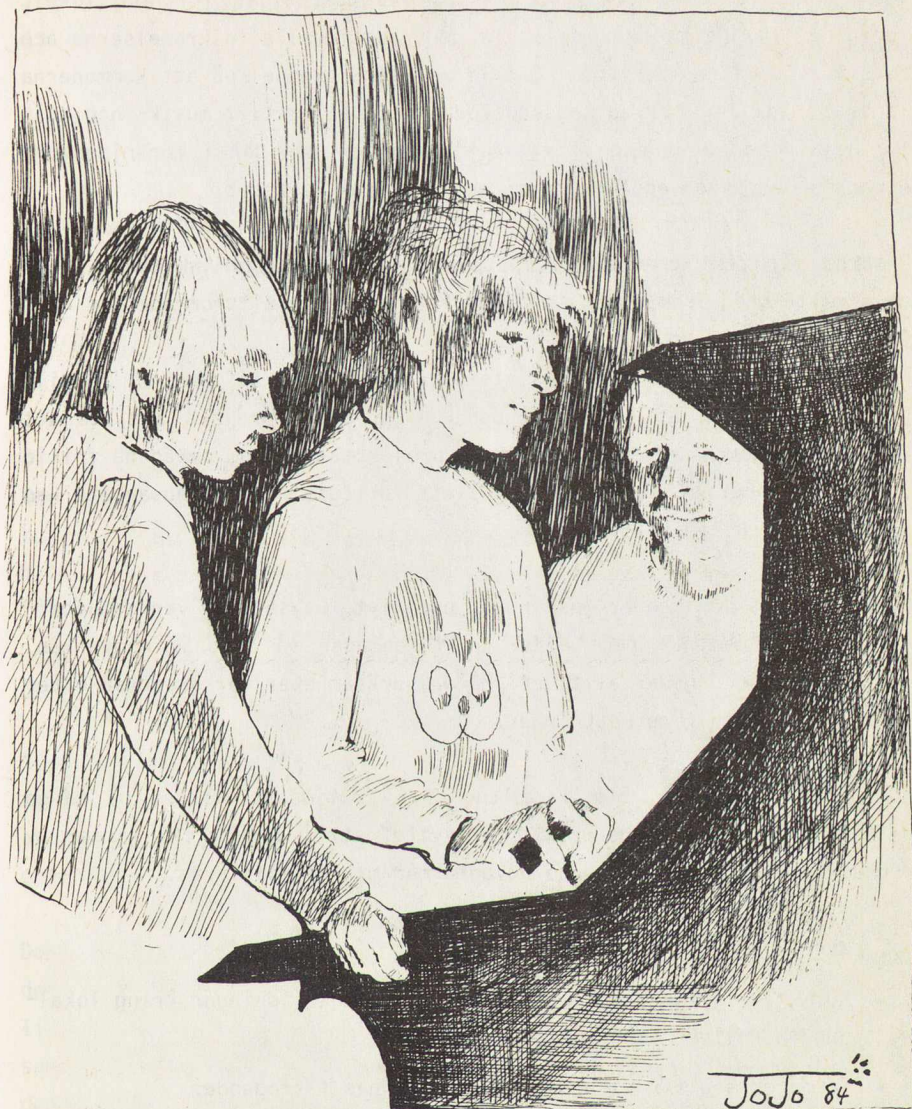
Huvuddelen av den kommunala fritidsverksamheten riktar sig till ungdomar. I ett samhälle där inte minst barn och ungdomar hamnat i en egen värld behövs ökad aktiv medverkan, delaktighet och medansvar.

Det kommunala intresset för ungdoms- och fritidsfrågor ökade markant under 1960-talet. De kommunala fritidsgårdarna blev fler. Bidragen till föreningslivet ökade också under denna period. Det var kommunernas egen verksamhet som prioriterades. Det vanligaste argumentet för en kommunalt driven verksamhet var att föreningarna inte kunde ta hand om alla ungdomar, medan en kommunal verksamhet var öppen för alla. Man ansåg också att ett neutralt alternativ till de idéburna organisationerna var nödvändigt och att kommunerna kunde bedriva en väl utformad verksamhet som samtidigt var ekonomiskt försvarbar. Detta utan att fordra medlemskap och avgifter från besökarna.

Dagens kommunala fritidsgårdar har fått kritik för att de bedriver en profillös verksamhet utan målsättningar; de prioriterar 7-12 åringar istället för tonårsgrupper, har öppet på "fel" tider (bara 30 % av resurserna används till kvälls- och helgöppet) och engagerar inte besökarna.

Till viss del är det nog sant att det kommunala fritids- och kulturutbudet av färdiga anläggningar och verksamheter inte har stimulerat till aktivitet, delaktighet och ansvar.

I dag tenderar dock den kommunala fritids- och kulturverksamheten alltmer att utgå från människornas egen kreativitet. De kommunala resurserna används som stöd för att ge fler möjlighet att själva skapa sig en meningsfull fritid.

Därmed har de kommunala och de föreningsburna verksamheterna inom kultur- och fritidsområdet närmat sig varandra.

Kommunerna försöker också att skapa förutsättningar för ett lokalt föreningsliv. Detta sker dels via de traditionella folkrörelserna och dels via nya förenings typer. Det finns flera exempel på att kommunerna lånar ut lokaler till grannskapsföreningar eller till musik- och kulturföreningar. De boende i ett bostadsområde kan där i föreningsform utveckla och skapa egna fritids- och kulturaktiviteter.

Ramarna för den kommunala kompetensen när det gäller ekonomiskt och materiellt stöd är mycket vida inom fritids- och kulturområdet.

Under de närmaste åren har statsmakterna "öronmärkt" mer än 90 miljoner kronor för att utveckla och stödja olika projekt i syfte att främja ungdomars delaktighet. Många projekt sker inom områdena fritid och kultur. För att stimulera till ett fortsatt utvecklingsarbete kan det behövas en gemensam idébank.

Mycket av det som händer just nu är positivt. Oavsett om verksamheterna drivs i kommunal regi eller av föreningar så betonas medverkan, delaktighet och ansvar allt mer. Många verksamheter verkar också efter lokala behov och förutsättningar.

Kommunerna engagerar sig i kultur- och fritidsaktiviteter på många olika sätt. Med utgångspunkt från syftet att belysa olika former av brukarinflytande kan följande huvudformer utkristalliseras:

- Renodlad kommunal verksamhet.
- Kommunen initierar eller stödjer föreningsbildningar kring lokalbundna kultur- och fritidsverksamheter.
- Kommunen ställer resurser till brukarnas förfogande.
- Andra alternativa förvaltningsformer i samverkan med folkrörelser.

I det följande ges en beskrivning av konkreta verksamheter indelade under ovan angivna huvudformer. Det finns dock skäl att påpeka att redovisningen på intet sätt ger en heltäckande bild av brukarmedverkan inom kultur- och fritidsområdet, utan tjänar som en exemplifiering av olika vägar att nå en ökad medverkan och delaktighet.

Renodlad kommunal verksamhet

I lokal- eller anläggningsbunden kultur- och fritidsverksamhet under ett rent kommunalt huvudmannaskap har kommunen såväl lokal-, personal-, som verksamhetsansvar. Typiska exempel är kommunalt drivna bad- och motionsanläggningar, kommunala kulturhus, biblioteksväsende och traditionella kommunala fritidsgårdar. Av dessa är det främst inom fritidsgårdsverksamheten som möjligheterna öppna vägar för en mer utvecklad brukarmedverkan har utnyttjats.

Som tidigare nämnts tog samhället över mer och mer av ansvaret för kultur- och fritidsverksamhet från slutet av 1940-talet och framåt. Bland annat inrättades kommunala ungdoms- eller fritidsgårdar. Dessa får här illustrera framväxten av en rent kommunal verksamhet.

Kommunala fritidsgårdar

Samhällets ansvar för ungdomars fritidssysselsättning började diskuteras vid 1940-talets slut. Anledningen var bl a att den unga generationen ansågs vara på väg att förfalla. Nöjeslivets urartning, ohälsa och asocialitet sågs inte med blida ögon av de vuxna.

Den kommunala ungdomsverksamheten startades för att ge i första hand den föreningslösa ungdomen möjlighet att sysselsätta sig på fritiden. Till en början var det storstadskommunerna som initierade ungdomsverksamhet i egen regi. De kommunala ungdoms- eller fritidsgårdarna föddes. Verksamheten i dessa första gårdar fungerade som ett komplement till föreningslivet, som också fick möjlighet att där presentera sina program för besökarna och på så sätt värva nya medlemmar. De kommunala ungdomsgårdarna fanns huvudsakligen i de största städerna ända fram till början av 1960-talet.

I den kommunala fritidsgårdsverksamheten ligger generellt beslutanderätten över gårdarnas verksamhet på gårdsföreståndare och förvaltning. Olika former av gårdsråd har införts på många håll, oftast med en rådgivande funktion men även där gårdsrådet fått beslutanderätt över t ex gårdskassan.

I Skellefteå kommun har gårdsråden på alla fritidsgårdar utvecklats till gårdsstyrelser med eget budget- och verksamhetsansvar.

Fritidsgårdar i Skellefteå

I Skellefteå kommun finns det 13 fritidsgårdar. I början var verksamheten till stor del uppbyggd på färdiga programpaket, tävlingar och underhållning. Successivt har sedan utvecklingen gått mot ökad demokrati och allsidigare verksamhet.

Två viktiga reformer fick en avgörande betydelse för gårdsverksamhetens utveckling. Den ena var ett beslut om absolut drogfrihet på alla gårdar som togs redan 1970 med hjälp av dåvarande gårdsråd. Den andra reformen genomfördes 1979 och innebar att alla gårdsråd fick ta ansvaret för den egna gårdens verksamhetsbudget. Gårdsråden ändrade också namn till gårdsstyrelser när beslutsbefogenheterna infördes.

Fritidsgårdarna i Skellefteå innebär något så ovanligt som en idéburen kommunal verksamhet. Man arbetar aktivt för att de övergripande målen också skall ge resultat i praktiken. Att det lyckats så väl beror till stor del på att gårdsbesökarna genom sina styrelser givits ett direkt ansvar för gårdarnas verksamhet och budget.

Ur kommunens reglemente för gårdsstyrelserna framgår det att de är ett beslutande organ inom ramen för fritidsnämndens målsättningar, vilka de skall sträva efter att förverkliga. De skall också

- arbeta under demokratiska former
- tillvarata alla medlemmars intressen
- verka för en utåtriktad och allsidig verksamhet

- arbeta för gårdens integrering i samhället
- sprida ansvarstagande
- arbeta för en drogfri livsstil

Varje gård väljer en styrelse för ett år i taget. Denna gör en budget och planerar verksamheten i samråd med personalen. I stort sett skall samtliga inköp beslutas i styrelserna. Gårdsbesökare och personal som önskar något material eller någon verksamhet till gården får ansöka om detta med motivering och kostnadsberäkning.

Gårdsstyrelserna sammanträder en gång i månaden. Personalen har närvarorätt men kan inte delta i beslut och har inte vetorätt. Om gårdsstyrelsen fattar ett beslut som strider mot målsättningarna för verksamheten kan personalen överklaga till fritidsnämnden som har möjlighet att upphäva beslutet. Annars är det endast frågor av principiell natur som skall underställas fritidsnämnden för prövning.

Det är dock viktigt att här inte bara se till den formella strukturen. Gårdsföreståndare och övrig personal har ett mycket stort ansvar då man skall utbilda ungdomarna i de demokratiska principerna. Personalen ger de nyvalda styrelserna utbildning i gårdsdemokrati, hur budgetarbete går till, kommunernas uppbyggnad etc. Gårdsstyrelsernas formella beslutsrätt kan ses som en avancerad form av "fostran under ansvar". Det är av avgörande betydelse att ungdomar och personal har förtroende för varandra och att personalen har ingående kännedom om demokratiprocessen.

De 13 fritidsgårdarna har kommit olika långt i utvecklingen, men alla har fungerande gårdsstyrelser. Nedan följer en beskrivning av fritidsgården Söder som hör till de bäst fungerande gårdarna.

Fritidsgården Söder

Söder ligger i Anderstorp, en ca tio år gammal stadsdel av förortskaraktär. Fritidsgården har över 300 medlemmar och är de flesta kvällar välbesökt.

Verksamheterna på Söder genomförs i tre olika former:

- 1) Öppen verksamhet där man kan delta från gång till gång. Det kan vara fester, stormöten, utflykter, sportaktiviteter, film, MC-mek, matkvällar etc.
- 2) Gruppverksamhet där man bildar fasta grupper kring olika aktiviteter t ex gårdsstyrelse, MC-teori, vävning, ridning och musikgrupper.
- 3) Föreningar genomför gruppverksamhet på gården. Bland annat har Skellefteå motorcrossällskap ett väl utvecklat samarbete med Söder.

Det är inga unika verksamheter som bedrivs på Söder, men ungdomarnas eget ansvar för vad som sker på gården har medfört att engagemanget och intresset för de olika verksamheterna är högt. Personalen arbetar aktivt för att inte gårdsstyrelsen skall bli en elit bland gårdsbesökarna. Målet är att alla skall ta del av och engageras i gårdsdemokratien. Stormöten brukar vara en bra måttstock på graden av aktivitet i många sammanhang. På Söders stormöten, som arrangeras med jämna mellanrum, kommer det sällan under 50 personer, oftast deltar 100-150 ungdomar och ibland har det varit ända upp till 200 personer på mötena. Styrelsen får många förslag att ta ställning till både på stormöten och genom förslagslådan, i vilken det på särskilda blanketter ansöks om inköp och lämnas förslag på nya verksamheter.

I valet av gårdsstyrelse deltar så gott som alla gårdens medlemmar. På Söder går valet till så att den sittande styrelsen kallar till ett stormöte där 12-16 kandidater utses. Dessa gör egna deklarerationer av vad de vill satsa på i styrelsearbetet. Fotografier och program sätts sedan upp på gårdens anslagstavla och röstningen sker. Efter en valvaka med resultatbarometer och prognoser blir den nya styrelsen vald. Den börjar sedan, efter en gårdsstyrelseutbildning, att tillsammans med personalen göra upp budget och planera verksamheten för det kommande året.

För att behålla de lite "till åren" komna medlemmarna organiserar Söder, liksom de andra gårdarna i Skellefteå, speciella äldrekurser. Dessa genomförs under veckoslut och vänder sig till 18-20 åringarna på gården. Syftet med kurserna är att göra deltagarna medvetna om sitt ansvar som förebilder för de yngre, sina egna behov av att betyda något etc. Kurserna kombineras med praktiska uppgifter på fritidsgården och vissa av deltagarna fortsätter sedan att arbeta som extra fritidsledare.

Avslutningsvis bör det framhållas att en verksamhet av Söders karaktär kräver mycket av både personal och gårdsbesökare. Personalen måste ta sitt arbete och sin roll som "fostrare" på allvar och tro på de människor man arbetar med. Det kan nog många gånger kännas lite osäkert för en handfull tonåringar att få ansvar för en budget på över 65 000 kr, samtidigt som det ger självförtroendet och de demokratiska insiktarna en betydande knuff framåt.

Kommunen initierar eller stödjer föreningsbildningar kring lokalbundna kultur- och fritidsaktiviteter

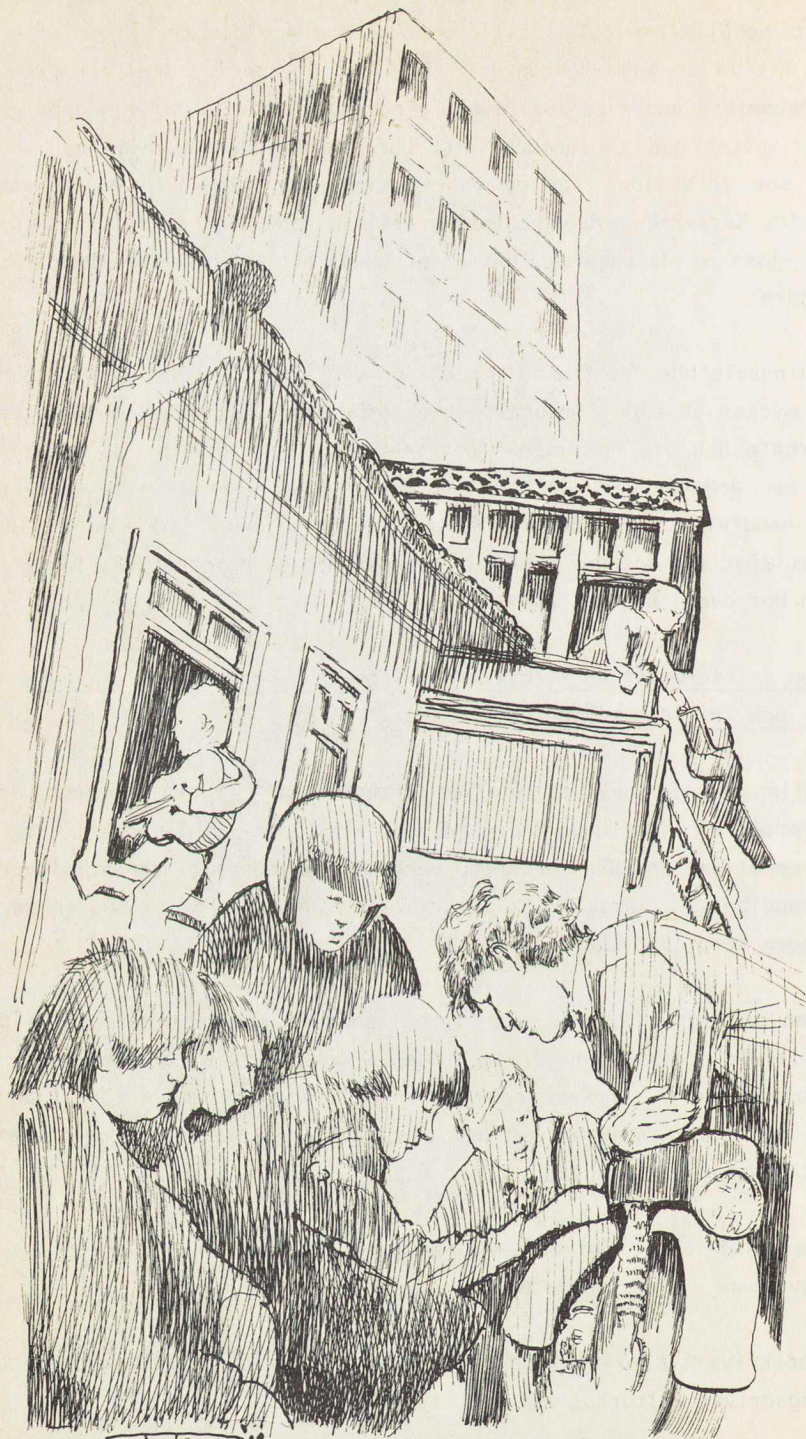
En möjlighet till delaktighet som praktiseras i flera kommuner är olika former av självförvaltning, där en viss lokal upplåtes till brukarna som bildar en förening kring verksamheten. Upplåtelsen är oftast sammankopplad med särskilda villkor för användandet och kommunen ger föreningen stöd av olika slag.

En annan möjlighet är att med bibehållande av kommunal personal vid t ex fritids- och kvartersgårdar bilda en kooperativ eller ideell förening bestående av brukare och personal. Kommunen kan ge föreningen drifts- och verksamhetsansvar och ge bidrag som motsvarar kostnaden för att bedriva verksamheten i egen regi.

Gemensamt för dessa former av kommunal medverkan är att föreningen blir huvudman för verksamheten.

Nedan beskrivs två exempel på dessa typer av föreningsbildningar; ett föreningsdrivet kulturhus och en fritidsgårdskooperation.

Jojo 84

Kulturhuset i Jönköping

Det har under en längre tid funnits krav från framför allt ungdomsgrupper i Jönköping att få ett eget kulturhus.

Hösten 1974 bildades "Föreningen för ett hus i centrum". En tom brandstation ockuperades 1982 då man inte fick något gehör hos politiker. Efter diverse turer fram och tillbaka beslutade kommunen att delar av gamla Tändsticksaktiebolagets lokaler skulle göras om till ett självstyrande kulturhus. Kommunen anslög tre miljoner kronor för ombyggnationen och en stor del av inredningsarbetet gjordes av de föreningar som erhöll lokaler i huset. Kulturhuset togs i bruk under våren 1983.

Kulturhuset drivs av föreningen Kulturhuset i Jönköping, vars medlemmar är enskilda personer, grupper eller föreningar som verkar i huset. Målet för Kulturhuset i Jönköping är att skapa en fri och levande kultur för alla och att

- ge människor möjligheter till egen skapande verksamhet
- främja kontakten mellan människor
- motverka kommersialismens negativa verkningar inom kulturområdet
- möjliggöra konstnärlig och kulturell förnyelse
- främja utbyte av erfarenheter och idéer inom kulturområdet
- vara ett bopnings- och marknadsföringsorgan för enskilda och grupper inom kulturområdet

Ett trettiotal olika föreningar, flera musikgrupper och många enskilda personer bildar tillsammans föreningen Kulturhuset i Jönköping. Högsta beslutande organ är årsmötet, där bl a styrelsen utses. Dessutom håller man minst fyra beslutande stormöten per år, i vilka alla medlemmar har rösträtt.

Styrelsen är verkställande organ och består av 15 ledamöter. Dessa är valda så att de representerar olika intressegrupper i huset, som

musik, dans, konst, fred och miljö. Kommunen är representerad i styrelsen genom tre adjungerande ledamöter från fastighets-, kultur- och fritidsnämnd.

Kulturförvaltningen är samordnare för de kommunala insatserna i huset. Kultur- och fritidsnämnderna ger föreningen ett verksamhetsbidrag på ca 80 000 kronor/år samt bidrag till lokalhyran. Kulturhuset har anställt en person på halvtid som fungerar som allt-i-allo och koordinator för verksamheterna. Ett par beredskaps- och ungdomslagstjänster finns också i huset.

Den dominerande verksamheten är utövande av musik. I huset finns tolv repetitionslokaler, där ca 40 olika grupper övar. Tre musikföreningar med olika inriktning är mycket aktiva och arrangerar konserter med lokala band eller större svenska eller utländska grupper på någon av husets tre scener. Större galor, festivaler eller musikuppträdanden arrangeras också av föreningen Kulturhuset.

"Insikten" är ett bokcafé som drivs av olika freds- och miljöorganisationer i Jönköping. Här anordnas möten, diskussionskvällar, bokförsäljning, filmvisning, föredrag etc.

Dansgrupper och en amatörteater repeterar och spelar på de olika scenerna. Konst- och fotoutställningar arrangeras ibland i husets café.

I huset finns också fotolaboratorium, snickarum, syrum och en keramikverkstad som kombineras med ett barnrum. Barnrummet fungerar som ett "minidagis", där föräldrar och andra i huset kan turas om att leka med barnen.

I kulturhusets café arbetar på dagtid ungdomar med beredskapsarbete eller ungdomsplats. Kvällstid hålls caféet öppet med hjälp av ideella insatser.

En avdelning innehåller expeditjonslokaler för några av husets föreningar; bl a Amnesty international, Afghanistan- och Chilekommittéerna, Kulturalliansen, Kristna fredsföreningen och Kontaktnätet.

Även föreningar som har sin huvudsakliga verksamhet förlagd utanför kulturhuset använder sig av lokalerna. Ett exempel är PRO som övar körsång i samlingsalen.

Navestads gårdskooperation

Norrköpings kommun har under en längre tid haft målsättningar för sin fritidsgårdsverksamhet. Målen är bl a att

- möjlighet ges gårdsbesökarna att delta i beslut som rör gårdarnas verksamhet för att konkret medverka till att de genomförs,
- kontakt och samarbete skapas mellan individen och gruppen för att stimulera till solidaritet,
- kulturell, politisk och social träning ges,
- motverka kommersiell fritidskonsumtion.

Som ett försök att bryta ned och konkretisera målsättningarna startades ett kooperativt projekt vid fritidsgården i Navestad.

Navestads fritidsgård ligger i bostadsområdet Navestad, ca 4,5 km från Norrköpings centrum. Området var färdigbyggt 1972 och där bor ca 5 000 människor. Det betraktas som ett av Norrköpings problemområden och kommunen har haft problem med outhyrda lägenheter, vandalisering etc. Fritidsgården är tillsammans med områdets sporthall inhyrd i ett fristående hus i närheten av Navestads centrum.

För att kunna omsätta fritidsnämndens målsättningar i praktiskt arbete valde man att försöka ta till vara den kooperativa idén i gårdsverksamheten. Utgångspunkten för arbetet var att

- ge gårdsbesökarna en praktisk erfarenhet av det demokratiska samhället
- gårdsbesökarna skall ägna uppmärksamhet åt ekonomiska frågor och ta ett delansvar i fritidsmiljön
- bära upp, utveckla och stärka demokratis principer

En ekonomisk förening bildades i form av en kooperativ sammanslutning av gårdsbesökare, personal och föreningar med anknytning till Nave-stads område. Medlem i föreningen blir man genom att lösa ett gårds-kort. Medlemmar är nästan samtliga gårdsbesökare (ca 100 personer), fem av sju fritidsledare och fyra föreningar (Verdandi och tre lokala idrottsföreningar).

Gårdskooperationens styrelse består f n av elva ungdomar (inkl ordför-
ande), fyra fritidsledare (inkl kassör och sekreterare) och en före-
ningsrepresentant. Dessutom ingår en adjungerande ledamot från fri-
tidsförvaltningen. Kooperationen har budget- och verksamhetsansvar för
fritidsgården och svarar för administration, planering, bokföring,
redovisning etc. Man lämnar fortlöpande rapporter samt en gång per år
verksamhetsberättelse och ekonomisk redogörelse till fritidsnämnden.

Ett samarbetsavtal har upprättats mellan fritidsnämnden och gårdskoo-
perationen. Av detta framgår bl a följande.

Fritidsnämnden svarar genom sin personal för drift och underhåll av
lokaler och inventarier samt sköter personaladministrationen. Nämnden
ställer medel och personal till förfogande i samma utsträckning som om
verksamheten drevs i egen regi, dvs:

Lokal gratis upplåtelse av fritidsgården

Personal sju heltidsanställda

Ekonomi ca 50 000 kr/år i verksamhetsbidrag och driftsförnödenheter
samt pengar för vandalisering

Ramarna för verksamheten utgörs av föreningens stadga, lagen om eko-
nomiska föreningar och ovannämnda samarbetsavtal.

Genom att bilda en förening överläts mycket arbete och ansvar på före-
ningen och dess medlemmar. Detta betyder inte att personalen fräntas
ansvar för lokaler eller verksamhet. Speciellt i initialskedet är per-
sonalrollen viktig. Personalen måste initiera och sprida idén till
gårdsbesökarna, och stödja den nybildade föreningen.

Förutom att gårdsbesökarna får kunskap om tillämpningen av demokratins principer tror man att det i denna metod finns en inbyggd känsla att vara rädd om de saker man varit med och beslutat om eller gjort för allas gemensamma trevnad.

För att förstärka vikten av en positiv social kontroll har det i samarbetsavtalet byggts in s k vandaliseringspengar, vilket innebär att föreningen får ett anslag på 18 000 kronor som skall täcka kostnader för onormalt slitage på fritidsgården, sporthallen och området närmast anläggningen. Om vandaliseringen inte når upp till summan får föreningen tillgodoräkna sig överskottet, blir det ett underskott får föreningen täcka det av egna medel.

De olika verksamheterna på gården är indelade under sex grupper, som var och en beslutar om vilka aktiviteter som ska bedrivas och hur de tilldelade medlen ska användas. Representanter från gårdens styrelse och personal finns med i alla grupperna som består av 8-10 personer.

- Cafégruppen; ansvarar för caféverksamheten. Man har hand om material och inköp till caféet och ser till att miljön är trivsamt.
- Idrottsgruppen; ansvarar för den näraliggande idrottshallens verksamhet, köper biljetter till idrottsevenemang, ansvarar för biljard, bordtennis etc i fritidsgården.
- Friluftgruppen; anordnar friluftsverksamheter, lägerhajker etc.
- Skapandegruppen; sköter om verksamheten i hobby- och snickarrummen, ansvarar för material, m m.
- Musikgruppen; har hand om discokvällar, skivsamling, hyr in musikgrupper, bygger högtalare, m m.
- Verksamhetsgruppen; har det övergripande ansvaret för verksamheterna, lämnar månadsplaneringar från de övriga grupperna till styrelsen, sköter viss kulturverksamhet och anordnar temakvällar i olika ämnen.

Kommunen ställer resurser till brukarnas förfogande

Det finns en tendens att kommunerna i ökad utsträckning genom fritidskultur- eller socialförvaltning, enskilt eller i samverkan, ställer lokaler, personal och andra resurser till förfogande för invånarna i avgränsade bostadsområden. Verksamheternas utformning blir därmed direkt beroende av brukarnas egna initiativ. Exempel på denna form av delaktighet är kommunalt initierade områdesarbeten och andra kommunala projekt, såsom Forsbackaprojektet i Gävle.

Forsbackaprojektet

Under senare delen av år 1979 startades det s k Forsbackaprojektet som baserar sig på ett av huvudförslagen i Barnteaterutredningen i Gävle (1977). Där uttrycks viljan att starta ett projekt med skapande verksamheter i två kommundelar. Kommunfullmäktige antog målsättningarna och gav ekonomiska förutsättningar för genomförandet. Hyresgästföreningen och kulturnämnden delar på ansvaret.

Forsbacka är ett brukssamhälle beläget vid Storsjön strax öster om Sandviken och ca 2 mil från centralorten Gävle. Det är en väl avgränsad ort med en rik historia och egna traditioner. Forsbacka har ca 2 000 invånare, varav 12 % är utländska medborgare - främst finländare.

Forsbacka är en typisk bruksort med en livlig föreningsverksamhet. Där finns foto-, båt-, modellbyggar- och sportfiskeklubb, socialdemokratisk, finsk, idrotts- och husmodersförening, Folkets hus, Bio Kontrast samt en fritidsgård som drivs av Unga Örnar. Forsbacka har också ett rikt musikliv med bl a flera körer, en stråkorkester, en pensionärsorkester och några rockgrupper.

I maj 1979 träffades representanter från kulturnämnden, föreningarna, skolan, socialkontoret, biblioteket, kyrkan och ABF för att var och en skulle formulera sina idéer och förväntningar på skapande verksamhet. Med utgångspunkt från Barnteaterutredningen antog man följande övergripande målsättning:

84 Jo Jo

Skapande verksamhet vill

- utveckla fantasi, känsla, kritiskt tänkande, medvetenhet och samhällsengagemang
- tillgodose behovet av en meningsfull fritidsverksamhet och därmed kontakt, inlevelse och gemenskap
- genom olika former av aktivitet i grupp stimulera och utveckla egna uttrycksmöjligheter, kanalisera behovet av äventyr och spänning samt träna samarbetsförmåga

Försöksverksamheten syftar till att

- engagera alla åldrar
- utveckla samarbetet mellan yrkesverksamma konstnärer och amatörer
- stimulera ny verksamhet och verksamhet av experimentell karaktär
- pröva nya samarbetsformer mellan föreningar och institutioner
- ge förutsättningar för försöken att övergå i ordinarie aktiviteter efter projektiden
- utnyttja kommunalens befintliga lokaler

Efter upptaksmötet inbjöds alla Forsbackabor till ett stormöte där försöket presenterades och diskuterades. Man enades om att projektet skulle ha Forsbacka - i går - i dag - i morgon som tema. Och så var verksamheten i gång.

Biblioteket i Forsbacka fungerar som projektets idécentrum och samlingspunkt. Filialföreståndare är arvoderad projektledare och har tillsammans med en arbetsgrupp det direkta ansvaret för projektet. Arbetsgruppen består av representanter för kommunala institutioner och föreningar samt enskilda Forsbackabor. 3-4 gånger om året anordnar man stormöten där alla intresserade Forsbackabor deltar.

Intresset från föreningar, enskilda och institutioner att arbeta i projektet, liksom att föreslå och initiera nya verksamheter, är mycket

stort. Nästan samtliga invånare i Forsbacka är på ett eller annat sätt engagerade i projektet, inte minst beroende på ortens livaktiga föreningsliv. Kulturnämnden har anslagit 120 000 kronor för projektet under 1984. Arbetsgruppen tar ställning till medelsansökningar och vidarebefordrar dem till kulturnämnden för beslut. Hittills har ingen ansökan avslagits.

Under de fem år som projektet pågått har en mängd olika verksamheter genomförts. Arten och omfattningen varierar kraftigt. En del verksamheter har haft kort livslängd medan andra har varit livskraftiga och ständigt utvecklats. Ett axplock av vad som hittills genomförts inom projektets ramar ger en bild av spännvidden.

En ljudverkstad har byggts där man spelar in sång, musik och historia samt gör intervjuer och aktuella reportage. En radioförening har bildats som gör egna lokala radioprogram och samarbetar med Gävles lokalradio.

I skrifvarverkstaden engageras Forsbackaborna i att skriva och berätta om sin hembygd, händelser, drömmar etc. Detta har lett till utgivningen av Forsbackaboken och inslag till Bruksbladet (projektets månads-tidning) flyter regelbundet in.

Förskolan har bl a byggt en stenåldersby tillsammans med en bildkonstnär och en arkeolog. Man spelar också mycket teater under ledning av en dramapedagog och en bildkonstnär hjälper till med bildskapande.

På fritidsgården har man med hjälp av projektmedel startat en musik- och filmverkstad. Man anordnar också speciella familjedagar.

I skolan görs utsmyckningarna av barnen själva tillsammans med en konstnär. Alla skolans barn har varit med och målat. Man har också gjort en latinamerikansk musikteater, givit ut diktböcker m m.

Fotoklubben har i samarbete med läns museet givit ut boken Bruksbilder och anordnat utställningar. Klubbens bilder har bl a varit utställda på läns museet i Gävle och på Kulturhuset i Stockholm.

Finska föreningen anordnar bl a kulturkvällar med teater, utställningar, sång och dans.

Även många andra föreningar, institutioner och grupper av Forsbackabor anordnar verksamheter och aktiviteter. Studiecirklar, musikalerna, skapande och fabricerande av olika slag ryms inom projektets ramar.

Varje år kulminerar Forsbackadagarna, då alla visar upp vad man sysslat med under året. Forsbackadagarna är en stor folkfest som engagerar hela samhället. Under 1984 års fest medverkade 1 200 Forsbackabor i de olika arrangemangen.

Kommunala områdesarbeten

Områdes- eller grannskapsarbete kan på ett övergripande plan sammanfattas som målmedvetna försök att i ett avgränsat bostadsområde få till stånd ökade kontakter mellan människor, gemensamma aktiviteter och engagemang i samhällsfrågor. En meningsfull fritid, ett aktivt deltagande i lokala föreningar och en utveckling av kooperativa arbetsformer är några av de målsättningar som ofta förekommer i områdesarbetet. Ett områdesarbete vänder sig till ett stort antal människor med olika förutsättningar, intressen och behov och karaktäriseras av en bred ansats som går utanför ett traditionellt sektorstänkande. Det hindrar dock inte att en enskild förvaltning ges huvudmannskapet för ett kommunalt områdesarbete.

Det primära syftet med ett områdesarbete är att initiera och skapa förutsättningar för verksamheter som på sikt kan och bör drivas av de boende i området. Den kommunalt anställda personalen får i huvudsak tjäna som resurspersoner, snarare än som producenter av fritidsaktiviteter. Denna typ av arbete kräver en mycket hög grad av brukarmedverkan som i en förlängning har som mål att utnyttas i självförvaltning.

Föreningar av olika slag har en viktig funktion att fylla i områdesarbetet. Ungdoms-, invandrar-, politiska och idrottsorganisationer är bara några exempel på föreningar utan vars medverkan ett områdesarbete skulle bli svårt att genomföra. Ofta bildas det också nya lokala föreningar, t ex kvartersföreningar och kooperativ, i bostadsområdet.

Initiativtagare till ett områdesarbete kan förutom kommunala förvaltningar vara föreningar av folkrörelsekaraktär eller en i det aktuella området redan etablerad kvarters- eller hemgårdsförening i samverkan med Riksförbundet för Sveriges Fritids- och Hemgårdar (RSFH) och/eller kommunen.

En utförlig beskrivning av Projekt Nyttoverkstan i Lövgärdet i Göteborg finns i den skriftserie som utges av demokratiberedningen. Det är ett kommunalt initierat områdesarbete som kommit mycket långt vad gäller brukarmedverkan och självförvaltning. Nedan beskrivs två andra områdesarbeten med kommunalt huvudmannaskap.

Råslättsprojektet

Sedan hösten 1983 har i bostadsområdet Råslätt i Jönköping bedrivits ett projekt, främst initierat av fritidsförvaltningen i Jönköping. Råslättsprojektet ingår i ett större sammanhang på så sätt att Delegationen för social forskning i nära samarbete med RSFH på olika sätt stödjer och genomför likartade projekt runt om i landet.

Områdesarbetet i Råslätt bedrivs i enighet med RSFH:s idéer om utvecklingsarbeten i bostadsområden. Fritidsförvaltningens personal i Råslätt har också deltagit i kurser anordnade av RSFH.

Råslätt byggdes under perioden 1966-72 och består uteslutande av hyreslägenheter. I området bor ca 4 500 personer, varav ca 30 % är invandrare. De boende är i huvudsak låginkomstagare. Råslätt har haft problem med bl a drogmissbruk och en omfattande in- och utflyttning.

I området har fritidsförvaltningen en anläggning kallad Stadsgården innehållande sim-, sport-, och bowlinghallar, bordtennis- och biljardlokaler, biograf, samlingslokaler och en stor hobbylokal. Här finns också bibliotek och en taverna.

Kärrhöksgården är områdets fritidsgård och Havsörnsgården disponeras av olika föreningar. I Havsörnsgården finns hantverkslokaler för bl a snickeri, foto, keramik och smide.

I Råslätt finns ett väl fungerande kontaktnät utan vilket projektet skulle vara ogenomförbart. Ett exempel är områdesgruppen med representanter från skolorna, bostadsföretaget, socialbyrån, kommunala fritidsverksamheter, föreningslivet, fritidshemmen, dagis, barnavårdscentralen, biblioteket, distriktsläkarmottagningen, kyrkan och kvarterpolisen. Här finns också det s k nätet, vilket är en informell samling medarbetare inom skola, fritid och social som arbetar med att "fånga upp" människor i akut behov av stöd.

Föreningslivet är en bärande resurs med ett 35-tal olika föreningar, varav 10 invandrarföreningar, som bedriver en omfattande verksamhet i området. Flertalet föreningar disponerar genom bostadsföretagets försorg egna subventionerade lägenheter. Föreningarna är dock i stort behov av aktivt stöd för att utveckla sin verksamhet.

Fritid-Råslätt är det samlande begreppet för all fritidsverksamhet i området. Organisationen trädde i kraft i oktober 1982. De flesta tjänster inom Fritid-Råslätt innehåller en projekttid på 10 timmar per vecka eller mera som står till projektets förfogande. Dessutom har en projektledartjänst på 20 timmar per vecka inrättats.

De övergripande målsättningarna är att utifrån olika aspekter motverka kommersiell påverkan och att sträva efter helhetslösningar innefattande bred samverkan mellan berörda grupper. Gemenskap, delaktighet och ansvar är exempel på andra formuleringar av övergripande karaktär.

Delmål på den konkreta nivån är t ex att minska utflyttningen från området, motverka drogmissbruk samt att förbättra relationerna mellan människor med olika nationaliteter och från olika generationer.

Som utgångspunkt för arbetet har man haft Statens Ungdomsårds rapport "Ej till salu", kring vilken det också har anordnats ett flertal studiecirkelar.

Projektet utgår från att tillsammans med föreningar, det kommunala bostadsföretaget, hyresgästföreningen och boende i samverkan med områdesgruppen utveckla nya och förstärka fungerande arbetsmetoder i

bostadsområdet. Under den korta period som projektet varit igång har man hittills

- genomfört ett brett personal- och föreningsfunktionärsprogram med bl a samtalsgrupper kring frågor i anslutning till områdesarbetet
- anordnat aktiviteter som karneval, "Råslätt roar Råslätt", mid-sommarfest, prylbytdagar, föreningsdagar m m
- anordnat informationsträffar för nyinflyttade tillsammans med bostadsföretaget och hyresgästföreningen
- startat olika former av verkstäder i Stadsgården och Havsörns-gården
- startat närradioverksamhet, där man också skall hjälpa föreningarna att göra egna program

Dessutom har nio föreningar övertagit driften av den kommunala fritidsgården där de bedriver sin gruppverksamhet. I gengäld anordnar de vissa dagar öppen verksamhet för invånarna i hela området, gamla som unga.

Inom projektets ramar byggs en del av Stadsgården om till musikcafé. Detta skall bli en träffpunkt för invånarna och föreningarna. Caféet är tänkt att drivas i kooperativ form. Ombyggnationen är ett led i att utveckla Stadsgården till ett väl fungerande allaktivitetshus.

Det finns en hel del planer på hur arbetet skall fortskrida i Råslätt. Fritidspersonalen planerar bl a att använda sig av den norska arbetsboksmetoden för att engagera de boende i området i reella miljöförbättringar. Man arbetar också för att små kooperativ i olika former skall utvecklas.

Fritidsförvaltningen räknar med att projektet behöver genomföras under en femårsperiod för att få den samhällsförändrande genomslagskraft som det syftar till. Kostnaderna för hela femårsperioden uppskattas till ca 3,1 miljoner kronor inklusive personalkostnader.

Granloholm

Granloholm i Sundvall är ett helt nytt bostadsområde med en första inflyttning under hösten 1979. Alla boendeformer från hyreslägenheter till villor finns representerade, vilket medfört en jämn fördelning mellan de sociala grupperna. I området bor ca 3 500 personer av vilka en stor del är småbarnsfamiljer.

I Granloholm har man, för att förebygga de vanligaste problemen i ett nybyggt bostadsområde och för att utveckla fritiden över huvud taget, börjat arbeta enligt nya metoder inom fritidssektorn. Det som skiljer Granloholmsmodellen från mer traditionell fritidsverksamhet kan sammanfattas i följande punkter:

- o Begränsning av verksamhet i kommunal regi av typ fritidsgårdsverksamhet.
- o Ingen prioritering av vissa åldersgrupper.
- o Fritidsverksamheten skall initieras och ledas av frivilliga krafter - föreningar och enskilda boende.
- o Fritidsledarna arbetar för att mobilisera frivilliga krafter och utgör resurspersoner i området.

Granloholmsmodellen fungerar i princip så att de kommunala fritidsresurserna i form av lokaler och verksamhetspengar förblir outnyttjade tills initiativ tas av de boende i området. Den som tar tag i fritidsledarna och föreslår någon aktivitet får såväl ekonomiskt som moraliskt stöd samt tillgång till lokaler. Man vill få människor att ta egna initiativ och hjälpa dem att genomföra sina idéer. Fritidsledarna fungerar mycket som "fixare" och konsulter.

Fritidsledarna i Granloholm arbetar för att mobilisera frivilliga krafter och att få en överblick över området. Man försöker skapa kontakt med alla grupper och inriktar sig emellanåt på att söka upp t ex pensionärer, tonåringar eller ensamstående. Ibland riktar de sig också mot ett enskilt kvarter, etc. Möjligheterna att arbeta på ett flexibelt och uppsökande sätt ges i och med att de ekonomiska resurserna

inte är bundna till särskilda verksamheter och att speciella grupper inte redan från början prioriterats.

Fritidsledarna har också ett gott samarbete med fältbibliotekarien, socialsekreterare och skolpersonal i området. Tillsammans försöker man verka för att även svagare och mindre aktiva grupper tar del av de resurser som står alla till buds.

I området finns en äldre villa som fungerar som lokalt fritidskontor. Där arbetar två fritidsledare och kontoret utgör knutpunkten för verksamheterna i området. Här står fritidsledarna under dagtid till tjänst med upplysningar, bokning av lokaler, utlåning av material etc. På kontoret trycks också en områdestidning som bl a innehåller information om olika aktiviteter i Granloholm. Alla är välkomna att skriva i tidningen och den används även av föreningarna för att upplysa om kommande arrangemang.

I Granloholm finns också en cafeteria kombinerad med reception som är öppen alla kvällar i veckan. Receptionen är bemannad med ytterligare två fritidsledare med samma funktion som personalen på fritidskontoret, men under kvällstid. Cafeterian drivs kooperativt av de olika organisationer som bedriver verksamhet i området. Den utgör en naturlig träffpunkt för de boende och vissa kvällar har man speciella ungdomsevenemang med levande rockmusik.

I ett stort hus i anslutning till skolan förfogar fritidskontoret över lokaler för olika verksamheter, såsom samlings-salar, styrketräningslokaler, sy- och vävstuga etc. Dessa lokaler får de boende i området tillgång till genom att anmäla intresse till fritidsledarna som har hand om nycklarna. Lokalerna kan bokas av enskilda såväl som av föreningar i området.

På varje gata i Granloholm finns en fritidslokal som förvaltas av de boende själva genom kontaktkommittéer. Utformningen av aktiviteterna i dessa lokaler bestäms uteslutande av respektive gatas invånare.

Det finns ca 25 aktiva föreningar i Granloholm som står för en stor del av fritidsverksamheterna i form av studiecirkel, idrottsträningar och andra veckovis återkommande aktiviteter. Här finns allt från organisationer av folkrörelsekaraktär till lokala idrottsföreningar och Granloholms fritidsförening, som bildats av invånarna i området.

De verksamheter som anordnas av föreningslivet, lokala frivilliga krafter och fritidskontorets personal domineras av idrotts-, motions- och hobbyaktiviteter. Utbudet är mycket stort av både bundna och öppna aktiviteter för alla åldersgrupper och engagerar en stor del av invånarna i Granloholm. Det anordnas också speciella större evenemang för och av hela befolkningen, såsom allaktivitets- och hantverksdagar.

En centrumamläggningsplan som bl a inrymmer nya fritidslokaler är under uppförande i Granloholm. Där kommer det att finnas ateljéer och verkstäder av olika slag som, om intresset finns, kan förvaltas av de boende i området.

Andra alternativa förvaltningsformer i samverkan med folkrörelser

En vanlig samverkansform mellan kommunerna och det idéburna föreningslivet är att kommunen överlåter drift och ansvar för verksamheter eller anläggningar till föreningar. Som villkor för överlåtelsen och därtill förknippade ekonomiska bidrag ställs ofta att verksamheten skall vara öppen även för icke föreningsmedlemmar. Föreningsdrivna fritidsgårdar och anläggningsbunden fritidsverksamhet förvaltas ofta på detta sätt.

Fritidsanläggningar

Fritidsanläggningar drivs på många håll av idrottsföreningar genom att kommunen arrenderar ut eller hyresfritt upplåter t ex olika typer av bollplaner, badanläggningar eller rackethallar. Kommunen står ibland också för vissa personalfunktioner, t ex vaktmästare. Det finns enligt en av Kommunförbundet nyligen utförd undersökning minst 26 000 fritidsanläggningar i landet. Av dessa ägs och drivs ca 16 000 av kommunerna. 10 000 anläggningar förvaltas alltså på olika sätt av i första hand olika föreningar.

Örsholmsbadet

Värmlands första tempererade friluftsbad invigdes den 12 juni 1970. Örsholmsbadet, som badet kallas, ligger i Klarälvens daltaland ca 3 km från Karlstads centrum.

Badet är byggt i omedelbar anslutning till ett fritidsområde omfattande ca 10 hektar givmild natur för rekreatiönsändamål i vidaste bemärkelse. Där finns också ett sedan länge flitigt utnyttjat naturligt friluftsbad.

Sjunkande besökssiffror under 1980-talet och prioritering av annan verksamhet medförde att kommunen av ekonomiska skäl beslutade att reducera budgeten för Örsholmsbadet. Mellan åren 1980 och 1981 minskades budgeten från 1,7 miljoner kronor till 650 000 kronor. Detta innebär att badets drevs som kallbad i avvaktan på alternativa lösningar.

Den alternativa lösning som sedan utarbetades blev att överlåta driften av Örsholmsbadet till Karlstads simsällskap.

Villkoren för överlåtandet var bl a:

- Föreningen betalar 55 000 kronor i hyra till kommunen, förutsatt att verksamheten inte går med förlust. Uppstår förlust skall hyran i motsvarande grad reduceras.
- Föreningen skall hålla anläggningen öppen för allmänheten under vissa fastlagda tider.
- Kommunen tillhandahåller viss personal för driften av anläggningen; ett ekonomibiträde, en badmästare och två vaktmästare.
- Övrig personal svarar föreningen för. Behovet av personal varierar beroende på besöksfrekvensen.
- Föreningen svarar för visst underhåll och tillsyn av anläggningen.

Karlstads simsällskap skall också följa kommunens fastställda ordningsregler och genom god bevakning förebygga olyckor.

En förening som med framgång driver en anläggning får ett gott anseende hos besökarna vilket främjar föreningens egentliga verksamhet. Föreningen kan också planera sin verksamhet - i det här fallet simträning - på ett rationellt sätt.

För att det skall gå att driva en anläggning fordras emellertid insatser utöver det vanliga av medlemmar och framför allt av styrelseledamöter. Bilresor, tid på helger och kvällar måste avsättas för att det hela skall fungera.

I år är det tredje året i följd som föreningen drivit anläggningen. Det visar att både kommun och förening i första hand ser fördelar i samarbetet.

Föreningsdrivna fritidsgårdar

Föreningsdrivna fritidsgårdar är en verksamhet som ofta tar form av att kommunen överlåter driften av en fritidsgård till en eller flera föreningar, ofta av folkrörelsekaraktär. Unga Örnar, Vi Unga, 4 H och olika idrottsorganisationer är exempel på organisationer som runt om i landet förvaltar fritidsgårdar. Gårdsföreståndare och övrig personal är oftast anställda av föreningarna och kommunen ger verksamhetsbidrag som täcker lönekostnader, inköp, underhåll etc.

Flera kommuner har överlåtit gårdsverksamhet, helt eller delvis, till olika föreningar. Formerna för föreningsmedverkan och -drift av fritidsgårdar är många och varierande. Som exempel kan nämnas att Botkyrka har överlåtit fritidsgårdsverksamheten till olika folkrörelsefamiljer. I Västerås har sedan länge olika föreningar haft hand om kvartersgårdar som komplement till de större kommunala gårdarna. I Luleå, Gävle och Borlänge bedrivs verksamheten av enskilda ungdomsorganisationer och samverkan förekommer, där liksom på andra platser, mellan olika typer av föreningar.

Kommunernas ökande benägenhet att överföra gårdsverksamhet till föreningslivet har flera orsaker. Säkert finns viljan att stimulera ett konstruktivt föreningsliv och att förbättra föreningarnas arbetsmög-

ligheter. Detta sker delvis genom att den kommunala konkurrensen minskar och att föreningarna får ökat stöd via bidrag till gårdsverksamhet. Kommunerna kan också ha den uppfattningen att föreningsmedverkan och -drift medför att verksamheten blir billigare och/eller att kvalitén höjs. Många kommuner upplever nog också att den egna gårdsverksamheten är i behov av en ansiktslyftning.

Det råder delade meningar om nyttan av föreningsdrivna fritidsgårdar. En del föreningar anser att den ordinarie verksamheten blir lidande medan andra tycker att det är ett bra sätt att bedriva verksamhet, genom vilken man kan värva nya medlemmar. Det har också uttalats kritik mot att politiska och religiösa föreningar bedrivna öppen fritidsgårdsverksamhet. Man menar att dylika förenings profilerings utstänger stora brukargrupper från gårdarna.

Nedan beskrivs två föreningsdrivna gårdar - Skiljebogården, som drivs av Unga Örnar och Tokarpsgården, driven av en lokal idrottsförening.

Skiljebogården

Skiljebogården invigdes 1958 i det då nybyggda bostadsområdet Skiljebo i östra Västerås. Gården drevs som en kommunal ungdomsgård och huset inrymde redan från början även bibliotek, en stor sal avsedd för teater, filmvisning, konserter etc samt ett antal studierum.

Omorientering till föreningsdrift av Skiljebogården har skett etappvis sedan 1970-talets början då Unga Örnar tog hand om verksamhet för låg- och mellanstadieelever. Sommaren 1978 avtaldes det mellan Unga Örnar och kommunen att Unga Örnar skulle ha hand om all verksamhet på gården.

Unga Örnar står som huvudman för gården och har arbetsgivaransvar för personalen. Kommunala bidrag utgår för personalkostnader och den öppna verksamheten. Kommunen handhar den praktiska skötseln av lokalerna och viss lokaluthyrning. Fritidsgården är numera inrymd i husets alla lokaler, förutom biblioteket som fortfarande är kommunalt.

Samarbetet mellan Unga Örnar och övriga arbetarrörelseorganisationer i området har alltid varit mycket gott. Dessa bedriver också sedan länge grupp- och studiecirkelverksamhet på gården. Därför blev det naturligt att även de övriga organisationerna fick inflytande på utformningen av gårdens verksamhet.

Den gårdssyrelse som beslutar i alla frågor som rör gården, utom personalfrågor, består av representanter för Unga Örnar, ABF, SSU, Östra kvinnoklubben och Malmabergs socialdemokratiska förening. Till gården finns även en samarbetsgrupp knuten som har hand om mer övergripande och idéinriktad planering.

I den ingår förutom de i styrelsen representerade föreningarna även PRO, Konsum, HSB, Riksbyggen, Hyresgästföreningen och Café Boken. Alla uppräknade föreningar har någon form av verksamhet på gården.

En av tankarna med att så många föreningar deltar i gårdens styrning är att Skiljebogården skall fungera som ett Folkets Hus i stadsdelen. De övergripande målen är att gården skall utformas för alla generationers behov och att det skall finnas möjlighet till kontakt över generations- och organisationsgränserna. Det skall också vara möjligt för varje organisation och generation att utifrån egna behov forma en aktiv fritids- och kulturmiljö i bostadsområdet.

Den öppna verksamheten på gården handhas av Unga Örnar som vill ge den en viss profil i enlighet med sitt handlingsprogram.

Det bedrivs en mängd olika verksamheter på Skiljebogården. I en kortfattad genomgång kan nämnas:

Öppen verksamhet riktar sig till alla som köper kommunala gårdskort eller Örnkort. Det senaste året har endast Örnkort sålts. Det kan tas som ett tecken på hur väl man lyckats profilera verksamheten. Man arbetar mycket med olika teman, såsom internationella frågor, barns miljö, handikapp, arbetslivet, skolan etc. Film, teater, musik och andra kulturinslag är vanligt förekommande, liksom idrott och hobbyaktiviteter av olika slag.

En levande verkstad som riktar sig till alla åldrar med bl a batik, sömnad, keramik, glasmålning och docktillverkning finns också på gården.

Eftermiddagsverksamhet för barn i 7-12 års ålder i Unga Örnars regi, består av olika former av hobbyverksamhet, gemensam matlagning m m. Eftermiddagsverksamheten är en ursprunglig kommunal verksamhet som bedrivs på olika platser i kommunen, dels kommunalt, dels av sex olika föreningar.

Café Boken är ett kooperativt café som bemannas av frivillig oavlönad arbetskraft från föreningarna och den öppna verksamheten. Ca 40 personer finns i personalpoolen. Prissättningen är sådan att de nyttigaste varorna också är billigast.

Varje år anordnas det ett flertal olika utåtriktade program gemensamt av alla föreningar på gården. Aktiviteterna riktar sig till alla invånare i området och som exempel kan nämnas utflykter, helgfirande, teater, visaftnar och auktioner.

Dessutom tillkommer de olika föreningarnas medlemsbundna verksamheter som är av mycket stor omfattning. Unga Örnar, SSU och PRO har sina avdelningar och all verksamhet förlagd till gården. Övriga föreningar bedriver grupp-, mötes- eller studieverksamhet på gården.

Unga Örnmedlemmarna utövar inflytande i avdelningen genom medlemsmötet. Därigenom kan de direkt påverka organisationen genom förslags- och beslutanderätten. Unga Örnars representanter i gårdsstyrelsen driver sedan förhoppningsvis igenom förslagen. Samma procedur kan sägas gälla för övriga föreningars medlemmar i den mån de vill påverka den öppna verksamheten. Huvuddelen av medlemmarnas engagemang har dock varit i gruppverksamheterna.

Deltagare i den öppna verksamheten, som inte är medlemmar, försöker man nå med den demokratiska skolningen genom att de själva tar aktiv del i utformningen av den verksamhet de medverkar i och att de deltar i de stormöten som anordnas på gården. De kan däremot inte påverka de

övergripande frågorna, t ex ekonomi och inriktning, som är förbehållna medlemmar och styrelse.

Tokarpsgården

Tokarpsgården är belägen i den nya kommundelen Tokarp i västra Linköping. Bebyggelsen består av villor och lägenheter. Tokarpsgården är en kvartersgård som öppnades i oktober 1982.

Gården drivs av idrottsföreningen Malmslätts AIK som har fotboll, handboll, basket, bordtennis, tennis, skidsport, friidrott, motionsidrott och gång på sitt program. Malmslätts AIK:s huvudstyrelse har via en fritidsgårdskommitté ansvaret för verksamheten och driften av fritidsgården. Fritidsgårdskommittén är ett speciellt tillsatt organ och fungerar som en länk mellan gårdspersonal och styrelse. Kommittén handhar gårdens ekonomi, betalar ut löner etc.

Föreningen har också vaktmästeriansvaret på icke skoltid för den idrottshall som är sammanbyggd med fritidsgården. Denna syssla sköts av gårdspersonalen när gården är öppen, annars sköts den av en MAIK-sektion.

MAIK har ett kommunalt anslag för 1984 på 225 000 kronor. Bidraget inkluderar lönekostnader för 2,5 tjänster, verksamhet och ersättning för vaktmästarsysslan med ca hälften av vad en kommunalt anställd vaktmästare skulle kosta.

MAIK bedriver både öppen verksamhet och gruppverksamheter på gården. Gruppaktiviteterna har hittills bestått av innebandy, simning, matlagning och modellbygge. Den öppna verksamheten utgörs i huvudsak av förströelsespel, dart, bordtennis, musikkryss, frågesport, filmvisning och tillgång till idrottshallen. Discotek och rockbandsuppträdanden anordnas också på gården.

I samband med skollov har gårdsbesökarna deltagit i olika idrottsturneringar. Man har dessutom gjort ett flertal utflykter och resor, bl a en ishockeyresa till Stockholm och en skidresa till Hälsingland.

Gården bedriver rastverksamhet för skolungdom från den närbelägna Tokarpsskolan. Man har ett mycket gott samarbete med skolan och den kommunala barnomsorgen som finns i området, bl a anordnas gemensamma filmvisningar.

Gården fungerar även som en naturlig samlingspunkt för MAIK, exempelvis efter träningstillfällena i idrottshallen. MAIK har också använt lokalerna för utbildningsverksamhet.

Fritidsgårdskommittén samarbetar med den lokala Hem och Skolaföreningen. Tillsammans arrangerar man bytardagar för sportartiklar och olika temadagar med t ex information av polis och brandkår.

MAIK vill inte styra verksamheten utan låter personalen utforma aktiviteterna i samarbete med besökarna. Målsättningen är att alla skall känna sig välkomna på gården. Ett gårdsråd bestående av personal och tre valda representanter för gårdsbesökarna samlas med jämna mellanrum och resonerar om vilken verksamhet som skall bedrivas.

MAIK anser att när "klubben på orten" driver fritidsgårdar så engagerar det invånarna i gårdens angelägenheter på ett helt annat sätt än vad en kommunal gård skulle göra.

Integrerad föreningsdrift

Det finns även exempel på att föreningar tar ansvar för barnomsorg etc. Detta sker ofta i samband med att man bedriver andra verksamheter i området. Två sådana exempel, med olika utgångspunkter, är Nyforsarbetet i Eskilstuna och Birkagården i Stockholm.

Nyforsarbetet

Stadsdelen Nyfors ligger i centrala Eskilstuna. Den liknar på många sätt de förorter som växte fram i Sverige under 60-talet. Det rationella byggandet gjorde att utemiljön blev bristfällig. I Nyfors bor ca 5 000 människor. Drygt 20 % är invandrare, i huvudsak finländare. Andelen äldre och ensamstående är stor.

Föreningarna KFUK-KFUM och SMF/SMU bedriver sedan 1976 ett gemensamt arbete i Nyfors, det s k Nyforsarbetet. Följande verksamheter ingår i arbetet:

- Drift av en fritidsgård
- Grannskapsarbete (avslutades 1982)
- Kvarterslek och förskola
- Sommarverksamhet

Ett samarbetsavtal har utarbetats mellan de båda föreningarna. Ur det framgår att målsättningen med verksamheten är att:

- i nya former nå fram till människor med det kristna budskapet
- göra människor medvetna om sin sociala och politiska situation och stimulera dem till aktiv handling för att förbättra sin miljö
- i nya former inspirera människor till en självaktiverande och meningsfull fritid som ett alternativ till det kommersiella utbudet
- inspirera till samverkan och gemenskap mellan människor av olika nationalitet, kön, ålder eller social status
- i självkritisk anda utveckla pedagogiska former för arbete med barn och ungdom
- stimulera människor till engagemang i föreningar och församlingar

Arbetet leds av en styrelse bestående av tre representanter från vardera KFUM och SMU samt två personalrepresentanter. Styrelsen är ansvarig för ekonomi, verksamhet och anställningar.

Ekonomiskt svarar Eskilstuna kommun för medel till öppna förskolan, kvartersleken och fritidsgårdens verksamhet. Nyforsstyrelsen har förvaltningsansvaret, verksamheten regleras genom ett ramavtal. Samhällsarbetet har stöttats av statliga medel (socialstyrelsen) och extraanslag från kommunen.

Nyforsarbetet har fem anställda, tre heltids- och två deltidstjänster. Projektet i grannskapsarbete hade två projektledartjänster. Till fritidsgården hör också ett antal ledarinsatser från både anställda och ideellt inom föreningarna i övrigt, av t ex föreningskonsulenter och ungdomspastorer. Beredskapsarbetare, praktikanter och en tjänst med lönebidrag har inneburit extra personaltillskott i Nyforsarbetet.

Nyforsarbetet har en helhetssyn på arbetet. Öppna förskolan, kvartersleken, fritidsgården och grannskapsarbetet omfattas alla av samhällsarbetets idé och förhållningssätt. Personalen samarbetar "över gränserna", särskilt påtagligt är det mellan öppna förskolan och kvartersleken där man nyttjar samma lokal, personal och delvis har gemensamma öppettider.

Fritidsgården fungerar som en träffpunkt för områdets tonåringar. Personalen vill inte syssla så mycket med programverksamhet, utan försöker i stället ta tag i initiativ från ungdomarna själva. Man vill också fungera som stöd för enskilda tonåringar. Verksamheter som bedrivs i och kring fritidsgården är t ex biljard, folkrace-, foto-, fiske- och datagrupper.

Personalen har gjort försök att starta gårdsråd, men intresset bland besökarna har varit svalt. Därför startas nu en ledarpraktikantutbildning för ungdomar från 16 år. Man hoppas att den ska leda till ett ökat intresse för gårdens styrning hos ungdomarna.

Kvartersleken riktar sig till barn från 7-12 år och är öppen vardagar mellan 13.00-17.00. Man försöker hitta en demokratisk form för arbetet genom att låta barnen delta i utformningen av verksamheten. Under möten och grupparbeten får barnen träna sig i en demokratisk samvaro, bl a genom att sitta ordförande eller sekreterare. Man arbetar också med olika former av föräldramedverkan och försöker fördjupa kontakter och samarbete mellan personal och föräldrar.

Varje vecka har kvartersleken ett skapandetema, t ex samlevnad, död, fred eller våld, kring vilket barnen gör olika arbeten.

Den öppna förskolan riktar sig till föräldrar med småbarn upp till 6 år och är öppen vardagar mellan 9.00-15.00. Här försöker man skapa en miljö för både barn och vuxna, där de får en chans att träffas och knyta kontakter. Man arbetar mycket med skapande verksamheter, bl a målning, lera och trä. Föräldrarna är med och bestämmer vad man ska göra, vilket bl a har resulterat i en bytesgarderob för barnkläder och ett matlag. Familjeläger och utflykter anordnas med jämna mellanrum.

Nyforsarbetet får ett extra anslag från socialförvaltningen och statens ungdomsråd för att bedriva sommarverksamhet i området. Under sommaren anställs extra personal och man sprider verksamheten till gågator och lekplatser. En arbetarbod fylld med leksaker ställs fram. Bland mycket annat kan också nämnas sång- och sagostunder, plaskdamm, bollturneringar, olika musikprogram och badresor.

Man försöker få med invandrare och pensionärer i verksamheterna och har lyckats bra med detta. Hemspråkslärare knyts till arbetet för att underlätta kontakterna med invandrargrupperna.

Under tiden 1977-82 genomfördes i Nyforsarbetet ett projekt i grannskapsarbete. Två socionomer arbetade som projektledare och projektets bas var de ovan beskrivna verksamheterna. Syftet med projektet var bl a att genom grannskapsarbete möta människor i boendemiljön och tillsammans med dem utveckla aktiviteter, gemenskap och bättre boendemiljö. Man ville också nå ut till människor som inte tidigare varit med i verksamheten och få de boende i området att själva ta ansvar för aktiviteterna.

Föreningen "Nya Nyfors Vänner" bildades som ett resultat av grannskapsarbetet. Den är en sammanslutning av de boende i Nyfors som engagerar sig i praktiska frågor rörande stadsdelen. Parollen är "för ett bättre Nyfors". En rad praktiska förbättringar har kommit till stånd p g a föreningens engagemang.

Reslutatet av grannskapsarbetet har varit gott. Människorna i området har blivit aktivare och gemenskapen har ökat. Reella förbättringar i boendemiljön kan också påvisas.

De berörda föreningarna i Nyforsarbetet ser bl a följande fördelar med att bedriva verksamheterna i Nyfors:

- Alla Nyforsbor har i princip nåtts av information från Nyforsarbetet. Föreningarna har genom Nyforsarbetet fått en positiv identitet, man representerar något "bra" i Nyforsbornas ögon.
- Lokalt i kommunen har Nyforsarbetet och föreningarnas insatser fått erkännande. Om detta vittnar inte minst det ekonomiska stöd som Nyforsarbetet fått.
- Som förening och frivillig organisation har man möjlighet till en positiv utgångspunkt i mötet med stadsdelens invånare. Man dras inte med någon myndighetsstämpel.
- Föreningarna står fria och obundna gentemot myndigheter och andra organisationer. Man har lättare att profilera verksamheten och ta ställning i olika frågor.
- Föreningarnas engagemang medför ett väsentligt utökat resurstillskott genom ideella insatser, genom föreningsmedlemmars kunnsighet och kompetens på olika områden, genom de lokala föreningarnas anslutning till riksorganisationer och genom utbyte med andra lokala föreningar.
- Föreningarna har en lång utbildningstradition, byggd på erfarenheter och kunskaper inom bland annat barn- och ungdomsverksamhet. Denna tradition har varit mycket värdefull för personal och engagerade i Nyfors.

Både KFUM och SMU är föreningar med en kristen grundsyn. I Nyforsarbetet kommer dessa värderingar fram bl a i de olika teman som väljs. Arbetet är dock inte i sig budskapsinriktat, man vill inte pracka på någon en kristen tro. I stället står man till tjänst med sin kristna grundsyn och låter människor själva ta upp teologiska spörsmål.

Birkagården

Birkagården har, liksom landets övriga hemgårdar, sitt ursprung i 1800-talets London där en settlements-rörelse växte fram i fattiga

arbetarkvarter. Settlements var en form av sociala arbetscentra med syfte att skapa gemenskap mellan människor över alla ålders-, yrkes- och åsiktsgränser.

I början av 1900-talet hämtades den brittiska settlements- eller hemgårdsrörelsens idéer till Sverige. Under samma tidsperiod som hemgårdsidén växte fram började även de svenska folkrörelserna, däribland arbetarrörelsen, att ta form. I folkrörelsernas regi startades ett flertal hemgårdar runt om i landet. Alla gårdar hade en sak gemensamt, nämligen att de skulle stå öppna för alla människor oavsett om de var med i någon förening eller ej.

Birkagården, som ligger i Vasastan i Stockholm, grundades 1912 och är landets äldsta hemgård. Verksamheten följer än i dag den grundsats som gällt sedan begynnelsen: "Birkagården vill bereda människor från olika arbetsområden och samhällslager tillfälle att mötas som likar och dela med sig av sin livserfarenhet" (Natanael Beskow).

Birkagården är organiserad som en religiöst och partipolitiskt obunden stiftelse med uppgift att bedriva social och kulturell verksamhet. Högsta beslutande organ är en fullmäktigeförsamling, som utser stiftelsens styrelse. Ledamöter till fullmäktige utses av föreningen Birkagårdens vänner (12 st), anställda (8 st), Birkagårdens föräldraförening (6 st), personal från intilliggande skolor (3 st), sociala och kulturella organisationer (6 st) och Stockholms kommun (2 st).

Ekonomiska medel för verksamheten erhålls genom statliga och kommunala bidrag, fonder och stiftelser, uttagande av avgifter, bidrag från enskilda och institutioner samt egna tillgångar. Birkagården är inrymt i en fastighet på 4 000 m² som stiftelsen själv är ägare till.

Följande verksamhet bedrivs:

- Daghem, fritidshem och lekskola för ca 100 barn som finansieras av kommunala medel. Barnomsorg har alltid funnits som en vital grund inom hemgården.

- Aktiviteter som t ex keramik, dans, teater, för barn i och under skolåldern med ca 200 deltagare.
- Sommarkoloni för stadsdelens barn, medarbetare och föräldrar på Vätö utanför Norrtälje. Semesteranläggning i Västmanland för familjer med barn, som också används för kursverksamhet.
- Studiecirklar i samarbete med ABF i de mest skiftande ämnen, från musik till långfärdssegling, med ca 600 deltagare per termin.
- Kurser och klubbar med friare form än studiecirkelns, av vilka några erhåller särskilt kulturbidrag. Exempel på verksamheter är sällskapsklubbar, instrumentbygge och stadsstudier (ca 350 deltagare/termin).
- Birkagården bedriver också öppen fritidsverksamhet. Här finns musikfester för ungdomar och lördagsdanser för mognare åldrar. I Källaren kan man t ex sy, snickra, dreja eller väva till självkostnadspris. Träffen är en samlingslokal med servering och många olika aktiviteter. Hemgården har också speciella pensionärs-och basarklubbar. Dessutom anordnas utflykter av olika slag.

Gemensamt för aktiviteterna på Birkagården är att de bygger på eget engagemang hos de som kommer dit. I stället för att få terapisysslor satta i händerna uppmuntras besökarna att ta egna initiativ. Det är nästan alltid fullt av människor i alla åldrar kring de olika aktiviteterna och gränserna mellan personalens arbetsuppgifter är tämligen flytande, alla rycker in där de behövs.

Två föreningar ingår i Stiftelsen Birkagården. Föreningen Birkagårdens Vänner är öppen för alla som är intresserade av hemgården. Dess uppgift är att stödja och inspirera Birkagårdens verksamhet. I Birkagårdens Föräldraförening är alla som har barn i någon av verksamhetsgrenarna medlemmar. Syftet med föreningen är att stödja barn- och ungdomsverksamheten vid Birkagården samt att ta tillvara denna verksamhets intressen inom och utom hemgården.

4 LÅT DE ÄLDRE VARA AKTIVA

Kommunerna gör nu upp äldreplaner. Man utgår från de äldres behov och önskemål om service och vård. Kommunen anstränger sig för att möta äldre människors behov av meningsfulla aktiviteter och uppgifter.

Det händer också något annat. De äldre har själva börjat "lägga sig i". De organiserar sig alltmer i pensionärsorganisationer som PRO (Pensionärernas riksorganisation) och SFRF (Sveriges folkpensionärers riksförbund). De äldre opponerar sig mot att bli betraktade som passiva vårdtagare och objekt. De börjar definiera sina krav på ett starkare inflytande i samhället och i omsorgen. De visar på att äldre är en resurs i samhället som bör få meningsfulla uppgifter. Ensamhetens och isoleringens dystra följder belyses. Det är dags att byta den mot gemenskap och aktivitet. Men inte aktivitet för dess egen skull utan ett meningsfullt engagemang i närmiljö och samhälle.

Attityderna till de äldre håller på att ändras. De är en växande grupp som vill ha inflytande över sitt eget liv. De kan vara med och bestämma i gemensamma verksamheter och har resurser över för att engagera sig i andra människors liv samt olika samhällsangelägenheter.

I detta kapitel redovisas den rörelse som pågår i syfte att ta till vara äldre människors kraft, engagemang och förmåga till inflytande, delaktighet och ansvar. Vi visar på exempel både från öppna samhällsverksamheter där äldre människor deltar och från institutioner där äldre människor påverkar sitt eget dagliga liv.

Områdesplanering i Garpenberg, Hedemora kommun

Tillkomsten av Garpenbergs nya kommundelscentrum i Hedemora kommun är ett praktiskt exempel på äldres deltagande i en bygds gemensamma angelägenheter.

Utgångspunkt var kommunens planer att bygga ett servicehus i stället för det nedlagda ålderdomshemmet i kommundelen. Så blev det inte. Ortsbor, bl a äldre människor, förtroendevalda och tjänstemän i olika

kommunala verksamheter gick samman i probleminventeringar, programarbete, beslut och genomförande. Verksamheten redovisas i Socialstyrelsen äldreomsorgsprogram Rapport nr 17 - Planera för att leva tillsammans - framväxten av ett nytt centrum för kommundelen Garpenberg i Hedemora kommun.

Hedemora kommun i Södra Dalarna har ca 17 000 invånare. I centralorten Hedemora bor 7 400. I Garpenberg finns 750 invånare. Andelen personer över 65 år i kommunen är högre än riksgenomsnittet - 20 % mot 16 % i hela riket.

Planeringsprocessen kan beskrivas i tre steg, först samråden, sedan programarbetsstadiet och till sist genomförandeskedet.

Kommunen genomförde två samråd med kommuninvånarna om planeringsfrågor. Det skedde i form av studiecirkel. Den första samrådsomgången var en probleminventering varvid invånarnas kunskaper om den egna boendemiljön och trakten togs till vara som resurser i den fortsatta kommunala planeringen. 300 människor deltog varav 100 från Garpenberg. Samrådsmaterialet från de ca 60 studiecirkelarna bearbetades av kommunens tjänstemän. Uppgiften var att kanalisera synpunkterna till förvaltningarna för yttrande för att senare få en politisk behandling av dem.

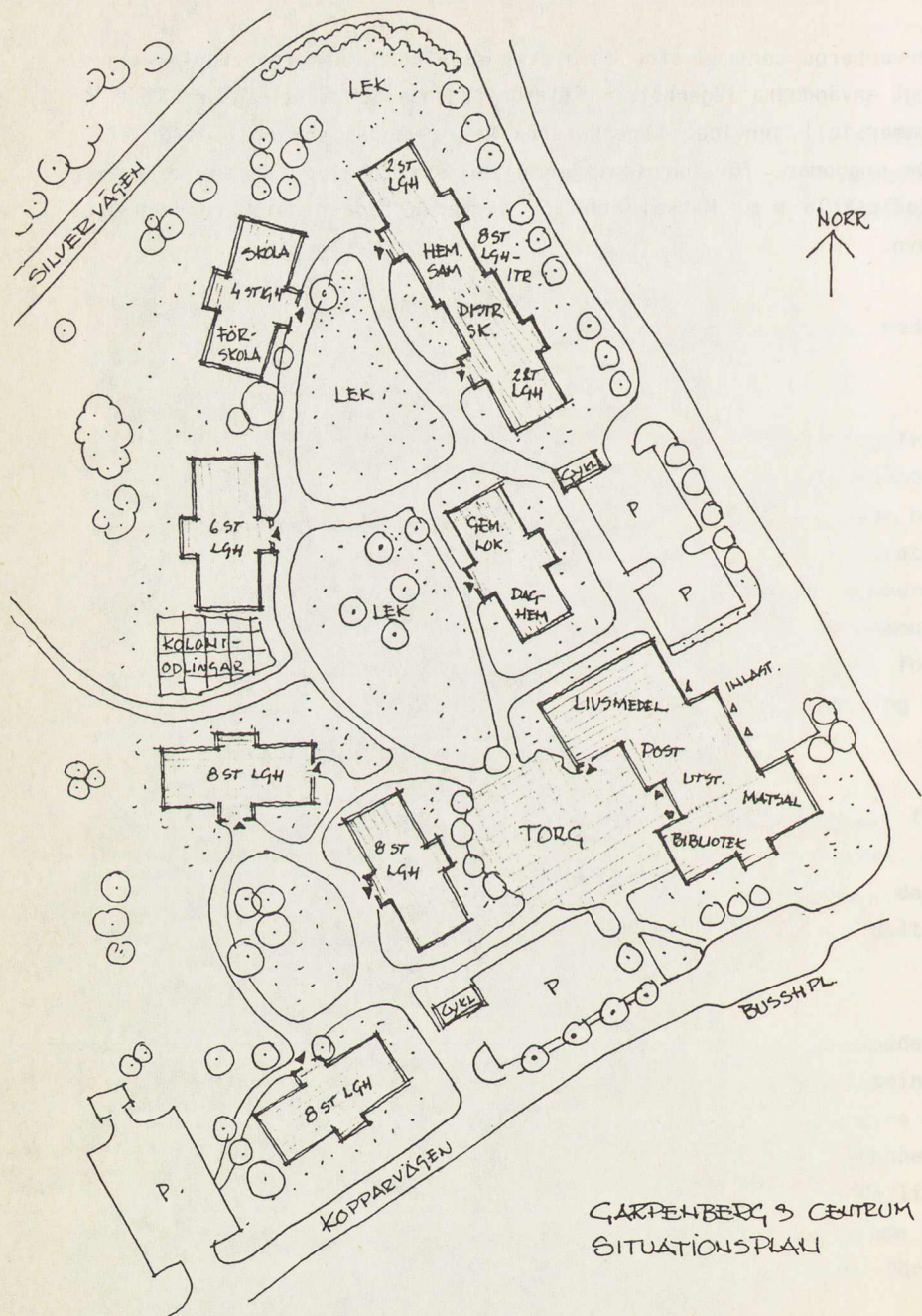
Inför den andra samrådsomgången gjordes särskilda ansträngningar för att nå de invånargrupper som inte deltagit i det första samrådet. En person ägnade en månad åt att söka upp arbetsplatser, industrier, daghem, ålderdomshem, föreningar, ungdomsgårdar etc för att värva deltagare till samrådet.

En distriktssköterska fick i uppgift att söka upp de äldre som bodde i kommundelen eller någon annanstans på institution för att med ritningar och genom personlig kontakt informera om möjligheterna att hyra en lägenhet i det nya centrumet. 34 pensionärer ansökte om lägenhet. Distriktssköterskan och den tidigare utredande arkitekten fick möjlighet att besöka var och en av de äldre bostadssökandena. De kunde då dels framföra önskemål om den lägenhet i centrumområdet som de före-

drog, dels kunde de själva välja färg och tapeter. De äldre fick förtur att välja lägenheter; resterande lägenheter erbjöds bolidenanställda m fl. Målsättningen var ett blandat boende i varje bostadshus.

Garpenbergs centrum stod färdigt hösten 1983. Resultatet blev mångsidigt användbara lägenheter i flerbostadshus och allsidig samhälls- och kommersiell service. Lägenheterna kan användas som bostad för äldre, för ungdomar, för barnfamiljer eller som lokaler för förskola, lågstadieskola m m. Matsal och kök serverar både pensionärer och skolbarn.

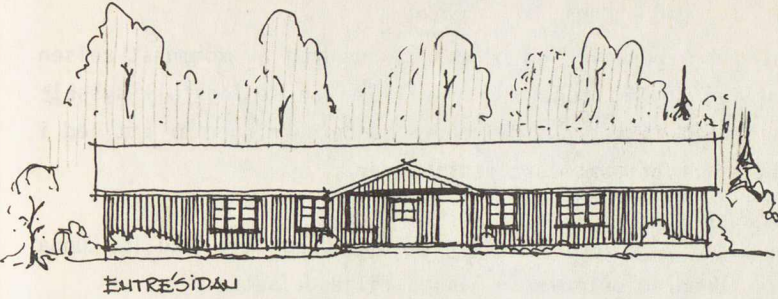
GARPENBERGS CENTRUM
SITUATIONSPLAN

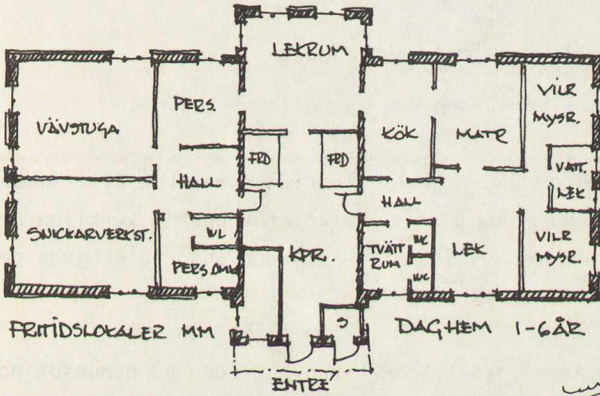
GARPENBERG S CENTRUM
SITUATIONSPLAN

Skiss 27. Slutlig situationsplan

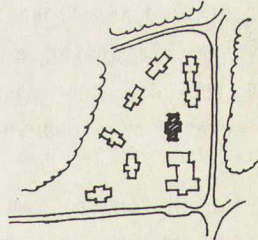
DAGHEM/FRITIDSLOKALER

ENTRESIDAN

DAGHEM/FRITIDSLOKALER.

Skiss 34. Daghem/fritidslokaler

Uppdrag äldre i Stockholms kommun

I socialtjänstlagen betonas vikten av att äldre människor får möjlighet att "ha en aktiv och meningsfull tillvaro i gemenskap med andra" (§ 19).

En undersökning i Stockholm som gjorts på uppdrag av kommunstyrelsen visar att omkring 19 000 pensionärer vill ha en meningsfull sysselsättning där de kan få kontakt med andra. Undersökningen är ett led i kommunens arbete för att aktivera pensionärer.

En arbetsgrupp har utarbetat förslag på "uppdrag" som skulle kunna erbjudas äldre. Uppdrag definieras på följande sätt:

- inte är förvärvsarbete eller hobbyarbete
- bedrivs regelbundet
- är frivilligt
- upplevs personligt tillfredsställande
- är värdefull för individen och samhället

Arbetsgruppen anser att de sociala distriktsnämnderna tillsammans med föreningar, PRO, SFRF, Röda korset, studieförbunden, kyrkliga organisationer m fl bör verka för att bli följande uppdrag erbjuds pensionärer och andra som så önskar:

1. Att följa med hemvårdsbiträden/terapi biträden på hembesök hos den pensionär som önskar en kontaktperson. Besök av detta slag kan också erbjudas ensamma äldre på långvårdssjukhus i samråd med t ex kurator på sjukhuset.
2. Inom skolan fungera som resursperson, t ex genom att finnas till hands för barnen på raster, assistera skolpoliser i trafiken, kanske hjälpa till med att hämta skolkande barn. Man bör pröva en utbyggd verksamhet med medverkan av pensionärer inom ramen för SIA-skolan.

3. Besöka daghem och fritidshem regelbundet och delta i aktiviteterna.
4. Delta i biblioteksverksamheten bl a vid servicehusen genom att assistera personal med utlänning av böcker o d. Inom stadsbiblioteket planeras sådan verksamhet.
5. Att medverka i grupper som förbereder blivande pensionärer, eventuellt som cirkelledare i samråd med studieförbunden. Att medverka i information om friskvård för pensionärer i samråd med organisationer och myndigheter såsom PRO, SFRF, Friluftsförbundet, fritidsförvaltningen, landstingets hälso- och sjukvård.
6. Att leda motionsgrupper för äldre, t ex i samarbete med Stockholmskorpen.
7. Att utföra enklare reparationer i det egna bostadsområdet och därigenom få användning av yrkeskunskap i olika hantverk. Skolornas slöjdsalar bör kunna upplåtas för sådan verksamhet eftermiddagar och kvällar.
8. Att assistera styrelserna i olika föreningar, kanske främst ungdomsorganisationer, med bokföring, protokollföring och liknande uppgifter som kräver tidigare föreningsvana.
9. Att som medlem i pensionärsförening vid ett företag eller en förvaltning medverka vid introduktionen av nyanställda vid den förra arbetsplatsen, sammanställa uppgifter om företagets/-förvaltningens tidigare historia o d. En viktig uppgift kan vara att vissa av de pensionerade medverkar i arbetet med att förbereda andra inför pensioneringen.

Aktiva pensionärer i ett bostadsområde, Ellstorp i Malmö kommun

Ellstorpsprojektet visar på en väg att engagera de boende, bl a pensionärer i ett bostadsområde, tillvarata gemensamma resurser och bygga ut och stärka det sociala nätverket mellan människor.

Ellstorp, ett bostadsområde i Malmö kommun, byggdes 1937-1944. Området är omgärdat av stora trafikleder. I området finns en stor park som är ett andningshål för alla boende i området. Det finns ca 1 500 människor i området varav 53 % är 65 år eller äldre, 2 % utgörs av barn och ungdomar. Samtliga lägenheter är bostadsrättslägenheter, totalt ca 1 300. De allra flesta är ettor eller tvåor. Lägenheterna är små. Badrum och kök är opraktiska för dem som har svårt att röra sig.

Det finns en förskola i området samt ett dagcenter för utvecklingsstörda. Sociala hemtjänsten är väl utbyggd. En distriktsköterska arbetar i området. Strax söder om området finns ett långvårdssjukhus. Där finns ett café och matservering som är öppen för allmänheten. Bibliotekets bokbuss stannar i området en dag och en kväll i veckan. Av de affärer som funnits i området har de flesta slagit igen. Det intryck en besökare får är att det är ett välskött område. Husen är i gott skick, gräset är välklippt. De flesta som bor i området tycker att det fungerar bra.

Projektet är en del i Malmö kommuns utvecklingsprogram för äldreomsorgen och har finansierats bl a med medel från Äldreberedningen inom Socialdepartementet.

I målbeskrivningen anges i syftet med projektet bl a följande:

"Att genom ökad samordning och samarbete över förvaltningsgränserna frigöra resurser och finna nya kanske okonventionella vägar för äldreomsorgen.

I Ellstorp vill vi pröva om det är möjligt att totalt sett nå bättre resultat inom äldreomsorgen utan ökade resursinsatser genom att utarbeta och pröva alternativ och nya uppslag. Arbetet skall inriktas på att förbättra arbetsförhållanden och samarbetsmöjligheterna för personalen inom äldreomsorgen och samknytande funktioner. Det gäller också att förbättra boende och levnadsförhållandena för hyresgästerna i Ellstorp, främst i syfte att främja 'kvarboende' för vårdbehövande äldre.

Avsikten med projektet har varit att initiera en process och utifrån denna via iakttagelser och analys nå fram till direkta åtgärder."

Resultat som kan iakttas och slutsatser som kan dras är:

- o Samarbete över förvaltningsgränserna har förbättrats.

Projektet har knutit kontakter med förvaltningar och institutioner som är verksamma i området, sociala hemtjänsten, servicecentrum, dagcenter för utvecklingsstörda, sjukvårdsförvaltningen, fastighetskontoret, statsbyggnadskontoret, gatukontor, parkavdelning, statsbibliotek, fritidsförvaltningen och beredskapsprojektet "Ring så springer vi".

Det kan konstateras att ett stort antal verksamheter med anknytning till olika förvaltningar finns i området. Projektet har bidragit till samarbete och samordning med dessa samhällseliga verksamheter.

- o Samverkansformer med pensionärerna som resurs har utvecklats.

Några pensionärer anmälde intresse av att delta i förskolan. För vissa pensionärer har det fungerat bra. De ville att deras medverkan skulle inordnas i mer fasta former i förskolans verksamhet. De upplevde en meningsfull gemenskap med barnen.

Med ett långvårdssjukhus nära Ellstorp etablerades kontakt. Pensionärer har deltagit som extra resurser och hjälpt patienter. Pensionärerna har inbjudits att delta i verksamheter som ordnas på sjukhuset t ex filmvisningar och artistframföranden. Detta har varit ett sätt för sjukhuset att öppna dörrar mot omvärlden och personalen har kunnat få viss avlastning.

- o Behovsanpassad service

I projektet visade det sig att många pensionärer känner sig mycket ensamma och vill ha kontakt med andra. Pensionärerna samlades i grupper och diskuterade vad som behövdes:

- kontakter, individuellt och i grupp
- gemenskapslokal
- lunchservering

- torghandel
- en del förbättringar i den fysiska miljön som kök, badrum, hissar m m

Utifrån dessa behov har sedan verksamheten byggts upp.

o Väntjänst har utvecklats

I dag fungerar ett antal pensionärer inom området som väntjänstresurser. Dessa har rekryterats genom olika verksamheter i områden, samt genom möten i gemenskapslokalen. Pensionärerna är mycket engagerade. De upplever att de behövs.

Nyskapande av traditioner som midsommarfirande, julmarknad m m har ägt rum.

o Gemenskapslokal har ordnats i området. Föreningen Ellstorpsområdet har bildats och utgör kärnan för kontakter i området. Föreningen har nu ansvar för den gemensamma lokalen och utgör en viktig bas för den fortsatta gemenskapen i området.

Projektet beskrivs närmare i Ellstorps - äldreomsorg i förvandling, en praktisk tillämpning 1983. Malmö kommuns fastighetskontor.

Föreningsaktiva pensionärer i Lycksele kommun

Lycksele kommun har exempel på hur många pensionärer blivit föreningsaktiva med stöd från kommunen, ett stöd som getts utan byråkratiskt krångel.

Glesbygdskommunen Lycksele med sina 560 km² och mer än 50-talet små och stora byar, lever under samma betingelser som många andra glesbygdskommuner.

Den allmänna urbaniseringen i samhället sätter spår. Elevunderlaget för byskolorna försvinner och skolan läggs ner. Handelsboden slår igen och poststationen försvinner. Med färre och färre människor i byn

slutar bussen att gå. Den nya, fina vägen som byggs dras utanför byn. Gamla naturliga samlingspunkter i byn försvinner. Affären, busshållplatsen, skolan, självkärla mål och motiv att träffas och utbyta tankar finns inte längre.

1983 fanns det ca 20 pensionärsföreningar med 622 av de 1 367 i kommunen boende pensionärerna som medlemmar. Vad har hänt? Det fanns ett behov för pensionärer att träffas. Kommunen gav stöd till det.

"Gemenskapen och arbetsglädjen som man förut haft på arbetsplatsen, i bekantskapskretsen fortsätter naturligt i föreningslivet, man gör det man tycker om att göra" säger ordföranden i fritidsnämnden. Genom föreningen samlas man, utbyter tankar, gör gemensamma insatser för byn m m, precis som man gjorde förr i tiden, fastän då i handelsboden och vid busshållplatsen. När föreningen med sina veckovisa träffar blir en gemensam angelägenhet i byn, då avhandlas inte bara den kommande månadens kaffekokning, utan också kommunens bidrag till snöskottning, byggande av bagarstuga, representanter till sammanträdet med kommunen m m. Föreningen är helt enkelt den nya informationsbäraren mellan kommunen och byn.

Den målsättning som man från kommunen utgick ifrån är

- att skapa en gemenskap mellan pensionärer
- att oavsett bostadsort erbjuda pensionärer stimulans
- att främja föreningsverksamhet där pensionärer gemensamt bedriver hobbyverksamhet i olika former
- att bistå med lokaler där föreningen kan verka och gemensamt kan träffas, arbeta, känna trygghet och mänsklig kontakt
- att ekonomiskt bistå föreningar till inköp av inventarier.

Man har också haft en arbetsfilosofi som bl a innebär:

- att så snabbt och enkelt som möjligt hjälpa föreningarna är en viktig "regel", korta handläggningstider, snabba beslut

- att inte "binda upp" verksamheten vid alltför många principbeslut och regler är nästan nödvändigt. Rädslan för att spräcka tidigare principer och rädslan för okonventionella beslut har trängts undan
- att alla boende i respektive förenings upptagningsområde skall kunna delta, har noga bevakats
- att lokalfrågan respektive förenings verksamhet anpassas så att båda könen kan ha lika stort intresse av att delta är speciellt viktigt i pensionärsföreningarna
- att varje förening, för att överleva måste "leva på" egna arbetsinsatser för att förverkliga olika idéer är ofta en förutsättning. Förslag och idéer måste komma från föreningsmedlemmarna själva. Därför måste också suveräniteten över den egna föreningen och dess verksamhet vara obestridbar.

Pensionärer ansvarar för dagcentral i Ale kommun

I Ale kommun driver ett gådsråd dagcenterverksamhet för äldre i Bohus centrum. Pensionärer ingår i rådet och har därmed inflytande över sin egen verksamhet. Verksamheten får anslag från kommunen. Nedan beskrivs gådsrådets sammansättning och uppgifter. Vidare ges exempel på initiativ i äldre frågor som tagits i ett gådsråd och som sedan kunnat genomföras via beslut i kommunfullmäktige.

Gårdsrådet har tre ledamöter från kommunalens pensionärsförening, två representanter från kommunalens nämnden, en representant från hemtjänstens personal. Vidare ingår gårdsföreståndare, arbetsterapeut och en hemvårdsassistent från kommunalens kontoret.

Gårdsrådets uppgifter är följande:

- o Utgör kommunalens nämndens remissorgan för äldreomsorgsfrågor i kommunalens del.
- o Gårdsrådet har rätt att avge yttrande i varje fråga rörande äldreomsorgen i kommunalens del. I samband med budgetarbete ska gårdsrådet höras.

Gårdsrådet har rätt att väcka frågor rörande äldreomsorg hos kommunaldelsnämnden.

- o Gårdsrådet svarar för en samlad planering för samtliga dagcentralens verksamheter i kommundelen.
- o Pensionärsföreningen erhåller antingen bidrag till gårdsföreståndartjänst eller disponerar del av arbetsterapeuttjänst som regleras i befattningsbeskrivning för varje arbetsterapeut.

Gårdsföreståndaren är sekreterare i gårdsrådet, biträder pensionärsföreningen vid planering och organisation av hobbyverksamheten, andra aktiviteter, caféverksamhet, inredning och utsmyckning, svara för eventuell lokaluthyrning och hjälper till att organisera studiebesök.

- o Gårdsrådet disponerar lokalerna i dagcentralen och driver caféverksamhet.
  - trä och metall
  - keramik
  - sömnad

Lokalerna disponeras dels av pensionärsföreningens studiecirkel och grupper dels av arbetsterapeut för enskild träning av pensionärer. Gårdsrådet beslutar i fördelning av lokalerna om tvist skulle uppstå. Studierum och övriga lokaler disponeras av pensionärsföreningen.

- o Gårdsrådet svarar för uthyrning av lokaler enligt gällande uthyrningsregler och taxor - fastställda av kommunaldelsnämnden.
- o Gårdsrådet beslutar i frågor rörande trivselregler samt dagcentralens öppethållandetider.

I ett gårdsråd väcktes en idé om s k "yttre hemtjänst". Idén gick ut på att ge en service till äldre som ligger helt utanför den kommunala äldreomsorgen. För den enskilde pensionären innebär det en komplettering av den verksamhet kommunen bedriver. Ungdomar i s k ungdomslag utför den. Pensionärer i behov av hjälp med t ex gräsklippning, häckskötsel, sköskottning etc ringer till pensionärsföreningarnas repre-

sentanter på dagcentralen och därifrån sänds ungdomarna ut. Pensionärsföreningarna bekostar eventuella inköp av redskap och transportmedel (cykel), om så är erforderligt. För att täcka dessa kostnader tas en avgift ut för det arbete som utförs hos pensionärerna. Även resor mellan arbetsplatsen bekostas av pensionärsföreningarna.

Idéen om yttre hemtjänst blev till en motion till kommunfullmäktige som beslutade om ett projekt som drivs i samarbete mellan pensionärsorganisationen och socialförvaltningen. Målsättningen är att ge pensionärer och handikappade ökade möjligheter att bo kvar hemma. Genom att nyttja ungdomar 18-19 år enligt "lagen om ungdomslag" för projektet ger det arbetslösa möjlighet till meningsfullt arbete.

Kontaktverksamhet i samarbete mellan Röda korset och två kommuner

Intresset för frivilliginsatser har ökat markant i Sverige under de senaste åren. Dels har den ekonomiska åtstramningen medfört att landstings- och primärkommunala insatser begränsats. Dels har insikten om vikten av ett socialt engagemang människor emellan ökat.

Detta har framkommit på olika sätt. Bland annat talar socialtjänstlagen om socialnämndens skyldighet att samarbeta med och stödja frivilliga organisationer.

Intresse för denna samverkan finns men frågan är hur den konkret skall skötas och genomföras. Vilken typ av arbetsuppgifter kan skötas av frivilligorganisationer, hur förändras de professionellas arbetssituation i ett ökat samarbete med frivilliga, är några av de frågor vi står inför.

Röda korset har påbörjat projekt i samarbete med Västerås och Nacka kommuner i syfte att hitta vägar för att utveckla den frivilliga kontaktverksamheten och finna former för samverkan mellan kommunal/landstingskommunal och frivillig social verksamhet. Projekten kan också ses som exempel på verksamhet där äldre människor aktivt deltar sida vid sida med både yngre och äldre i ett bostadsområde.

Svenska Röda korset har bedrivit socialt arbete i Sverige sedan 1918, från mitten av 1960-talet med mottot "Bryt isoleringen". Tyngdpunkten har varit besöksverksamhet. I dag deltar 10 000 R-K-frivilliga regelbundet i denna verksamhet. Den framtida frivilliga verksamheten tror man från Röda korset kommer att ligga på jourhavande medmänniskor - telefonjour över hela landet och jourhavande människor på olika platser t ex sjukhus samt besöksverksamhet. De två försökskommunerna kommer att arbeta fram modeller för hur organiserad frivillig kontaktverksamhet kan byggas upp och hur samverka med myndigheter och andra organisationer kan utformas.

Förtroenderåd och anhörigråd på Sundbybergs sjukhus

På Sundbybergs långvårdssjukhus finns förtroenderåd och anhörigråd som här får utgöra exempel på ansträngningar som görs för att bereda patienter och anhöriga inflytande i långvården.

1975 inleddes enligt beslut i hälso- och sjukvårdsnämnden i Stockholms läns landsting en försöksverksamhet med förtroenderåd vid Sundbybergs sjukhus, Täby sjukhus och Långbro sjukhus. Förtroenderådet permanentades efter försöksperiodens slut. Efter utvärdering av verksamheten med förtroenderåd rekommenderade hälso- och sjukvårdsnämnden att förtroenderåd skulle inrättas vid samtliga långvårdssjukhus inom Stockholms läns landsting. Av direktiven för försöksverksamheten vid Sundbybergs sjukhus framgår bl a följande:

"Förtroenderådets funktion är rådgivande.

Patienterna och deras anhöriga skall genom sina representanter i rådet kunna framföra synpunkter på sjukhusets funktion i olika avseenden, föreslå förändringar och förbättringar beträffande sjukhusets service, miljöns utformning etc.

Sjukhusets ledning skall genom rådet ges möjlighet att informera patienterna och deras anhöriga om planer på förändringar av sjukhusets drift, om nya aktiviteter och liknande och därvid inhämta patienternas uppfattning om aktuella planer m m.

Förtroenderådet har till uppgift att verka för patienternas trivsel vid sjukhuset och att samråda om alla förhållanden som gemensamt berör sjukhusets patienter intill de gränser som betingas av gällande lagar och förordningar, arbetsavtal eller liknande.

Enskilda patienters förhållande får inte diskuteras i förtroenderådet."

Förtroenderådets sammansättning ser ut på följande sätt:

- Tre patienter, senare utökat till en patient per avdelning.
- Två anhöriga, senare utökat till tre.
- En landstingspolitiker = sjukhusets kontaktman (ordf).
- Klinikchefen.
- En klinikföreståndare.
- Två personalrepresentanter, senare utökat till tre.

Till förtroenderådets möten kan efter önskemål adjungeras ytterligare personal inom sjukhuset, t ex kurator, representant för köket, maskin-
avd etc och personer med olika kompetens och ansvarsområden utifrån
samhället.

Anhörigas samrådsgrupp bildades 1976 för att förbereda ärenden i förtroenderådet, öka kontakten mellan anhöriga och underlätta informationsspridning. Denna grupp har två anhörigrepresentanter från varje avdelning och en - två patientrepresentanter från sjukhuset. Samrådsgruppens medlemmar träffas 6 ggr/år och sammanträdena alternerar med mötena i förtroenderådet. Dessutom ordnar samrådsgruppens ledamöter några gånger per år fester för patienterna och även för hela sjukhuset, initierar anhörig-personalträffar, medverkar vid studiebesök vid sjukhuset, har kontakt med frivilligorganisationer m m.

Frågor som behandlats i förtroenderådet och anhörigrådet är i stort sett allt som har med verksamheten att göra från budget och verksamhetsplanering till de vardagsnära frågorna som mat, mattider, belysning, trappor, rökning, permissioner och fönsterdrag. Vidare sysselsättnings- och underhållsfrågor.

Förtroenderådet i Sundbyberg säger sammanfattningsvis i en skrivelse till demokratiberedningen följande:

"Förtroenderåd och samrådsgrupp är mycket bra. Många goda idéer kommer härigenom från dem som bäst vet hur vården fungerar för den enskilde individen.

Delvis är det möjligt att realisera förändringsförslag, om icke kanaliseras de vidare eller också ges information om varför de ej kan åtgärdas.

Medinflytande och kunskaper stärker självmedvetande och ökar förståelsen för den egna vårdssituationen och verksamheten vid sjukhuset.

Förtroenderådsverksamheten skall fortsätta och vidareutvecklas. Vi skall försöka att ännu mer underlätta för patienterna att engagera sig i denna verksamhet. Bl a vill vi ha mera utåtriktade kontakter med frivilligorganisationer, studieförbund, primärkommun m m."

Förtroenderådet är således ett samrådsorgan som ger patienten visst inflytande. En fortsatt utveckling där en utvidgning av rådets befogenheter uppmärksammas bör vara möjlig.

Brukarråd på institution i Danmark

I Danmark finns en strukturerad form för när demokrati på institutioner-, beboenderåd eller brukarråd. De är reglerade från socialministeriet. Där fastställs kommuns och landstings skyldigheter att upprätta brukarråd. Socialministeriets reglering kompletteras av Socialstyrelsens cirkulär som anger rådets uppgifter.

Brukarrådet är ett samrådsorgan som "skall höras" av kommunstyrelsen innan beslut fattas i frågor som gäller verksamhetens innehåll och budgetförslag. Härutöver skall samarbete ske i bl a utarbetande av kostplaner och vid anställning av personal.

Brukarrådet väljs bland de boende på institution, normalt fem st men inte mindre än tre. På institutioner med mindre än tolv utgör samtliga boende rådet. Föreskrifter om brukarråd finns för institutions boende, handikappade, utvecklingsstörda och pensionärer.

Pensionärsråd, en inventering gjord av Kommunförbundet

Pensionärsråden är en form av inflytande för äldre i egna kommunala angelägenheter.

Pensionärsråd finns nu i så gott som alla kommuner. Pensionärsråden är ett samrådsorgan mellan kommuner och pensionärsorganisationer och flertalet är organisatoriskt knutna till socialnämnden. Ordföranden rekryteras i regel ur socialnämnden. Rådets tillkomst bygger på rekommendation, cirkulär 75/49, från Kommun- och Landstingsförbunden som utarbetades 1975 i samarbete med pensionärernas riksorganisation (PRO) och Sveriges folkpensionärers Riksförbund (SFRF).

Rådets uppgifter är enligt cirkuläret att vara ett organ för samråd och ömsesidig information mellan ålders- och förtidspensionärernas riksorganisationer å ena sidan och kommunen å andra sidan.

En undersökning som Kommunförbundet genomfört visar att råden i det avseendet verkar ha fyllt sin funktion. Dock framgår det otvetydigt att det är pensionärsrådsrepresentanterna som vid jämförelser med de förtroendevalda visar det största intresset att väcka frågor etc.

Intressant i detta sammanhang är hur man i undersökningen bedömde möjligheterna till inflytande. Här gick uppgifterna isär beroende på vem som besvarat enkäten. Flertalet pensionärsrepresentanter ansåg att rådets synpunkter inhämtas för sällan, att rådet oftare borde vara representerat i arbetsgrupper, kommittéer etc. Förtroendemännen däremot ansåg att rådets synpunkter beaktades i tillräcklig omfattning. 50 % av förtroendemännen var dock överens med pensionärsrepresentanterna om att rådet oftare borde vara representerat i arbetsgrupper. En utbredd uppfattning bland pensionärsrepresentanterna var att rådet får ge sina synpunkter för sent för att kunna påverka beslut.

Undersökningen visade att det främst är frågor inom det sociala området (servicehus, hemtjänst, färdtjänst m m) som behandlas i råden. Nära hälften av pensionärsrepresentanterna ansåg dock att det funnits frågor som borde ha behandlats i råden men som ej diskuterats där. Det

framkom under denna punkt framför allt från pensionärsrepresentanterna ett starkt missnöje över att rådet endast nyttjas som informationsorgan.

I kommunförbundets cirkulär (75/49) sägs ingenting om att rådet skall fungera som remissorgan. I förbundets cirkulär om handikappråd (1980) "Handikappråd - om utveckling av kommunala handikappråd och länshandikappråd" ges däremot som exempel på det kommunala handikapprådets uppgifter att i vissa frågor vara intern kommunal remissinstans. I 1981 års undersökning angående pensionärsråd var uppfattningen bland pensionärsrepresentanterna att fler ärenden än dittills borde remitteras till rådet. Förtroendemännen var mer tveksamma men flertalet delade pensionärsrepresentanternas uppfattning.

Avslutningsvis konstateras i undersökningen att pensionärsråden kommit för att stanna. De utgör ett viktigt inslag vid beredningen av frågor som berör ett viktigt inslag vid beredningen av frågor som berör de äldre.

Pensionärsorganisationerna i Sverige

De äldres inflytande och delaktighet kanaliseras i stor utsträckning via pensionärsorganisationer.

De två största organisationerna är: Pensionärernas riksorganisation (PRO) med ca 400 000 medlemmar och Sveriges folkpensionärers Riksförbund (SFRF) med ca 80 000 medlemmar. Trots det stora medlemsantalet är bara en tredjedel av pensionärerna med i någon pensionärsorganisation.

Pensionärsorganisationerna arbetar dels på riksnivå i kontakt med myndigheter och bevakar pensionärernas rättigheter i samhället. Del är de påtryckare och opinionsbildare. De arbetar också på kommunal nivå genom att representanter väljs i kommunala pensionärsråd. Pensionärsorganisationerna driver också en omfattande lokal verksamhet. Exempel som getts i denna skrift är dagcenterverksamhet i Ale och som drivs av bl a pensionärer.

De är således en viktig plattform för gemenskap och driver ett aktivt och förgrenat lokalt föreningsliv som omfattar områden som resor, teater, musik, studier, hobby och motion.

5 . AKTIV MEDVERKAN PÅ VÅRDINSTITUTIONERNA

Under senare decennier har patienters och anhörigas inflytande ökat inom hälso- och sjukvården. Politiker och frivilliga organisationer har också fått ökade möjligheter till ett mera direkt inflytande på vårdens innehåll och utformning. Lagstiftning och insatser av frivilliga och fackliga organisationer, förtroendevalda på olika nivåer och i olika beslutsfattande funktioner har påverkat den utvecklingen.

I detta kapitel beskrivs framförallt den enskilda människans, men även olika frivilliga organisationers, möjligheter att idag aktivt delta i hälso- och sjukvårdens innehåll och utformning. I beskrivningen, som på intet sätt är heltäckande, ingår olika vårdformer som berör människan från före födelsen till livets slut.

Eftersom omsorger om utvecklingsstörda ingår i landstingens ansvarsområden har även den verksamhetsformen medtagits i beskrivningen.

Allmänna utvecklingstendenser

Den nya hälso- och sjukvårdslagen ger på ett sätt, som tidigare inte funnits, möjligheter och skyldigheter till ett ökat inflytande i hälso- och sjukvården.

I 8 § Hälso- och sjukvårdslagen anges: "I planeringen och utvecklingen av hälso- och sjukvården skall landstingskommunen samverka med samhällsorgan, organisationer och enskilda."

I den samverkansskyldigheten berörs t ex patientföreningar och handikapporganisationer.

I 3 § anges att: "En god hälso- och sjukvård skall särskilt

1. vara av god kvalitet och tillgodose patientens behov av trygghet i vården och behandlingen

2. vara lätt tillgänglig
3. bygga på respekt för patientens självbestämmande och integritet
4. främja goda kontakter mellan patienter och hälso- och sjukvårdspersonalen

Vården och behandlingen skall så långt det är möjligt utformas och genomföras i samråd med patienten. Patienten skall ges upplysningar om sitt hälsotillstånd och om de behandlingsmetoder som står till buds.."

Den nya hälso- och sjukvårdslagen kräver således full information till patienten om behandlingsmöjligheter och vårdalternativ. Detta kräver i sin tur att patienten engagerar sig och medverkar i det medicinska beslutsfattandet gällande sin egen vård och behandling. Hälso- och sjukvårdslagens starka markering av patientens rätt till medbestämmande stämmer väl överens med en växande medvetenhet över huvud taget hos den enskilde medborgaren. Detta är ofrånkomligt förknippat med en utveckling av demokratin.

Patienter och anhöriga har under framförallt det senaste decenniet gradvis fått ett ökat inflytande i hälso- och sjukvården. Inflytandet gäller både vårdens innehåll och inriktning som konkret praktisk verksamhet. Sjukvården börjar mer och mer se patienten som ett subjekt, som det går att kommunicera och samarbeta med.

Samtidigt med denna utveckling har den tekniska metodiken alltmer förfinats och de medicinska specialiteterna blivit mer smalspåriga. Sjukvården har polariserats både mot en ökad medmänsklighet med försök att se till hela människan inklusive fysisk, psykisk och social miljö och mot en tekniskt avskärmad syn på vissa delar av den mänskliga organismen eller människans fysiska, psykiska och sociala möjligheter.

Helhetssynen på invånarna inom primärvårdens upptagningsområde är en av grundstenarna för primärvårdens uppbyggnad och ett exempel på en sida av de beskrivna utvecklingstendenserna. En annan i samma riktning är sjukvårdshuvudmännens strävan att decentralisera en viss del av det

politiska beslutsfattandet till primärvårdsnivå. Det faktum att svensk sjukvård procentuellt sett har det högsta antalet specialiteter i världen kan exemplifiera den andra polen i utvecklingen av sjukvården.

För att bli öka patienternas medinflytande i hälso- och sjukvården har många landsting försökt att omorganisera arbetet inom läns- och regionsjukvård från att arbeta efter sk rondsystém till att arbeta i vårdlag (gruppvård). Gruppvård bedrivs i en eller annan form i nära nog samtliga landsting - främst inom långtidssjukvården.

Den utveckling av arbetsformerna som ägt rum under de senaste åren har tagit fasta på behovet av ökat lagarbete - ett arbetsätt som gör det möjligt för patienten att aktivt ingå som en del av laget.

Det har visat sig att lagarbete skapar bra förutsättningar för kontinuitet i kontakterna mellan patient och personal, för information till och från patienten och för inflytande för patient och personal.

Även inom primärvården prövas olika modeller med vårdlag för att bättre uppfylla primärvårdens mål och befolkningens behov. Enligt Sprirapport 147, Primärvårdens organisation, anges att

"Vårdlagorganisationen innebär att en bestämd personalgrupp med allmänläkare och distriktssköterska som kärna, ges förstahandsansvaret för att befolkningen inom vårdlagsområdet får erforderlig hälso- och sjukvårdsservice."

Bland de motiv som angetts för att gå över till att arbeta i vårdlag även i primärvården kan nämnas

- en liten och väl samarbetande personalgrupp leder till ett förbättrat omhändertagande av patienten
- områdesbaserade vårdlag medför bättre kontinuitet i alla kontakter med patienten

Sjukvårdshuvudmännens prioritering av primärvården innebär bli en utbyggnad av sjukvården i hemmet, oavsett om sjukvården gäller kort- eller långtidsvård. Principen för den verksamheten är att de som med-

verkar i den vården betraktar sig som gäster, visserligen initiativrika och beredvilliga till hjälp, i patientens hem. Vård och behandling sker på patientens villkor och utifrån patientens behov.

Det är lätt att i kritiken av och synen på hälso- och sjukvården få en enögd bild av den pågående utvecklingen. En satsning på en ökad demokratisering av hälso- och sjukvården med inriktning mot ett ökat inflytande för patienter och anhöriga måste utgå från den pågående utvecklingen.

Problem för en ökad demokratisering är dock att olika gruppers intressen kan vara helt motsatta. För att patienten exempelvis i större utsträckning skall kunna vårdas hemma kan detta innebära vissa krav på arbetsmiljön i hemmet. Dessa krav kan gå emot patientens krav och rätt till integritet och rätt att bestämma i och om sitt eget hem.

Sjukförsäkringsbestämmelsernas långtgående krav på patienten att underkasta sig behandling under hot om i annat fall indragen ersättning och hälso- och sjukvårdslagets starka betoning av frivillighet och hänsynstagande till patientens val i behandlingssituationen är ett annat exempel på problem för en ökad demokratisering.

För att olika myndigheter och andra instanser skall, bildligt talat, använda samma språk krävs samverkan och samplanering. Det krävs också en djupgående diskussion om olika verksamheters mål och inriktning.

Föräldramedverkan

Föräldrautbildning

Sjukvårdshuvudmännen har åtagit sig att bedriva föräldrautbildning för blivande föräldrar och tills barnet blivit ett år. Verksamheten bedrivs inom mödra- och barnhälsovården och på BB och ingår som en naturlig del av hälsovården.

Föräldrautbildningen bedrivs i grupper med ca 8-12 föräldrar i varje grupp. Det är föräldrarna själva som utifrån föräldrautbildningens målsättning skall bestämma verksamhetens innehåll.

Det övergripande målet för föräldrautbildningen är att stärka föräldrar i deras föräldraskap, vilket skall åstadkommas genom delmålen:

- Ökade kunskaper.
- Kontakt och gemenskap.
- Medvetenhet om och påverkan av samhällseliga förhållanden.

I kunskapsdelen ingår att förmedla kunskaper om graviditet, barnafödande, barns utveckling och behov, samhällets möjligheter att hjälpa etc. Trots att många människor i vår tid verkar vara väl medvetna och upplysta, är kunskapsbehovet stort. Detta kan bl a ha sin förklaring i urbanisering, strukturovandlingar och omflyttningar. Klyftan mellan generationerna har blivit större och därmed har det blivit svårare för de unga att ta tillvara de äldre generationernas kunskaper och erfarenheter.

Behovet av gemenskap är stort. Detta gäller kanske speciellt handikappade föräldrar som har "friska" barn. Genom föräldrautbildningen har kontakter knutits mellan familjer, vilka resulterat i en ökad öppenhet familjer emellan. Föräldrautbildningen medverkar således till att minska isolering och ensamhet.

Genom föräldrautbildningen skall föräldrarna även påverkas att bli medvetna om sin egen situation i familj och samhälle. De skall kunna få styrka att engagera sig i olika samhällseliga verksamheter som t ex politisk, fackling och/eller frivillig. Föräldrarna skall också inom föräldrautbildningen kunna diskutera och på olika sätt påverka mödra- och barnhälsovårdens verksamhet. I samband med riksdagens beslut om föräldrautbildning beslutades även, för att underlätta faderns deltagande i föräldrautbildningen på BB, att föräldraersättning skall utgå till fadern för en dags vistelse på BB. Avsikten är att fadern tillsammans med modern skall kunna ingå i en föräldragrupp och att fadern skall kunna delta i barnets skötsel och omvårdnad.

Mödrahälsovårdens och BB:s föräldrautbildning har sin fortsättning inom barnhälsovården. Under barnets första levnadsår ger föräldrautbildningen föräldrarna möjligheter att i grupper à 8-12 föräldrar vid

ca 10 tillfällen diskutera olika frågor som berör barn och föräldraskap. Föräldrautbildningens målsättning är naturligtvis grunden även för den diskussionen.

Föräldragrupperna ger föräldrarna en ökad möjlighet att påverka verksamheten samtidigt som den ger personalen möjlighet att föra ut en offensiv hälsovård. Föräldrautbildningen har aktualiserat behovet av samverkan med framförallt socialtjänsten och ökat samverkan mellan mödra- och barnhälsovården.

Landstingsförbundets projekt Föräldrar och alkohol, FA-projektet, har medfört en ökad samverkan mellan mödra- och barnhälsovården och socialtjänsten och även initierat föräldrautbildning där den ännu ej startat. FA-projektets målsättning är att minska bruk och missbruk av alkohol hos blivande och nyblivna föräldrar. Detta förutsätter att föräldrar och personal har förtroende för varandra och ett mycket nära samarbete.

Föräldrar som stöd i barnsjukvården

Barns reaktioner på sjukhusvistelse kan yttra sig på olika sätt. Detta har beskrivits av bl a Robertsson J. Småbarn på sjukhus. Att skiljas från föräldrarna kan i synnerhet för barn upp till 4-5 år skapa svåra psykiska skador.

Kunskapen om detta har bl a gjort att besökstiden på barnkliniker är så gott som obegränsad, att föräldrarna i stor utsträckning är tillsammans med sina barn dygnet runt under sjukhusvistelsen, att vårdtiden på sjukhuset avkortas så mycket som möjligt, att många barn behandlas i öppen vård i stället för att bli inlagda på sjukhus, att lekterapiverksamheten utvecklats, att barnen vårdas av personal som har kunskaper och erfarenheter av barn och att barn särskilt i förskoleåldern vårdas på barnkliniker och avdelningar avsedda för enbart barn.

Erfarenheter har visat att föräldrarnas aktiva medverkan förkortar vårdtiden för barnet. Föräldrarna lär sig vårda barnet vid sjukdomen

och får därigenom en säkerhet som gör att de tidigare kan vårda barnet i hemmet. Genom den påverkan föräldramedverkan har på barnets psykiska tillstånd förkortas också vårdtiden.

Inom barnmedicin och -kirurgi har vårdtiden också förkortats genom att sjukdomspanoramata blivit annorlunda och tekniken utvecklats inom exempelvis kirurgin och anestesi. Många operationer som tidigare fordrade sjukhusvistelse, utförs idag polikliniskt.

Vid Karolinska sjukhuset, Stockholm, finns en aktiv föräldraförening för föräldrar till cancersjuka barn. Genom olika kontaktgrupper stöder föreningen speciellt föräldrar till nyupptäckta cancersjuka barn, anordnar föreläsningar och träffar utanför sjukhuset, anskaffar material till barnen på avdelningen, ser till att barn som är långt hemifrån får komma ut på exempelvis biobesök. Föräldraföreningen har ett reellt inflytande på vården och samarbetar såväl med sjukhusledning som med avdelningens personal. Föreningen hjälper också till med resurser för personalens fortbildning.

Föreningen har lokalavdelningar i Göteborg, Lund och Uppsala.

Handikappade barn

Att få ett barn med handikapp innebär en stor psykisk påfrestning för alla i familjen. Föräldrar och syskon behöver därför ett starkt stöd - framförallt under den första svåra tiden. Hur barnet förmår anpassa sig till sitt handikapp beror mer på föräldrarnas attityder och egna anpassningar än på funktionshindrets art och grad. Personalen har därför vid förlossningsenheter, barnkliniker och inom barnhälsovården alltmer uppmärksammat vikten av att föräldrarna redan från början både får en god information om handikappet och ett starkt psykiskt, känslomässigt och socialt stöd byggt på inlevelse, lyhördhet, förståelse och kunskap.

Personalen ser alltmer till hela familjens situation och försöker att i sin verksamhet med det handikappade barnet bygga upp ett nätverk där hela familjen och de olika samhällsverksamheter, inklusive handikapp-

organisationer, som kan behövas i varje enskilt fall ingår. Föräldrar och handikapporganisationer har således i samverkan med hälso- och sjukvården ett stort inflytande över barnets vård, behandling och utveckling.

Den första informationen till föräldrarna om att deras barn är handikappat bedöms som mycket viktig. Personalen försöker därför att speciellt vid det tillfället anpassa sig till föräldrarna. Yttre förutsättningar är att ha gott om tid, att vara avskild utan störande moment, att informera båda föräldrarna samtidigt och att ta upprepade kontakter. Personalen försöker bygga upp ett förtroende genom att bl a visa medkänsla, använda lättbegripligt tal och att ge information utifrån föräldrarnas frågor och beskrivningar av barnet. De försöker också att på ett tidigt stadium koppla in frivilliga organisationer som stöd för barn och familj.

Föräldrarnas och familjens behov av råd och stöd och det handikappade barnets totala situation har således styrt utvecklingen.

I samverkan med landstingen driver frivilliga organisationer kursverksamhet för handikappade barn och deras föräldrar. I sammanhanget kan nämnas stiftelsen för föräldrasamverkan DHB-HfR-SDR, som bl a utbildar föräldrar till döva och hörselskadade barn. (DHB = Riksförbundet för döva och hörselskadade barn. HfR = Hörselfrämjandets riksförbund, SDR = Sveriges dövas riksförbund).

Målsättningen för den utbildningen är:

- Att tidigt ge föräldrarna och syskonen till de döva/hörselskadade barnen kunskaper om och insikt i det döva/hörselskadade barnets möjligheter och villkor.
- Att utveckla barnets medfödda språkliga förmåga för att åstadkomma en fungerande kommunikation.
- Att ge familjerna en positiv upplevelse av det främmande språk som kan bli deras barn första språk.

- Att ge familjerna möjlighet att upptäcka att tillhörighet till den döva eller hörselskadade gruppen är något positivt.
- Att ge familjerna möjlighet till stödjande samtal, enskilt eller i grupp med psykolog.

Verksamheten kräver kontinuerliga kontakter med personal vid landstingens pedagogiska hörselvård och med föräldrarna till de hörselskadade/döva barnen.

Även för andra grupper handikappade barn ges utbildning till föräldrar och andra anhöriga.

Förståndshandikappade barn och ungdomar

Varje år föds i Sverige ca 500 barn som på grund av förståndshandikapp kommer att behöva särskilda omsorger. En del behöver speciell hjälp under några år men klarar sig sedan helt eller delvis själva. Andra behöver särskilda omsorger hela livet.

Det grundläggande målet för all omsorgsvård idag är normalisering. Förståndshandikappade skall så långt som möjligt leva som andra. De har samma behov och känslor som andra människor.

Normaliseringen förverkligas på olika sätt:

- Integrering - handikappade bor och lever ute i samhället och inte på avskilda institutioner.
- Närhet - stöd och service för handikappade skall vara lätt att nå och i regel finnas i närmiljön.
- Helhetssyn - de samlade behoven hos var och en skall avgöra vilken hjälp och service som han eller hon får.
- Den lilla gruppens princip - i all omsorgsvård skall grupperna vara små så att kontakterna mellan de handikappade och personalen blir så goda som möjligt.

Utvecklingen med bl a normalisering har visat att de förståndshandikappades möjligheter inte är uttömda. Attityderna till gruppen har förändrats och förbättrats. Förståndshandikappade barn och vuxna har t ex blivit ett naturligt inslag i gatubilden. Många av dem klarar också bättre eget boende, utbildning och arbete.

Omsorgskommittén påpekar i sitt betänkande (SOU 1981:26) Omsorger om vissa handikappade, att det för många kan vara helt avgörande att ha tillgång till personligt stöd för att kunna utnyttja rätten till medinflytande och att tillvarata sina intressen.

Föreningen för utvecklingsstörda barn, ungdomar och vuxna, FUB, är en intresseorganisation som arbetar för och med utvecklingsstörda, andra begåvningshandikappade och deras familjer. FUB består av 26 länsförbund, 132 lokalföreningar med ca 25 000 medlemmar och 60 ungdomssektioner med ca 2 200 medlemmar.

På olika sätt försöker FUB att i samverkan med landstingen stärka de förståndshandikappades självkänsla och egenvärde. De försöker att få dem att påverka sin egen situation genom att delta i beslutsfattande på olika nivåer och i olika sammanhang.

En förutsättning för att de förståndshandikappade skall kunna var med i olika beslutsprocesser är förberedande undervisning, handledning och stöd av kontaktpersoner.

En kontaktperson är enligt en av FUB accepterad definition "en person som frivilligt hjälper en annan person, som är förhindrad att lösa sina praktiska problem eller som har emotionella behov som inte kan tillfredsställas om man inte vidtar särskilda åtgärder. Kontaktpersonens verksamhet bör ses som ett komplement till omsorgsstyrelsens kurativa insatser."

Som exempel på ökat deltagande i beslutsfattande kan nämnas att det i FUB:s lokalföreningsstyrelser och i verkstadsklubbarnas styrelser på dagcentraler ingår förståndshandikappade. Tre representanter från varje dagcenter träffas också regelbundet till stormöten, då gemensamma frågor diskuteras.

I Stockholm finns särskilda klubbar för social träning. Klubbarna leds av icke förståndshandikappade och kan ha form av studiecirklar. Avsikten med klubbarna är att icke förståndshandikappade och förståndshandikappade skall vara tillsammans på något så när lika plan och lära av varandra. I Stockholm har funnits försöksgrupper med sk "prova-på-verksamhet", där jämnåriga ur olika läger träffats på kamratbasis.

Nästa steg i utvecklingen av demokratin inom omsorgsverksamheten är att bilda övergripande intresseorgan för de utvecklingsstörda inom exempelvis dagcenterverksamheten. I Göteborg finns redan ett sådant organ med gemensamma stadgar för alla dagcenter i kommunen. Intresseorganet fungerar bl a som förhandlingspart gentemot landstinget.

FUB har vissa svårigheter att aktivera de förståndshandikappades föräldrar. Mellan föräldragruppen och gruppen förståndshandikappade kan det också uppstå olika intressekonflikter. Demokratifrågan kan i de sammanhangen vara mycket ömtålig och känslig.

För närvarande pågår arbete med en ny omsorgslag som ytterligare understryker utvecklingen mot i samhället öppna boende- och sysselsättningsformer. För att målet att normalisera de förståndshandikappades liv och situation skall uppnås ställer det krav på att kommuner och landsting följer upp och stödjer den pågående utvecklingen.

Handikapporganisationer

Statens Handikappråd har i sin skrift Handikapprörelsen i Sverige (nov 1982) gjort följande beskrivning av handikapprörelsen:

"Handikappförbunden är demokratiskt uppbyggda med ett lokalt förankrat föreningsliv. Majoriteten av medlemmarna är själva handikappade och de eller deras nära anhöriga har det avgörande inflytandet i organisationerna. Detta inflytande återspeglas i styrelser och andra beslutande församlingar.

Handikappförbundens främsta uppgift är att tillvarata handikappades intressen i samhället och målet är att skapa ett samhälle för alla. Den intressepolitiska inriktningen uttrycks i förbundens stadgar och verksamhetsberättelser där det framgår att de verkar för samhällsförändringar inom olika områden."

Den svenska handikapprörelsen består av 28 riksförbund för olika grupper av handikappade och samarbetsorganet Handikappförbundens centralkommitté (HCK). Dessa organisationer är riksomfattande och erhåller statsbidrag för sin verksamhet.

De handikappades riksförbund (DHR) som är ett stort förbund främst för rörelsehindrade, står utanför HCK.

De största handikappförbunden har tiotusentals medlemmar, anställda funktionärer samt läns- och lokalföreningar. De minsta förbunden har något hundratal medlemmar och inga eller enstaka lokalföreningar. Totalt finns drygt 350 000 medlemmar inom handikapprörelsen.

Inom HCK förekommer en särskild samverkan mellan de förbund som ligger nära varandra. De 25 medlemsförbunden samlas i de så kallade femgrupperna:

- medicinskt handikappade
- psykiskt/förståndshandikappade
- förbundet för rörelsehindrade
- hörselskadade/döva
- synskadade

Ett viktigt forum för kontakter mellan handikapprörelsen och samhällets organ är handikappråden, där både handikapporganisationer och samhällsorgan är representerade. Statens handikappråd (SHR) verkar centralt, läns-handikappråd (LHR) i samtliga län och kommunala handikappråd (KHR) i nästan alla kommuner och landsting (SLAKO eller motsvarande).

Statens handikappråd består av 18 ledamöter, som utses av regeringen. Ordföranden är riksdagsledamot.

SHR skall verka för förbättrade levnadsförhållanden för handikappade och i frågor som rör handikappade främja samarbetet mellan samhällets organ samt mellan dessa och handikapporganisationerna.

Länshandikappråden finns i samtliga län. De samhällsorgan som brukar vara företrädare i LHR är landstinget, kommunförbundets länsavdelning, läns skolnämnden, försäkringskassan, länsarbetsnämnden, Samhällsföretag och länsbostadsnämnden. Handikapporganisationerna brukar vara företrädare av sju ledamöter som representerar de handikappade inom länet.

Länshandikappråden har två huvuduppgifter:

- Att utgöra ett organ för kontakt och samråd mellan handikappprörelsen och samhällsföreträdare, såväl från landstingen och kommunförbundets länsavdelning som från statliga länsorgan.
- Att främja ett effektivt resursutnyttjande genom samordnade insatser mellan stat, landsting och kommuner.

För sekreterarfunktionen i LHR svarar landstinget. Oftast har landstingets handikappkonsulent, där sådan finns, denna arbetsuppgift. LHR-sekreteraren har i regel god kännedom om och samarbete med de handikapporganisationer som finns inom landstingsområdet.

Kommunala handikappråd finns i nästan alla landets kommuner. Nämnder och styrelser som brukar vara företrädare i KHR är socialnämnden, kommunstyrelsen, byggnadsnämnden, skolstyrelsen, fritidsnämnden och kultur- och fritidsnämnden. Ibland är även landstinget representerat. Handikapporganisationerna brukar vara företrädare av 5-7 ledamöter som är representativa för handikappade i kommunen.

KHR har i huvudsak följande arbetsuppgifter:

- Hålla sig underrättad om befintliga verksamheter/insatser av betydelse ur handikappsynpunkt samt följa förändringar i efterfrågan på dessa.
- Hålla sig underrättad om planeringsaktiviteter av betydelse inom berörda förvaltningar.
- Samla in handikappades synpunkter och erfarenheter.
- Initiera och aktivt verka för informationsinsatser till handikappade och andra målgrupper.

- Förankra önskemål och motivera resursförstärkning hos ansvarig nämnd.
- Vara intern kommunal remissinstans i vissa frågor.

En utvärdering av rådets verksamhet finns presenterad i "Handikappråd. Om utveckling av Kommunala handikappråd och länshandikappråd". Kommunförbundet. Landstingsförbundet 1980.

Landstingsförbundet har i mars 1984 rekommenderat sina medlemmar att i sin hälso- och sjukvårdsplanering ta tillvara de kunskaper som finns hos bl a handikapp- och patientorganisationer. I nämnda rekommendation (Dnr Lf A 135/84) anges bl a att:

"Med tanke på de kunskaper och erfarenheter som finns samlade hos handikapprörelsens företrädare får de ses som viktiga samarbetspartners i hälso- och sjukvårdsplaneringen. Med tanke även på den samarbetstradition som finns med handikapprörelsen, framförallt inom LHR, kan det vara naturligt att påbörja planeringssamverkan med just handikapporganisationerna. Inom handikapprörelsen finns nu också en beredskap inför initiativ från sjukvårdshuvudmännen i detta avseende. HCK har förklarat sig beredd att på länsplanet svara för samordning mellan olika patient- och handikapporganisationer. Det gäller såväl de egna organisationerna som sådana som inte är anslutna till HCK. En sådan samordning är nödvändig för att få till stånd konstruktiva och praktiskt fungerande samarbetsformer och undvika en alltför stor spridning..."

Handikapporganisationerna har i stor utsträckning utvecklats till politiska påtryckargrupper, som lyfter fram generella missförhållanden och pekar på samhällets skyldigheter till omsorg, vård och behandling. Hälso- och sjukvården efterhör även ofta informellt olika organisationers synpunkter. Det har då oftast rört sig om generella frågor.

Patient- och intresseföreningar

Som komplement till den mer formella handikapprörelsen har det vuxit fram olika patient- och intresseföreningar för bröstcancersjuka, colostomiopererade, halsopererade etc. Dessa föreningar fungerar ofta som individuellt stöd och hjälp för nyinsjuknade patienter i speciella sjukdomar. Människor har lättare att identifiera sig med och lita på den som de har gemenskap med på grund av att de har likartade problem

och svårigheter, samma intresseinriktning etc. Behovet av identifikation ger patient- och intresseföreningarnas medlemmar goda möjligheter att hjälpa många som vårdas på institution.

Bildandet av de Bröstcancersjukas riksorganisation, BRO, är ett exempel på hur en patient- och intresseförening utvecklats till en riksorganisation.

I mitten på 70-talet började de bröstcancerbehandlade kvinnornas problem att mer ingående uppmärksammas. Bröstcancerbehandlade började söka sig samman för att få hjälp och stöd av varandra i sin situation, präglad av svåra både psykosociala och fysiska problem. I slutet av 70-talet bildades de första föreningarna. Hösten 1980 träffades representanter för bröstcancerföreningar för att diskutera gemensamma frågor och eventuellt bildande av riksorganisation. I maj 1981 bildades Sveriges Bröstcancerföreningars Samarbetsgrupp med uppdrag från de då befintliga föreningarna att bilda riksorganisation.

BRO bildades i november 1982. I BRO:s målsättningsparagraf sägs:

"Riksorganisationen utgör en sammanslutning av regionala och lokala bröstcancerföreningar, vars medlemmar huvudsakligen utgörs av bröstcancerbehandlade kvinnor. Riksorganisationens ändamål är att tillvarata bröstcancerbehandlade personers intressen genom att samarbeta med och påverka samhällets organ på riksnivå.

Riksorganisationens uppgift är vidare att

- verka för saklig upplysning om de bröstcancerbehandlades erfarenheter och villkor
- stimulera och underlätta bildandet av bröstcancerföreningar inom länen (länsföreningar) och, där så ej är möjligt, av lokala bröstcancerföreningar inom länen,
- stödja länsföreningars och lokala föreningars verksamhet, t ex kontaktpersonverksamhet, upplysande och rådgivande verksamhet,
- medverka till och underlätta erfarenhetsutbyte mellan olika länsföreningar (lokalföreningar)

Riksorganisationen bör samarbeta med organisationer inom och utom Sverige, vars verksamhet är av betydelse för riksorganisationen eller för vars verksamhet riksorganisationens erfarenheter kan vara till nytta."

Samverkan mellan sjukhusen och patient- och intresseföreningar fungerar ofta så att personalen kontakter föreningen i samråd med patienten då de upplever att en patient behöver extra stöd. Det är således människor som accepterat sin egen sjukdom som hjälper andra nyinsjuknade att komma igenom den första krisen. Genom sitt sätt att vara visar de att livet inte behöver ta slut trots en diagnos på en allvarlig sjukdom.

Föreningarna bevakar också i viss mån patienternas rättigheter och integritet.

Handikappade och svårt sjuka människor är mycket sårbara och beroende. De har därför svårt att föra sin egen talan. Patientföreningar och andra frivilliga organisationer kan här ha en viktig uppgift.

Långtidsvården

Även inom långtidsvården förekommer en utveckling mot ökat patientinflytande. Man försöker att se patienten som en helhet där sjukdomstiden är en liten del av ett ofta långt livs erfarenheter, upplevelser och delaktighet i familje- och samhällsliv.

Särskilda enheter för långtidssjuka är av relativt sent datum. Det var först 1952 som landstingen fick det formella ansvaret för vård av kroniskt sjuka, som benämningen var då. Riksdagen beslutade att 1940 års sjukvårdslag skulle ändras och att ålderdomshemmen inte skulle betraktas som sjukvårdsanstalter. Landstingen hade dock före 1952 frivilligt inrättat särskilda kronikerhem.

Sjukhemmen för de långtidssjuka byggdes som spegelbilder av akutsjukhusen. Något större utrymme för patienternas personliga integritet och behov fanns inte.

Landstingsförbundets patientinventering i april 1983 visar att de patienter som vårdas inom den slutna somatiska långtidsvården är relativt gamla. 90 procent av de inneliggande patienterna var vid undersökningstillfället 70 år eller äldre. Det totala antalet patienter

inom långtidsvården var 51 983. Av dessa vårdades 46 143 på landstingens eller de landstingsfria kommunernas sjukhus. De övriga fanns på servicehus med helinackordering (f d ålderdomshem) och privata sjukhem. 10 procent eller cirka 6 000 patienter var således yngre än 70 år.

I de nya sjukhem som byggs poängteras boendet. Man försöker göra miljön så hemlik som möjligt, utan att för den skull sänka standarden på den medicinska vården. På vissa av de nya enheter som byggs får patienterna själva inreda sina rum med egna möbler, textilier och tavlor. Exempel på sjukhem efter denna modell finns i bl a Fränsta och Husum i Västernorrlands län och i Töreboda i Skaraborgs län. På andra håll försöker man att finna goda lokalmässiga lösningar för att få en så hemtrevlig miljö som möjligt i de äldre sjukhemmen.

Samtidigt med denna utveckling beträffande sjukhemmens miljö försöker man ge vården ett innehåll som utgår från patienternas behov och egna önskemål.

Gruppvård och individuell vårdplanering är metoder som mer och mer börjar tillämpas inom långtidsvården. Patienter och personal kommer närmare varandra och patienterna får större möjligheter att delta i vård, behandling och andra aktiviteter.

Sedan några år pågår en stark utveckling av sjukvården i hemmet. Avsikten med denna utveckling är att göra det möjligt för fler och sjukare människor att stanna kvar eller efter behandling återvända till det egna hemmet. Detta är en utveckling som skett i samverkan mellan kommuner och landsting. Det har visat sig att genom samverkan och den ökade satsningen på sjukvård i hemmet har köer till långtidsvård och serviceboende minskat eller försvunnit samt situationen på medicinklinikerna förbättrats. Antalet vårddagar för personer under 70 år har minskat med 12 procent.

Långtidsvården i Arvika kan exemplifiera en del av den pågående utvecklingen inom den slutna långtidsvården. Personal och patienter har där infört begreppet Kultur i vården, som handlar om enkla och nära

saker som hur man t.ex. umgås dagligen, hur man lyssnar, talar, finner gemenskap, bemöter varandra och tillvaratar varandras resurser och intressen.

Personalen började sin demokratiseringsprocess att med stöd från landstingets ledning ändra arbetsformen från rondsystäm till vårdlagsorganisation. Därigenom tillvaratogs patienternas kunskaper, behov och erfarenheter på ett bättre sätt. Patienterna fick större möjligheter att påverka sin egen situation. Personalen kom närmare varandra. Problemen som tidigare löstes på avdelningsnivå löstes i stället i grupperna.

I arbetshäftet Bron från långvårdsön - som utarbetats i nära samverkan mellan bl a långvårdskliniken vid sjukhuset och Landstingets vårdskola i Arvika - sägs:

"Vårdlagsorganisationen ger en verklig möjlighet till ökad vårdkvalitet, kontinuitet och individuell omvårdnad, där gemenskap och samvaro mellan patient, personal och anhöriga är grunden i vården."

För att underlätta samverkan med patienten använder sig personalen av en levnadsjournal. I den journalen är stora delar av patientens livserfarenheter och intressen nedtecknade. Genom detta kan personalen få ökad förståelse för patienterna och också finna olika vägar för aktivering. I arbetet med och för patienten medtas hela familjen och vänskretsen. Vid dödsfall stöttas de anhöriga lång tid efteråt.

"Ett sätt att finna infallsvinklar för aktivering och att systematisera dessa, är att föra någon form av sk levnadsjournal över patienterna på avdelningen." (Bron från långvårdsön)

Ordet arbetsterapi är mer eller mindre borttaget från långvårdskliniken i Arvika. I stället talar man om närterapi, som tar sig an hela människan och lägger över initiativet till patienten själv. Närterapi kan utföras under dygnets alla timmar och fordrar således ingen speciell lokal eller schemalagd tid.

"Närterapi ger möjlighet till funktionsträning och olika aktiviteter med tyngdpunkt på dagliga stunder i självvald gemenskap.

Patienterna får där på ett naturligt sätt träffa personal, anhöriga och andra patienter utan att behöva lämna sin avdelning" (Bron från långvårdsön).

Programmet Kultur i vården innebär också att öppna dörrarna ut mot samhället för att undvika isolering. Aktiveringen utgår från patienternas behov, önskingar och intressen. Miljön görs så tilltalande som möjligt.

"Den dagliga aktiveringen skall vara individuell med hänsyn till patienternas egna önskemål och behov, såväl fysiska som psykiska.

Aktiveringen skall medverka till att bevara det friska hos patienterna och undvika isolering från samhället i övrigt." (Bron från långvårdsön).

För långtidssjuka, som vistas på sjukhem och kliniker, är institutionen ett hem. Det gäller för personalen att inse att det är de som arbetar i patienternas hem och att patienten inte är gäst. Men att ändra på attityder är en långsam process, som inte går av sig själv, men kan leda till en mänskligare och mer individuell vård. Enkelrum och egna möbler kan öka patienternas självkänsla.

"Institutionen är ett hem. Vi som vårdar, är gäster i detta hem. Egen vrå, egna möbler och kära saker ger en hemlik miljö som stärker patientens självkänsla". (Bron från långvårdsön)

Strävan för verksamheten Kultur i vården är en helt tillåtande miljö där patienten respekteras in i minsta detalj.

Skisserade utvecklingslinjer finns som tidigare nämnts även vid andra landsting och orter.

Man försöker att se patienten som en del i ett större sammanhang, som en förmedlare av, tillgång och länk i den kulturella utvecklingen och den kultur vi fått att förvalta och att föra vidare.

Psykiatrisk vård

Den psykiatriska vården tillhör ett av sjukvårdshuvudmännen prioriterat område. Verksamheten är under stark utveckling och förändring. Institutioner läggs ner och vården inriktas alltmer mot öppna vårdformer.

År 1968 var antalet fastställda vårdplatser vid mentalsjukhusen 26 198. År 1981 var motsvarande siffra 16 669. Detta innebär en minskning under perioden med drygt 9 000 vårdplatser (37 procent). Platserna inom den slutna vården minskar för närvarande årligen med ca 1000.

Riksförbundet för social och mental hälsa, (RSMH), är en patientorganisation som arbetar för att minimera och kvalitativt förbättra vården vid institutioner. Förbundet vill också verka för att få en större förståelse för människor med psykiska problem och psykisk ohälsa.

Organisationen bildades 1967 och har totalt ca 8 000 medlemmar. Av dessa har ca 80 procent vårderfarenhet. RSMH har 65 anslutna lokalföreningar och 24 länsavdelningar. Verksamheten är inne i en starkt expansiv period.

Enligt äldre synsätt skulle den psykiskt sjuke vårdas på institutioner avskilda från samhället. Vården framtog patienten varje form av självständighet och inflytande över sin situation.

RSMH har tillsammans med sjukvårdshuvudmännen pekat på flera olika faktorer som medverkat till att patienter i så stor utsträckning vårdats inom den slutna psykiatriska vården. Som exempel kan nämnas:

- o Patienten vet att de får ett dåligt stöd utanför institutionen, de blir isolerade och riskerar att bli utstötta. Många är därför rädda för en utskrivning, det gäller speciellt dem med långa vårdtider. Många har anpassats till institutionslivet, hospitaliserats.
- o Psykiatrins behandlingstradition och organisation har varit och är sådan att institutionen har ställts i centrum. Slutenvården

har fått resurserna som därmed bundits till institutionerna. Läkare och annan personal har sällan genomfört hembesök eller andra instanser utanför institutionen.

- o Institutionerna har placerats isolerade från samhället i övrigt. Ofta ligger institutionerna geografiskt avskilda från annan bebyggelse och samhällsservice. Vanlig service av typ kiosk, cafeteria, frisör, butiker etc, har placerats på sjukhusområdet. Det har varit svårt och upplevts som onödigt att ta sig utanför sjukhusområdet.
- o Samhället har inte haft plats för dessa människor. Effektiva rehabiliterings- och eftervårdsinsatser har saknats. Kunskaperna om gruppen har koncentrerats till institutionerna. Andra samhällsorgan har saknat kunskaper och kompetens för att ta sig an gruppen. Arbets- och bostadsmarknaden har redan tidigare problem med att tillgodose de behov som finns i samhället.
- o Förändringsprocesser är känsliga. Många blir oroade inför framtiden. Personalen och fackföreningarna är rädda för att förlora arbetstillfällena. Landstingen har ansvar för sin personal. Kommunen är rädd för att förlora skatteunderlag om en av de större arbetsplatserna försvinner.
- o Sjukvårdsplaneringen har saknat underlag för utskrivningar och alternativ till slutenvård.
- o Allmänheten ser med misstro på människor med psykiska problem, fördomarna finns kvar.

RSMH, landsting och kommuner samverkar efter varierande modeller. I Uppsala finns t ex klubb Lindormen som bygger sin verksamhet på patienternas egna initiativ och medverkan. Verksamheten är formad som en socialpsykiatrisk eftervårdsverksamhet.

Landstinget betalar lön för personal och kommunen betalar hyra för lokal.

I Stockholm finns Fountain House, som är en rehabiliteringsklubb för f d patienter. I klubben försöker man ta bort hospitaliseringseffekter

hos patienter som vårdats länge på institution. Verksamheten hjälper f d patienter att komma igång i samhället och bygger på patienternas egna initiativ. RSMH i Stockholms län är huvudman och Stockholms läns landsting och Stockholms kommun svarar ekonomiskt för verksamheten.

Verksamheten i den psykiatriska vården präglas sammanfattningsvis av två huvudinriktningar, nämligen

- att inte skapa nya institutionsskadade patienter
- att rehabilitera patienter med långa vårdtider

Idéerna innebär att patienterna aktiveras, att de i så liten utsträckning som möjligt rycks ut från sina sociala sammanhang och att de som finns på institutioner överförs till alternativa vårdformer på så låg omhändertagandenivå som möjligt.

Under det senaste decenniet har skapats en rad olika "mellanvårdsformer" t ex inackorderingshem och kollektivt boende. Att bo i vanlig bostadsmiljö anses idag vara möjligt i långt större utsträckning än man tidigare trott. Målet med den nya utvecklingstendensen är att göra så lite ingrepp som möjligt i det enskilda boendet. Patientens integritet och självständighet måste respekteras.

Patienterna uppmanas att aktivt ta del i behandlingen och känna ansvar för resultatet av vården. Avsikten är att de skall utvecklas från passivt beroende till ökad självständighet och vidgad förståelse för samspellet mellan människor.

Sektoriseringen av psykiatrin underlättar spridningen av den nya verksamhetsinriktningen. Den förutsätter också tillgång till medicinska behandlingsmetoder, psykoterapi, samverkan med socialtjänsten, rehabiliteringsinsatser med olika träningsprogram och inslag av pedagogiska moment. Arbete i vårdteam med lokal förankring samt samverkan med andra vårdgivare är ytterligare förutsättningar för den psykiatriska vårdens skisserade utveckling.

Vården och behandlingen skall utformas och genomföras i samråd med patienten, som skall ges upplysningar om sitt hälsotillstånd och de behandlingsmetoder som står till buds. Om upplysningarna inte kan lämnas till patienten skall de i stället lämnas till en nära anhörig.

Utvecklingen av psykiatrin har således alltmer gått i riktning mot insatser i öppen vård. Patienterna tar i större utsträckning än tidigare aktiv del i vård och behandling och andra personalgrupper än läkare har i större utsträckning än tidigare engagerats i öppenvårdsverksamheten. Samverkan med andra vårdgivare och samhällsorgan byggs upp successivt.

Svårt sjuka/döende hemma

De flesta människor vill dö hemma i känd miljö och i kretsen av anhöriga. Detta kräver bl a stor kontinuitet i vården och alternerande vård i hemmet och på lokalt sjukhem. Utvecklingen av sjukvården i hemmet gör det möjligt för många människor att idag få dö hemma.

Ett ökat omhändertagande av svårt sjuka patienter i hemmet kräver ett väl utvecklat samarbete mellan primärvård och socialtjänst samt en ökad samverkan mellan regionsjukvård, länssjukvård och primärvård. Satsningen på primärvården såväl kvalitativt som kvantitativt och primärvårdens utbyggnad underlättar omhändertagandet av svårt sjuka i hemmet. Alltmer tar sjukvården hänsyn till de anhöriga till svårt sjuka patienter. Landstingsförbundets styrelse uttalade i sitt svar på utredningen *Vård i livets slutskede* att:

"Sjukvårdens personal bör i så stor utsträckning som möjligt ge de anhöriga stöd i svåra situationer. Ett sådant stöd kan vara mycket vittomfattande och innebära preventiva åtgärder, information om aktuella praktiska frågor och behandling i speciella kristeam. Hur omfattande det stödet skall vara och vad det skall innehålla, måste avgöras utifrån en individuell bedömning.

Härvid bör också uppmärksammas den döendes och de anhörigas behov och önskemål om kontakt med sjukhuskyrkan och andra religiösa eller etniska samfund."

Att ta hand om svårt sjuka och döende patienter är både fysiskt och psykiskt krävande. Av den anledningen ansåg förbundsstyrelsen i sitt remissvar på nämnda utredning att det på vårdavdelningar och i primärvården fanns behov av personer med ett speciellt ansvar för att det i t ex vårdlaget utvecklas ett grupp- och individuellt stöd för den personal som i sin tur måste ge stöd och hjälp. Vid bl a Ersta sjukhus bedrivs ett projekt med sjukhusanknuten hemsjukvård. Projektet är inriktat mot vård i livets slutskede och omfattar som mest 20 patienter. Ersta sjukhus står för driften men Stockholms läns landsting har beviljat medel för verksamheten. Personalgruppen som arbetar med projektet består av tolv personer och omfattar olika yrkeskategorier.

De patienter som ingår i projektet har själva önskat att få vårdas hemma och bor i huvudsak inom Sofia och Katarina församlingar på Söder i Stockholm. Remisser till vården kommer från de olika sjukhusen, distriktssköterskor, anhöriga etc. Det finns ingen väntelista till verksamheten. De patienter som ingår i projektet har sjukdomar där ingen botande behandling är möjlig. 80 % av patienterna har cancer. Patienterna har en garanterad plats på långvårdskliniken, som också används som avlösningssplats då anhöriga behöver få lite andrum. De flesta dödsfallen sker dock i hemmet.

Patienten är den som bestämmer och som också har ansvaret för sin egen medicinerings. Personalen försöker vara lyhörd för patientens och anhörigas önskemål. Verksamheten anpassas efter behovet även om det i vissa fall kan innebära avkall på i övrigt miljömässiga krav.

Personalgruppen träffas regelbundet en gång per vecka, då de olika patienterna går igenom. Om flera i gruppen besöker samma patient är det viktigt att gruppen har en likartad handlingslinje. Personalgruppen fungerar också som stödgrupp när personalen upplever arbetet tungt och påfrestande.

Patienterna hålls smärtfria i så stor utsträckning som möjligt och är insatta i diagnos och prognos. Personalgruppen samverkar med de anhöriga och är också ett stöd för dem.

Efter dödsfallen har gruppen anhörigkontakter med jämna tidsintervall och uppmanar dessutom de anhöriga att höra av sig.

Målet för arbetet är att göra det så bra som möjligt för den svårt sjuka, och att hon/han så långt det är möjligt kan delta i sociala sammanhang.

Förtroenderåd

Inom Stockholms läns landsting finns förtroenderåd inom långtidsvården och psykiatrin. I råden ingår patienter, anhöriga, administrativ personal inklusive klinikchef, övrig sjukvårdspersonal, fackliga representanter och politiker.

Förtroenderådet arbetar för samråd och information mellan sjukhusets lokala ledning. Enskilda patienters förhållanden diskuteras inte i råden.

De frågor som behandlas gäller den yttre och inre miljön, dagliga rutiner, material, inredning, vårdavgifter, permissioner, underhållning etc.

Rådet behandlar således alla frågor som har med vård och omsorg att göra exklusive medicinska och personliga frågor.

Förtroendenämnden

De förtroendevalda har ett grundläggande ansvar att fånga upp och åtgärda patienternas och anhörigas problem med och inom hälso- och sjukvården.

Förtroendenämnderna kan ses som en hjälp i det arbetet och som en form av patient- och anhöriginflytande i hälso- och sjukvården. Till förtroendenämnden vänder sig patienter och anhöriga som av olika skäl är missnöjda med sin egen eller anhörigs vård och behandling. Lagen tillkom den 1 juli 1980, men gällde då enbart sjukvården. Från den 1 januari 1983 gäller den också hälsovården. Inom socialdepartementet och

socialstyresen pågår f.n. en utvärdering av förtroendenämndens verksamhet, vars försöksperiod utgår den 30 juni 1985.

Lagen om förtroendenämnder har följande lydelse:

För den hälso- och sjukvård som en landstingskommun och en kommun som inte tillhör landstingskommun ombesörjer enligt hälso- och sjukvårdslagen (1982:00) skall det finnas en eller flera förtroendenämnder med uppgift att främja kontakterna mellan patienterna och hälso- och sjukvårdspersonalen samt att åt patienterna förmedla den hjälp som förhållandena påkallar.

Landstingskommunen eller kommunen får tillsätta särskild förtroendenämnd eller uppdra åt någon annan nämnd att vara förtroendenämnd. När flera förtroendenämnder finns, skall varje nämnd fullgöra de uppgifter som sägs i första stycket för en viss del av landstingskommunen eller kommunen eller för en viss vårdinrättning.

Förtroendenämnderna har inga sanktionsmöjligheter. Vid den utvärdering av förtroendenämndernas verksamhet som för närvarande äger rum (1984) kommer bl a att studeras vilka ärenden som varit vanligast, hur ärendena handlagts, hur förhållandet mellan nämnden och landstingets övriga politiska organ fungerat, vilka sekretessproblem man haft, informationsinsatser till patienter, anhöriga, allmänhet och personal, utvidgade ansvarsområden för nämnderna i framtiden, om kontakter etablerats med personal- och patientorganisationer och vissa yrkesgrupper, om det finns anledning ompröva inställningen att hälso- och sjukvårdsnämnderna inte ansetts lämpliga som förtroendenämnder och om förtroendenämnderna fört upp ärenden till landstingsmötena.

Det har framkommit att förtroendenämnder fungerar som ytterligare instanser i det byråkratiska systemet. I stället för att lösa problemen där och när de uppkommit på kliniker och i primärvård, hänvisar personalen patienter och anhöriga till förtroendenämnderna.

Sammanfattning

Många olika faktorer samverkar till en ökad demokratisering inom hälso- och sjukvården. I sammanhanget kan nämnas den nya hälso- och sjukvårdslagen, som speciellt lyfter fram patientens rättigheter och möjligheter att delta i sin egen vård och behandling. Inriktningen mot vårdlagsarbete i såväl öppen som sluten vård, sjukvårdshuvudmännens

prioritering av primärvård, långtidsvård och psykiatrisk vård, olika frivilliga organisationers engagemang för såväl generella som individuella frågor, det ökade intresset för olika hälsofrågor m m har också påverkat utvecklingen mot en ökad demokratisering inom hälso- och sjukvården.

Mycket av den verksamhet som idag bedrivs av den offentliga vården har sitt ursprung i frivilliga organisationers engagemang och agerande. Hälso- och sjukvården och omsorgsverksamheten försöker också att i såväl planering som direkt vårdarbete ta del av frivilliga organisationers erfarenheter i generella och individuella frågor. Patienters och anhörigas erfarenheter räknas alltmer som en tillgång i framförallt omvårdnadsarbetet.

Den beskrivna demokratiseringsprocessen är dock i ett begynnelseskede, där visserligen en del verksamhetsgrenar kommit kanske längre än andra, men där det fortfarande finns hinder som måste överbryggas och möjligheter till vidareutveckling. För detta krävs samverkan, samplanering och en djupgående diskussion om olika verksamheters mål och inriktning.

SÄRSKILT YTTRANDE

av ledamöterna Sven Lindgren och Lennart Pettersson (m)

Demokratiberedningens arbete bör enligt vår uppfattning ha som målsättning att öppna möjligheter för kommuner och landsting att utifrån lokala och regionala förutsättningar bedriva en verksamhet som i högre grad än i dag präglas av

- o Hög grad av självstyrelse.
- o Decentralisering av såväl administrativt som politiskt beslutsfattande.
- o Serviceanda gentemot medborgarna.
- o Behovsanpassning av serviceutbudet genom framhävande av medborgarnas, konsumenternas intressen som styrande för producentledet.
- o Effektiv service genom bl a avskaffande av alla servicemonopol.

Den offentliga sektorns omfattning

Offentlig sektor och därmed offentlig service är oundgänglig för samhället. Det är därför inte den offentliga sektorn i sig som vi onyanserat ifrågasätter utan dess omfattning. Den offentliga sektorns utgifter motsvarar i dag cirka 70 % av BNP. Cirka två tredjedelar av den offentliga sektorns resurser tas i anspråk av kommuner och landsting. Av de totala offentliga utgifterna utgörs ungefär 35 % av kommunal konsumtion och kommunala investeringar, 15 % av statlig konsumtion och statliga investeringar samt 50 % av transfereringar. Transfereringarnas syfte är att överföra resurser från en privat konsumtion till annan privat konsumtion, men en allt större del av transfereringarna återgår till dem som via skattsedeln själva betalt in pengarna. Denna rundgång kostar att administrera. Det är möjligtvis en önskan att politiskt påverka vad som till slut blir privat konsumtion som motiverar denna rundgång, men ett sådant motiv ger bara uttryck för bristande respekt för den enskilde konsumenten/medborgaren.

Den offentliga sektorn, inklusive transfereringarna, är för stor. Den har blivit för stor på grund av statliga regleringar och styrningar genom statsbidragsbestämmelser samt genom lokala politiska beslut präglade av den ideologiska villfarelsen att samhället blir bättre om den offentliga sektorn fortsätter att växa. På många områden har upprättats offentliga servicemonopol som omöjliggör effektivitetshöjande konkurrens och därmed valfrihet för de enskilda kommuninvånarna. Dessa servicemonopol måste brytas. Tjänstesektorn är inte och får inte bli liktydig med offentlig sektor.

Självklart har samhället ansvar för att varje individ kan få en social grundtrygghet. För detta ändamål kommer det alltid att finnas behov av offentlig service. Stat och kommun bör dock inte - i välfärdens namn - organisera service och omsorg på ett monopolistiskt, ineffektivt och kostnadskrävande sätt, ty då hotas själva välfärden. I nuvarande ekonomiskt besvärliga situation är det angeläget att slå vakt om välfärden genom att effektivisera och konsumentorientera den offentliga servicen i konkurrens med andra tjänsteproducenter.

Direktiven

Demokratiberedningens arbete avser uppenbarligen inte att bryta den olyckliga trenden av fortsatt offentlig expansion. I direktiven framhåller civilministern, att "en fortsatt utvidgning av kommunernas och landstingskommunernas befogenheter främjar enligt min mening medborgarinflytandet". Vidare sägs i direktiven, att "den offentliga sektorn varit det viktigaste instrumentet för att skapa en ökad frihet för de stora medborgargrupperna".

Om utbyggnaden av den offentliga sektorn uppfattas som "det viktigaste instrumentet" för att åstadkomma en ökad frihet för de stora medborgargrupperna, så blir ju den logiska konsekvensen att de nu deklarerade ambitionerna i riktning mot ökad frihet också leder till ytterligare utbyggnad av den offentliga sektorns omfattning. Vi delar inte detta synsätt. Direktiven borde ha varit mycket mer nyanserade i denna del.

Med den utformning direktiven fått är det uppenbart, att talet om decentralisering, brukarinflytande, serviceinriktning och valfrihet för de enskilda medborgarna saknar trovärdighet. Det som egentligen åsyftas är en ökad politisering.

Det är beklagligt att man enbart kan tänka sig helt igenom politiska lösningar för framtiden. Ingenstans i direktiven kan man finna den minsta antydning om ett ifrågasättande av lösningar som baserar på flera och nya beslutsnivåer. Vi ifrågasätter om medborgarna i dagens Sverige upplever att vi har för litet politik, för få politiker och en för liten offentlig sektor. Vi ifrågasätter om medborgarna önskar att allt fler angelägenheter som berör deras dagliga liv borde utformas på grundval av politiska beslut. Det är emellertid den grunduppfattning som präglar kommittédirektiven. Vi tar avstånd från detta synsätt.

Vidare sägs i direktiven: "Ett ökat personligt ansvarstagande får emellertid ej ske till priset av en nedrustning av den kommunala servicen och en återgång till en privatiserad service, som görs mer beroende av individernas köpkraft än av deras faktiska behov."

Genom formuleringen av detta avsnitt av direktiven har civilministern effektivt hindrat beredningen att över huvud taget undersöka om det finns möjlighet att ersätta kommunal verksamhet med andra driftformer. Bortsett ifrån den ideologiska sidan av saken speglar avsnittet en dålig kunskap om verkligheten. Nedrustning av kommunal service har redan påbörjats som en följd av att de ekonomiska resurserna ej räcker till för att bibehålla servicen i samma omfattning och på samma ambitionsnivå. Tankarna att bryta det kommunala servicemonopolet bygger på en idé om att kunna rädda stora delar av servicen i ett hårdare ekonomiskt klimat genom att tillåta andra driftformer. De vinster man kan göra beror på att monopoliet via överdrivna rättvisekrav leder till mycket höga kostnader. Omfattningen av serviceutbudet beror dessutom i mycket stor utsträckning på att verksamheten är hårt subventionerad i synnerhet inom social-, utbildnings-, kultur- och fritidssektorerna. Även med en blygsam höjning av avgiftsnivån inom delar av dessa sektorer skulle efterfrågan drastiskt minska och stora resurser frigöras för omprioriteringar, kravet på millimeterrättvisa, beror på att verksamheten i stor utsträckning är skattefinansierad. Rättvisekravet är kostnadshöjande både genom höga standardkrav och genom kravet att servicen skall vara tillgänglig för alla - oavsett om den efterfrågas eller ej.

Det är därför en möjlighet och inte ett hot att genom mångfald och variation hos olika driftformer kunna bryta nuvarande stela och dyra service-system i kommunal regi.

SÄRSKILT YTTRANDE

av ledamoten Lennart Rydberg (fp)

Delbetänkandet innehåller en rad värdefulla förslag och idéer ägnade att engagera fler i det demokratiska arbetet och förbättra beslutsprocessen i kommunerna. Brukarinflytande är ett bra inslag i strävan mot en ökad närdemokrati. Med nödvändighet blir dock brukarinflytandet begränsat. Brukarna kan inte ansvara för den nödvändiga begränsningen av kostnaderna och heller inte för den ofrånkomliga avvägningen gentemot andra ändamål.

En huvudpunkt när man diskuterar en mer livaktig kommunal demokrati borde vara möjligheten att inrätta direktvalda kommunalråd/kommundelsfullmäktige med uppgift att inom av kommunfullmäktige anvisade ekonomiska ramar svara för fördelningen av resurser till många sektorer rörande kommundelen. Strävan borde vara att låta det beslutande kommunalrådet svara för alla de områden där beslut inte nödvändigtvis måste fattas centralt i kommunen. Det kan gälla exempelvis fritids- och kulturverksamhet, lokal socialvård, programverksamhet och inköspolitik vid biblioteken, utformning och skötsel av parkområden, vissa bebyggelsefrågor och mycket annat. I övrigt borde rådet vara rådgivande i alla övriga frågor som direkt berör kommundelen såsom bebyggelseutformning, vägar, kommunikationer m m. Kommunalråd/kommundelsfullmäktige valda direkt av de som bor i området är något helt annat än indirekt valda kommunalnämnder. Direktvalda kommunalråd representerar de boende i området gentemot det centrala kommunfullmäktige. De hittills prövade kommunalnämnderna utsedda indirekt, uppifrån, av kommunfullmäktige representerar tvärtom kommunfullmäktige inför de boende i området. Kommunalråd är särskilt aktuella dels i stora kommuner, dels i mindre kommuner med naturligt avgränsade områden.

Ett problem i samband med brukarinflytande och andra typer av direkt demokrati är att de kräver en hel del aktivitet. Det är inte alla som har tid, lust och ork att engagera sig på det sätt direktdemokratin förutsätter. Alla ansträngningar som underlättar för fler att bli aktiva är självfallet utmärkta, men de som ändå inte vill eller kan bli aktiva måste också respekteras. Det får inte bli så att de aktiva, de som trivs på möten och sammanträden helt dominerar över de andra. Utredningen borde ha diskuterat också dessa problem.

En fördel med den representativa demokratin där ansvariga får sina uppdrag genom allmänna val är att alla då har möjlighet att påverka och utkräva

ansvar. Detta är ytterligare ett skäl för direktvalda beslutande kommun-
delsråd/kommundelsfullmäktige. Det är en känslig uppgift att dra gränser
mellan olika former av brukarinflytande och vad som bör bestämmas av
förtroendevalda vars mandat grundas på allmänna val. Utredningen borde
ha ägnat dessa frågor uppmärksamhet.

När man överväger frågor kring den kommunala demokratin är de ofrånkom-
ligt att också komma in på kommunernas storlek. Många skäl talar för att
den senaste kommunreformen gick för långt. Antalet förtroendevalda minskas
och därmed försämrades dessas kännedom om förhållandena i kommunen
och ökade avståndet mellan väljare och valda. Mycket talar också för att
byråkratin i de större kommunerna fick ett olyckligt övertag på bekostnad
av de förtroendevaldas inflytande.

Förutsättningarna att åtminstone i vissa fall åter få mindre kommuner borde
studeras. Opinionsen i de kommuner där man önskar en delning bör i största
möjliga utsträckning tillgodoses.

Också omfattningen av den kommunala verksamheten har betydelse för demo-
kratin. Ju större och mer omfattande verksamheten är desto svårare är den
att överblicka. Det finns inget absolut samband mellan den enskilde medbor-
garens inflytande över de förhållanden som omger honom och kommunernas ansvar
och bestämmanderätt. Ofta kan det vara svårare att påverka en kommunal verk-
samhet som i regel är förenad med monopol än tjänster som erbjuds på en privat
marknad. Från demokratisk synpunkt är det därför långt ifrån alltid själv-
klart att kommunens ansvarsområde bör utsträckas.

Ett sätt att minska den stelhet som inte sällan präglar kommunal egenregi-
verksamhet är att lämpliga delar av verksamheten utläggs på entreprenad.
Vid entreprenad bibehåller kommunen ansvaret för verksamheten och bestämmer
regler och eventuella taxor. Entreprenad får inte förväxlas med att över-
låta en verksamhet till en privat marknad. Det är troligt att inslag av en-
treprenad både kan verka vitaliserande för kommunal egenregiverksamhet och
ge större möjligheter för medborgarna att få en ändring till stånd då ser-
vicen inte fungerar väl. Det är lättare för kommunen att byta entreprenör
än att omplacera personal eller omorganisera en egenregiverksamhet som
inte fungerar bra. Själva vetskapen om detta kan när det gäller en entre-
prenör vara ägnad att förbättra serviceandan.

En grundfråga för den kommunala demokratin är vem som har att besluta i vilka former en uppgift skall utföras. Ett sådant ställningstagande måste helt tillhöra de politiskt valda - inte de anställda. Detta är avgörande för avvägningen mellan frivilliga och oavlönade insatser och uppgifter som utförs av anställda. Frivilliga insatser skall uppmuntras. Däremot bör alla tendenser till att mer eller mindre tvångsvis uttaxera tid, d v s införa arbetsplikt, avvisas. Samhället äger inte invånarna. Dessa skall så långt det är möjligt ha frihet att bestämma vad de skall göra. De undantag som finns skall vara lika klart avgränsade och väl motiverade som nu gäller för den allmänna värnplikten eller den allmänna plikten att biträda vid skogsbrand. Detta hindrar dock inte att t ex elever vid en skola kan ha ansvar för vissa uppgifter när det gäller gemensam service eller städning av de lokaler som används.

Till skillnad från utredningens majoritet anser jag att möjligheten till frivilliga insatser inte skall begränsas till att vara ett extra tillskott ett standardhöjande komplement till de anställda. Det skall vara tillåtet att göra verklig nytta och bidra till besparingar.

Avvägningen mellan vad som skall vara frivilligt respektive avlönat arbete tillkommer de politiskt valda. De fackliga organisationerna har att påverka löne- och andra förhållanden som skall gälla för de anställda. En mellanform är bl a de föräldrar som förutsätts göra en insats vid vissa daghem. En sådan insats har ett pedagogiskt värde men i regel också ett värde därutöver i den mån som det handlar om regelbundna insatser. Det är rimligt att det finns möjlighet att en sådan förälder får viss förmån jämfört med andra närmast i form av lägre avgift. Sådana möjligheter till hel- eller halvkooperativa daghem bör finnas vid sidan av allmänna daghem som på vanligt sätt sköts av anställda. Ingen bör helt eller halvt tvingas att delta i arbetet på daghem eller andra institutioner. Utrymmet för frivilliginsatser bör avse att tillgodose det intresse som finns.

Kooperativa daghem har ett särskilt värde från bl a demokratisk synpunkt. Därför är det anmärkningsvärt och stötande att regeringen genomdrivit sämre statsbidrag till kooperativa och enskilda daghem.

SÄRSKILT YTTRANDE

av ledamoten Ingvar Karlsson (c)

Demokratiberedningen har som uppgift att lägga fram förslag som skall "öka medborgarnas, partiernas och övriga folkrörelsers möjligheter till aktiv medverkan, delaktighet och ansvar i den kommunala verksamheten".

För att åstadkomma denna ökade aktivitet krävs enligt min mening mera långtgående förändringar än vad direktiven medger. Viktiga delar som saknas är

- möjlighet till kommunindelningar
- direktval av kommunelsorgan

Den totala offentliga sektorns utgifter tar i anspråk 70 procent av BNP. Kommunernas och landstingens andel därav är ca två tredjedelar. Det är således betydande resurser som används i den kommunala beslutsapparaten. Som en följd härav är det naturligt att den kommunala demokratin och dess förutsättningar diskuteras ingående. Att förstärka den kommunala självstyrelsen är en av förutsättningarna för hela vårt samhällsystems utveckling. Strävan måste vara att finna former och lämpliga enheter genom vilka medborgarna kan påverka utvecklingen.

Kommunernas monopolställning gör dem ansvariga för tjänster av olika slag. Monopolställningen innebär dock inte att kommunerna måste utföra alla tjänster i egen regi. Av effektivitetsskäl kan vissa delar av verksamheten, med fördel, läggas ut på entreprenad till gagn för både medborgare och näringsliv. På så sätt kan även bättre serviceanda och förståelse skapas.

Den kommunala indelningen

Kommunernas antal har genom indelningsreformerna kraftigt minskat i antal. Likaså har de förtroendevaldas skara tunnats ut. Således försämrades demokratin kraftigt vid kommunsammanslagningarna, samtidigt ökade byråkratin. Under senare delen av 70-talet bröts dock trenden och vissa kommunindelningar, genomfördes med gott resultat. En möjlighet som dessvärre upphörde hösten 1982. Bland de metoder som står till buds för att stärka den kommunala demokratin hör självklart också delning av kommuner. Demokratiberedningen utesluter dock denna möjlighet.

Lokala organ i kommunen

Lokala organ har under senare år mött ett betydande gensvar. En snabb utveckling kan förväntas framöver på detta område. Ur demokratisk synpunkt hade det varit naturligt att demokratiberedningen tagit fram en modell för direkta val till kommunstyrelsen. Tyvärr kan jag konstatera att direktiven, även på detta område, inte medger denna för demokratin viktiga beståndsdel.

SÄRSKILT YTTRANDE

av ledamoten Anders Westerberg (vpk)

Den offentliga sektorns egentliga resursanvändning - konsumtion och investeringar - motsvarar ca en tredjedel av BNP. Räkna man in transfereringar, d v s överföring av skattemedel till hushåll, näringsliv m m, motsvarar den offentliga sektorns utgifter ca två tredjedelar av BNP.

Transfereringar är ett viktigt fördelningspolitiskt instrument och en väsentlig del av det sociala skyddsnätet. Det rör sig alltså ingalunda om någon meningslös "rundgång", som ofta hävdas från moderaternas sida. När man med hänvisning till "rundgång" vill skära ned på den offentliga sektorn är detta ett sätt att dölja vad man egentligen är ute efter - att göra de rika än rikare på de sämre bemedlades bekostnad. Mönstret från Reagans USA och Thatchers England är lätt igenkännbart.

Den offentliga sektorns tillväxt under främst efterkrigsperioden har sin grund i att ny teknik, datorisering etc har frigjort människor från den direkta varuproduktionen och tillverkningsarbetet i industrin. Färre anställda kan med hjälp av den nya tekniken tillverka fler varor. I gengäld växer behoven av utbildning, vård, omsorg, kommunikationer, information etc. Tjänsteproduktionen omfattar ett allt större antal anställda i det avancerade industrisamhället.

Denna tjänsteproduktion har i Sverige till övervägande del byggts upp inom ramen för den offentliga sektorn. Den växande tjänstesektorn har därmed dragits undan den direkta kapitalistiska vinstsektorn. Den är oåtkomlig för direkt privatkapitalistisk exploatering.

När man i dag från främst moderaternas och SAF:s håll attackerar den offentliga sektorn och kräver nedskärning och privatisering skall det förstås mot denna bakgrund. Det är här inte tjänstesektorns växt i sig man kritiserar, utan att detta sker i offentlig regi. Eftersom tjänstesektorn blir alltmer sysselsättningsmässigt dominerande är det en vital fråga för kapitalintressena att privatisera den och därmed göra den tillgänglig som bas för kapitalistisk dominans och ekonomisk profit. ("Tjänstesektorn är inte och får inte bli liktydig med offentlig sektor").

Att i detta läge slå vakt om tjänstesektorns offentliga karaktär är, enligt min uppfattning, nödvändigt av

- fördelningspolitiska skäl
- demokratiska skäl
- sysselsättnings-skäl

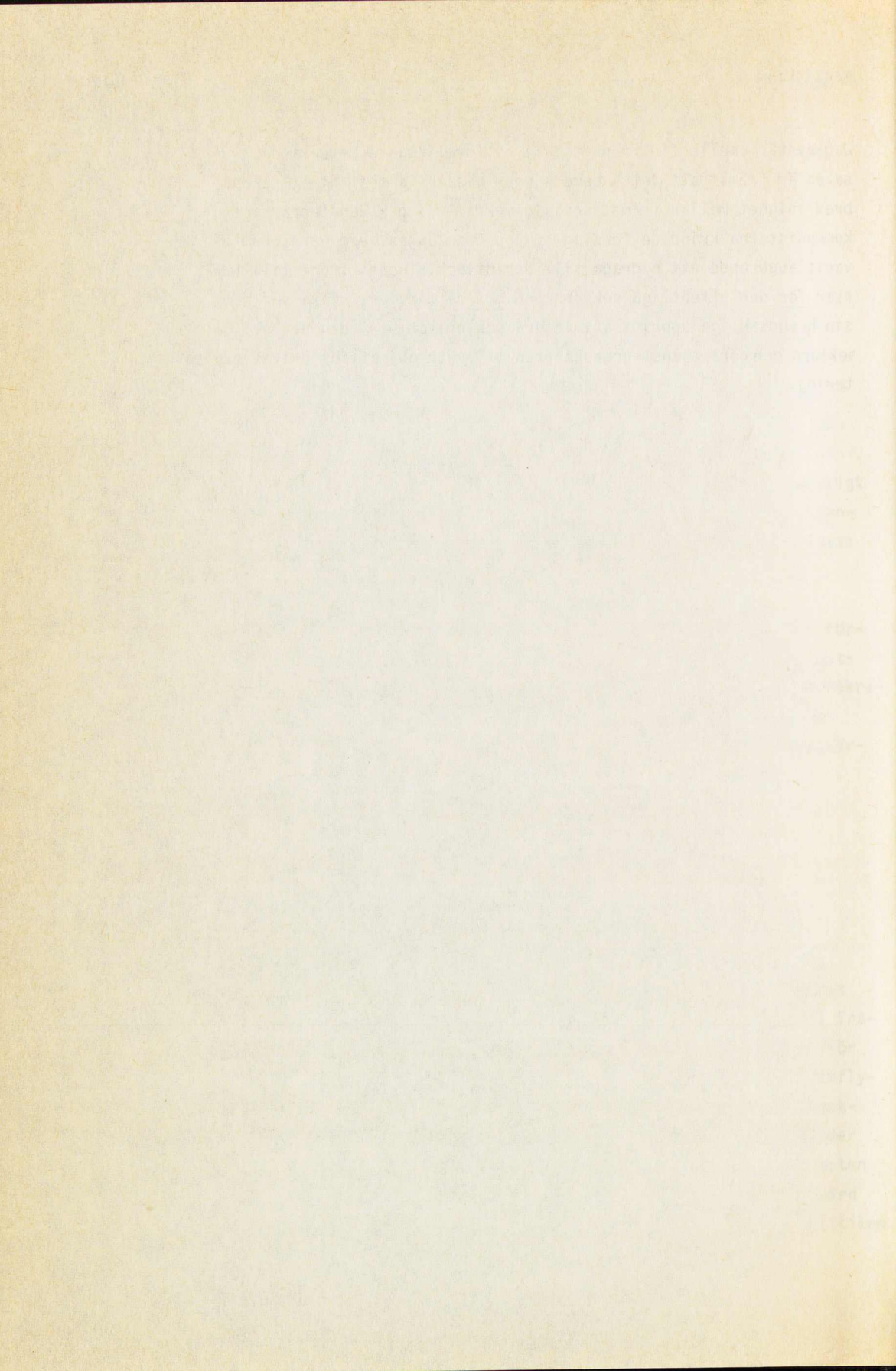
När man från moderat sida nedsättande talar om "ökad politisering" om den offentliga sektorn byggs ut är detta ett sätt att dölja det man egentligen syftar till - att undandraga tjänstesektorn demokratisk kontroll. När man förespråkar ökad avgiftsfinansiering talar man öppet om vad man eftersträvar - att drastiskt minska efterfrågan på offentliga tjänster. Resultatet blir en plånboksransonerings där vanligt folk inte kommer att ha råd att utnyttja den offentliga sektorns tjänster och där de rika kan köpa sig den service de önskar på den privata marknaden.

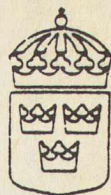
För att i detta läge kunna mobilisera till den offentliga sektorns försvar är det nödvändigt att radikalt förändra och förbättra den offentliga sektorn på de områden där den snedvridits och deformerats av byråkratisering, bristande demokratisk kontroll, bristande serviceanda, ineffektivitet samt, under 80-talet, av bristande resurser p g a nedskärningspolitiken. Den offentliga sektorn måste

- demokratiseras
- effektiviseras
- avbyråkratiseras
- präglas av ökad serviceanda

Demokratiberedningen har på dessa områden lagt fram förslag som jag i stort ställer mig bakom. Självfallet kan dessa förslag kompletteras och fördjupas. Jag avser att i ett senare betänkande återkomma till frågorna om bl a direktvalda kommunalnämnder/lokala organ, åtgärder för att hävda de "resurssvagas" ställning i ett system med ökat brukarinflytande, frågan om avvägningen mellan kommunal och föreningsdriven verksamhet inom kultur- och fritidssektorn, frågan om ytterligare åtgärder för att fördjupa folkstyret i kommunerna, samt frågan om nödvändigheten att anställa fler inom de sektorer av kommunal verksamhet (främst vård och omsorger) som drabbats hårdast av den kommunala nedskärningspolitiken.

Jag avstår emellertid från detta i nu föreliggande betänkande. Orsaken är främst att det i beredningen visat sig möjligt att skapa bred enighet mellan främst socialdemokraterna och vänsterpartiet kommunisterna kring de förslag som nu framlägges. Det har för mig varit avgörande att bidra till och utveckla denna front till för-
svar för den offentliga sektorn och mot de partier, vilka ser som sin huvudsakliga uppgift att rasera och privatisera den offentliga sektorn och göra tjänsteproduktionen till ett objekt för privat exploa-
tering.

Kommittédirektiv

Dir 1983:44

1983 års demokratiberedning

Dir 1983:44

Beslut vid regeringssammanträde 1983-05-26.

Chefen för civildepartementet, statsrådet Holmberg, anför.

Den kommunala självstyrelsen är en av grunderna för den svenska folkstyrelsen. I kommuner och landstingskommuner har medborgarna tillförsäkrats rätten att lokalt besluta om sina angelägenheter.

Det har varit en medveten strävan att lägga ett ökat ansvar för samhällsservicen på kommunerna och landstingskommunerna. De tar nu i anspråk ca två tredjedelar av den offentliga sektorns resurser. Tyngdpunkten i samhällsverksamheten har därmed lagts på den nivå där medborgarna har de största möjligheterna att påverka utvecklingen. En fortsatt utvidgning av kommunernas och landstingskommunernas befogenheter främjar enligt min mening medborgarinflytandet.

Många av de problem som tyngde människorna i ett tidigare samhälle och som skapade ofrihet för stora grupper med begränsade ekonomiska möjligheter har kommunerna i dag tagit ansvar för. Tvärtemot vad som ibland hävdas har den offentliga sektorn varit det viktigaste instrumentet för att skapa en ökad frihet för de stora medborgargrupperna.

Men även om det ökade kommunala ansvarstagandet på nya områden har varit helt i linje med medborgarnas önskemål rymmer denna utveckling också en rad problem. Vi har fått en samhällsorganisation också i kommunerna som i alltför stor utsträckning är uppbyggd i sektorer utifrån ett myndighetsperspektiv och otillräckligt anpassad till människornas behov och önskemål. Vi har fått en trögrörlighet – en byråkrati, om man så vill – i systemet. Många människor känner sig vilsekomna i denna byråkrati. Vi har i vissa avseenden fått en slags passiv mottagaranda hos människorna där kommunen bara uppfattas som en serviceinrättning för tjänster vilka man har rätt att kräva – inte som något man själv har ansvar för. Den offentliga sektorns tjänster har kommit att bli en konsumtionsvara bland andra konsumtionsvaror.

Vad som nu krävs är ett förändringsarbete i syfte att öka medborgarnas

aktiva medverkan, delaktighet och ansvar i den kommunala verksamheten.

Många människor är säkert beredda att ta på sig ett ökat ansvar både för sin privata situation och för gemensamma angelägenheter som samhället i dag tar ett stort ansvar för. Undersökningar i fråga om medborgarnas politiska resurser visar att det finns både kunnsande och beredskap när det gäller att göra insatser. Det gäller enligt min mening att finna former för att ta till vara detta intresse för delaktighet och medansvar.

Ett ökat personligt ansvarstagande får emellertid inte ske till priset av en nedrustning av den kommunala servicen och en återgång till en privatiserad service, som görs mer beroende av individernas köpkraft än av deras faktiska behov.

De politiska partierna och de förtroendevalda påverkas av de förändringar som sker i den kommunala verksamheten. I takt med att verksamheten har ökat i omfattning och blivit mer specialiserad har det blivit svårare för de förtroendevalda att överblicka och samordna de olika verksamheterna.

I den kärva ekonomiska situation som råder och som väntas råda framöver kommer det att ställas mycket stora krav på partiernas och de förtroendevaldas förmåga att ta ett större ansvar för den egna kommunens utveckling. Den förändrade ekonomiska situationen gör det också nödvändigt att i nära kontakt med medborgarna göra omprioriteringar samt pröva nya lösningar för att tillgodose människornas behov av trygghet och samhällsservice.

Enligt min mening bör arbetsförutsättningarna för partierna och de förtroendevalda förbättras så att dessa klarar de nya krav som ställs på dem. Därvid bör också brukarnas medverkan och övriga folkrörelsers roll övervägas. Inriktningen på förändringsarbetet bör vara att i ökad utsträckning decentralisera och samordna olika kommunala verksamheter. Genom att inrätta lokala organ ökar antalet förtroendevalda samtidigt som överblick och samordning på lokal nivå underlättas. En decentralisering av den kommunala organisationen kan därför vara till fördel både från effektivitetssynpunkt och från demokratisk synpunkt.

Under de senaste tio åren har riksdagen fattat beslut om en rad reformer som har påverkat förutsättningarna för den kommunala demokratin. Syftet med de beslutade reformerna har i stor utsträckning varit att fördjupa den representativa demokratin. Detta har skett främst genom ändringar i den kommunala organisationen och förbättringar av de förtroendevaldas arbetsvillkor. Genom olika beslut har nya möjligheter öppnats för flera att delta i samhällsarbetet t. ex. genom lokala organ.

Enligt min mening bör en beredning tillkallas för att pröva olika vägar att ytterligare fördjupa den kommunala demokratin och därmed samhällsverksamhetens folkliga förankring.

Beredningens arbete bör inriktas på

att studera och analysera problem och hinder som kan finnas för medborgarna att delta i samhällsarbetet inom kommunen.

att lägga fram idéer och förslag om hur ett förändringsarbete kan bedrivas som syftar till att öka medborgarnas, partiernas och övriga folkrörelsers möjligheter till aktiv medverkan, delaktighet och ansvar i den kommunala verksamheten.

att genom försöksverksamhet i kommuner och landstingskommuner stimulera och utvärdera ny verksamhet – lokala organ, brukärmedverkan m. m. – samt i övrigt arbeta för att vitalisera debatten kring beredningens huvudfrågor.

Medborgarna och de politiska partierna

De politiska partierna har det grundläggande ansvaret för kommunalpolitikens utformning och vitalitet och för att de kommunala frågorna omfattas av medborgarnas kunskaper, debatt och engagemang. Effektiviteten i det demokratiska systemet beror i sin tur främst på partiernas förmåga att engagera många människor i arbetet med gemensamma angelägenheter.

De kartläggningar som har gjorts visar att partiorganisationernas kommunalpolitiska aktivitet har ökat under senare år. Partierna möter dock problem när det gäller att på bredden kunna engagera medborgarna i den kommunala verksamheten.

Beredningen bör inventera vilka problem partierna kan möta när det gäller att engagera medborgarna och undersöka vilka ytterligare åtgärder som behövs från samhällets sida för att partierna skall kunna fördjupa den kommunala demokratin genom en ökad medborgerlig aktivitet.

Det kommunala partistödet har haft stor betydelse för partiernas aktivitet. Beredningen bör i enlighet med riksdagens beslut (KU 1981 S2:18, rskr 136) ta fram vissa uppgifter om det kommunala partistödet. Det gäller t. ex. stödåtgärdernas omfattning på nationell, regional och lokal nivå, i vilken utsträckning medel omfördelas mellan olika nivåer inom de politiska partierna och vilka modeller för beräkning av det kommunala partistödet som i praktiken tillämpas i kommuner och landstingskommuner. Även andra uppgifter av kartläggningskaraktär kan bli aktuella att ta fram.

Den kommunala organisationen

De kommunala besluten måste få en bred förankring hos medborgarna. Möjligheterna till insyn i och inflytande på beslutsprocessen måste öka. Allt flera måste kunna medverka i utformningen av det egna samhället och den egna miljön.

Den kommunala organisationen regleras genom kommunallagen

(1977:179) och ett flertal specialförfattningar. Organisationen har under decennier varit i princip oförändrad med undantag för att den har specialiserats och byggts ut. Utvecklingen av lokala organ innebär att den funktionellt organiserade förvaltningsorganisationen kan komma att få större inslag av decentraliserade organ som har en kompetens som sträcker sig över flera fackområden, s. k. kommundelsnämnder. En förutsättning för en sådan utveckling i större skala kan vara att den specialreglerade kompetensen knyts till kommunen som politisk enhet, snarare än till enskilda nämnder. Detta bör övervägas av beredningen. Beredningen bör lämna förslag till de åtgärder som övervägandena föranleder. Beredningen bör i detta hänseende rådgöra med stat-kommunberedningen.

Enligt lagen om lokala organ som tillkom år 1979 (prop. 1978/79:181, 1979/80:54, SFS 1979:1167) har kommunerna stor frihet att decentralisera sin organisation. Försöksverksamhet pågår i ett tiotal kommuner. Örebro och Ale kommuner har kommit längst med en försöksverksamhet som omfattar hela kommunen.

Det är enligt min mening angeläget att försöksverksamheten med lokala organ fullföljs och vidareutvecklas. Regeringen kommer att aktivt stödja och följa den pågående försöksverksamheten.

Beredningen bör studera och lämna förslag till på vilket sätt tillkomsten av lokala organ kan utveckla kontakterna med medborgarna, partiorganisationerna och övriga organisationer. Beredningen bör också studera hur kostnaderna för den kommunala verksamheten påverkas av att lokala organ införs.

Som jag tidigare har anfört kommer det framöver att ställas stora krav på de förtroendevaldas förmåga att utifrån en helhetsbedömning av den kommunala verksamheten göra omprioriteringar och finna nya lösningar för att tillgodose medborgarnas krav på samhällsservice. Under senare år har en rad åtgärder vidtagits för att förbättra de förtroendevaldas arbetsförutsättningar i kommuner och landstingskommuner. Nyligen har riksdagen beslutat (prop. 1982/83:97, KU 28, rskr 338) att kommunerna och landstingskommunerna får möjlighet att besluta om ersättning till förtroendevalda för förlorad arbetsförtjänst vid fullgörande av kommunala och landstingskommunala uppdrag.

Beredningen bör följa utvecklingen av de åtgärder som har vidtagits för att förbättra de förtroendevaldas arbetsförutsättningar. Vid behov bör beredningen lämna förslag till ytterligare åtgärder. Vidare bör beredningen göra en översyn av den kommunala organisationsstrukturen och förhållandet mellan förtroendevalda och tjänstemän med utgångspunkt från önskemålet att stärka de förtroendevaldas ställning i den kommunala organisationen. Därvid bör uppmärksammas den betydelse utbildningen av anställda och förtroendevalda kan få för att utveckla goda samarbetsformer. Detta är

särskilt betydelsefullt vid förändringar i den kommunala organisationen, exempelvis vid införandet av lokala organ.

Brukarmedverkan och brukarinflytande

Enligt min mening bör det vara möjligt att inom ramen för det representativa systemet öka medborgarnas ansvar för de delar av samhällsverksamheten som de kommer i direkt beröring med i egenskap av brukare. Detta kan gälla t. ex. eleverna i skolan, föräldrarna på daghemmen, patienterna i sjukvården, pensionärerna i servicebostäderna, de anhöriga till äldre och sjuka med vårdbehov samt hyresgästerna i de allmännyttiga bostadsföretagen. De former av brukarmedverkan i samhällsverksamheten som utövas genom folkrörelserna, t. ex. föreningsmedverkan i fritidsgårdar och kulturaktiviteter, återkommer jag till.

I takt med att samhällsservicen har blivit mer omfattande och förgrenad har de förtroendevaldas möjligheter blivit mindre att fortlöpande följa hur olika kommunala och landstingskommunala inrättningar sköts med hänsyn till brukarnas behov och önskemål. För att få en bra anpassning av den kommunala servicen till brukarnas behov och önskemål kan det i sådana fall vara till fördel med ett mer utvecklat direkt brukarinflytande över samhällsverksamheten. Ett sådant inflytande kan utövas antingen individuellt eller i organiserad form.

Under senare år har nya kooperativa verksamhetsformer utvecklats för skötseln av vissa gemensamma angelägenheter. Beredningen bör i sitt arbete belysa dessa verksamhetsformer.

Beredningen bör studera brukarinflytandets och brukarmedverkans alla aspekter och därvid ta del av de erfarenheter som finns bl. a. i de övriga nordiska länderna.

Beredningen bör undersöka hur kommuner och landstingskommuner kan stimuleras till att genom t. ex. försöksverksamhet pröva olika former av brukarmedverkan och brukarinflytande. Detta bör ske i nära samarbete med berörda fackliga organisationer.

Jag vill påminna om att även barn- och ungdomsdelegationen (Ju 1983:01) inom sitt uppdrag har att behandla frågor av detta slag.

Folkrörelsernas roll i den kommunala demokratin

Ett aktivt och rikt förgrenat föreningsliv i olika folkrörelser är en stor tillgång i det lokala samhällsarbetet. Folkrörelserna tar som bärare av idéer och värderingar ansvar för en verksamhet som vänder sig till breda befolkningsgrupper.

Beredningen bör överväga hur det lokala föreningslivet på dess egna

villkor kan samverka med kommunerna för att bättre utnyttja tillgängliga ekonomiska resurser och bättre ta till vara de kunskaper och erfarenheter som finns inom folkrörelserna. Detta kan ske genom att låta föreningarna ta ett direkt ansvar för vissa verksamheter. Arbetet i denna del bör ske i nära samarbete med berörda fackliga organisationer. Beredningen bör stimulera till praktiska försök och granska de institutionella hinder som finns för ett sådant direktansvar hos folkrörelserna.

Service och information

Många människor upplever i dag svårigheter i sina kontakter med kommunala myndigheter. Vad jag här tänker på är exempelvis hur människorna blir bemötta i sina direkta kontakter med kommunala organ eller serviceinrättningar och de svårigheter som ofta kan uppkomma i skriftväxling med dessa. Beredningen bör undersöka vilka svårigheter och problem som finns för enskilda människor i dessa hänseenden. Beredningen bör också kartlägga den utbildning kommunerna ger sina anställda i syfte att öka serviceinriktningen i den kommunala verksamheten.

Beredningen bör redovisa idéer och förslag om hur kontakten mellan medborgare och kommunala myndigheter kan göras smidig och enkel.

Ansvar för den kommunala informationen och för det kommunala förenklingsarbetet vilar enligt bestämmelser i 3 kap. 1 § kommunallagen på styrelsen. Beredningen bör studera vilken effekt dessa regler har haft.

Beredningen bör också redovisa idéer och förslag om hur den kommunala informationen ytterligare kan förändras för att främja medborgarnas och föreningslivets möjligheter till inflytande och medverkan.

Beredningen bör vidare studera hur informationsteknologin och de nya medierna kan utnyttjas för att vidga och fördjupa den kommunala demokratin.

Proportionaliteten vid val till kommunfullmäktige

I betänkandet (SOU 1980:45) Översyn av vallagen 2 föreslog 1978 års vallagskommitté att minimiantalet mandat per valkrets i kommunfullmäktigvalen skulle höjas från 15 till 20 för att få en bättre proportionalitet i varje valkrets och i fullmäktige som helhet. I den proposition som lades fram på grundval av betänkandet (prop. 1980/81:170) fanns emellertid inte något sådant förslag. Skälet härtill var att det under frågans beredning i regeringskansliet hade visat sig att det inte gick att uppnå någon bredare enighet om förslaget (prop. s. 38). Riksdagen ansåg emellertid att förnyade försök borde göras för att åstadkomma en lösning av frågan om bättre proportionalitet vid val av kommunfullmäktige i kommuner som är indelade i valkretsar.

Riksdagen uttalade att regeringen borde ta upp frågan med sikte på att ett förslag skulle läggas fram för riksdagen i god tid före 1985 års val (KU 1980/81:26 s. 28, rskr 392). Riksdagen har nyligen erinrat om sitt tidigare uttalande och betonat vikten av skyndsamhet (KU 1982/83:9 s. 37).

Beredningen bör pröva frågan om förbättrad proportionalitet vid val av kommunfullmäktige i kommuner som är indelade i valkretsar.

Beredningens överväganden bör presenteras under år 1983 så att eventuella lagändringar kan genomföras till 1985 års val.

Beredningens arbetssätt

Beredningens arbete bör främst inriktas på att stimulera ett praktiskt förändringsarbete. Det är angeläget att beredningen samarbetar med kommuner och landstingskommuner som bedriver försöksverksamhet, med exempelvis kommundelsnämnder och brukarmedverkan, i syfte att utveckla denna verksamhet. Vidare bör beredningen medverka till att ny försöksverksamhet startas och att erfarenheter från verksamheten sammanställs och förmedlas till kommuner och organisationer.

Beredningen bör pröva möjligheterna att i samarbete med några kommuner genomföra en samlad försöksverksamhet där olika former av ökat medborgarinflytande utvecklas och samordnas inom respektive kommun.

Beredningen bör följa forskning och framtidsstudier som har anknytning till utredningsuppdraget.

Beredningen är oförhindrad att inom ramen för den huvudinriktning som har angetts i direktiven ta de initiativ som kan anses angelägna under utredningsarbetets gång.

Beredningen bör successivt lämna förslag till sådana författningsändringar som beredningens överväganden föranleder.

Beredningen bör ge underlag för debatt och studier kring frågor som tas upp i direktiven. Beredningen bör med förtur utarbeta ett studie- och diskussionsmaterial om lokala organ, partierna, folkrörelserna, brukarmedverkan och brukarinflytande.

Beredningens arbete bör i de delar som berör folkrörelserna ske i nära samråd med den till civildepartementet knutna referensgruppen för folkrörelsefrågor.

I sitt arbete skall beredningen beakta vad som anförs i Dir 1980:20 om finansiering av kommittéförslag m. m. De förslag som beredningen lämnar bör ge kommunerna stor frihet att självständigt utforma sin organisation så att tillgängliga resurser tas till vara på ett effektivt sätt. Jag förutsätter således att beredningen inte lämnar förslag som leder till kostnadsökningar i kommunernas och landstingskommunernas verksamhet.

Beredningen bör slutredovisa sitt arbete senast den 1 juni 1985.

Hemställan

Med hänvisning till vad jag nu har anfört hemställer jag att regeringen bemyndigar chefen för civildepartementet

att tillkalla en beredning med högst tio ledamöter för att utreda och utveckla den kommunala demokratin, folkrörelsernas roll i den kommunala demokratin, brukarinflytande och brukarmedverkan.

att utse en av ledamöterna att vara ordförande.

att besluta om sakkunniga, experter, sekreterare och annat biträde åt beredningen.

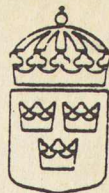
Vidare hemställer jag att regeringen beslutar att kostnaderna skall belasta trettonde huvudtitelns kommittéanslag.

Beslut

Regeringen ansluter sig till föredragandens överväganden och bifaller hans hemställan.

(Civildepartementet)

Kommittédirektiv

Dir 1984:1

Tilläggsdirektiv till 1983 års demokratiberedning (C 1983:03)

Dir 1984:1

Beslut vid regeringssammanträde 1984-01-12.

Chefen för civildepartementet, statsrådet Holmberg, anmäler att han vill ta upp frågan om en översyn av lagstiftningen om kommuner och landstingskommuner och anför.

Lagstiftningen på det kommunala området

Den nu gällande kommunallagen (1977:179, ändrad senast 1983:563, KL) trädde i kraft den 1 juli 1977. Den fick karaktär av ramlag och syftade till en enhetlig reglering av den kommunala och landstingskommunala verksamheten. Lagen gäller alltså för både kommuner och landstingskommuner. Syftena bakom den nya kommunallagen var i övrigt att stärka den kommunala självstyrelsen och demokratin och att minska den statliga detaljregleringen. Lagen innebar en anpassning till utvecklingen inom det kommunala verksamhetsområdet. De sedan länge gällande, grundläggande principerna för kommunernas verksamhet och inre arbetsformer påverkades inte i någon större utsträckning.

Trots strävandena att samla de grundläggande bestämmelserna för kommunerna och landstingskommunerna i en enda lag finns det vid sidan om KL en omfattande lagstiftning om den kommunala verksamheten. Främst gäller det lagar om särskilda förvaltningsgrenar, t. ex. skolområdet, plan- och byggnadsväsendet, miljö- och hälsoskyddsområdet, socialtjänsten och sjukvården. Som ett komplement till den allmänna kompetensbestämmelsen i KL gäller vidare ett flertal särskilda kompetenslagar som ger kommunerna och landstingskommunerna rätt att vidta åtgärder inom vissa i lagstiftningen angivna områden. Det skulle enligt ett uttalande av departementschefen i propositionen om kommunal demokrati, ny kommunallag m. m. (prop. 1975/76:187 s. 340) övervägas om åtgärder kunde vidtas för att undanröja de olägenheter från lagteknisk och praktisk synpunkt som denna ordning innebär. Vid lagens tillkomst förutsattes dessutom att olika frågor: som

krävde ytterligare undersökningar, skulle ses över, t. ex. kommunalförvaltningen i Stockholm, kommunal verksamhet i företagsform och kommunalbesvärsprocessen.

Efter KL:s ikraftträdande har i olika sammanhang framkommit önskemål om en revidering och komplettering av lagen. Dessa önskemål har i vissa fall tillgodosetts genom ändringar i KL. I andra fall har i stället särskilda lagar stiftats. Exempel på sådana är lagen (1979:408) om vissa lokala organ i kommunerna (omtryckt 1979:1167, ändrad senast 1983:304) och lagen (1983:565) om politiska sekreterare i kommuner och landstingskommuner.

De undersökningar av olika kommunala frågor som förutskickades vid KL:s tillkomst eller som har aktualiserats i andra sammanhang har verkställts av flera utredningar som har avlämnat betänkanden med förslag till ändringar i kommunallagstiftningen. I regeringskansliet bereds f. n. inte mindre än åtta sådana betänkanden.

Utredningar om kommunala frågor

I betänkandet (SOU 1981:53) *Stockholms kommunala styrelse – en partiell översyn av kommunallagen* har kommunalrättsutredningen för Stockholm gjort en översyn av den särskilda organisationen av kommunalförvaltningen i Stockholms kommun i syfte att åstadkomma enhetlighet i KL. Utredningen har föreslagit att särreglerna för Stockholms kommun i stor utsträckning skall utgå ur KL. Kommunalföretagskommittén har i betänkandet (SOU 1982:13) *Kommunalföretaget* behandlat kommunal verksamhet i företagsform. Kommitténs överväganden har lett fram till förslag till ändringar i KL som syftar till att passa in och förankra de kommunala företagen i det kommunalrättsliga mönstret och ge de representativa och styrande organen ökade möjligheter till insyn i, styrning av samt kontroll över verksamheten. I betänkandet (SOU 1982:20) *Kommunerna och näringslivet* har utredningen om kommunal kompetenslagstiftning föreslagit att reglerna i de kompetensrättsliga smålagar som finns för en del speciella kommunala verksamheter (bostadsförsörjning, bistånd till utländska studerande, turistväsende, parti-stöd, sysselsättning för handikappade, internationell katastrofhjälp och inomregional skatteutjämning i Stockholms län) flyttas in i 1 kap. KL som därmed avses bli ett verkligt kompetenskapitel. Kommunalsvärskommittén har i betänkandet (SOU 1982:41) *Överklagande av kommunala beslut* lagt fram förslag om nya regler om kommunalbesvär. Kommittén har föreslagit ändringar i 7 kap. KL och en kodifiering av olika kommunalrättsliga grundsatser genom nya bestämmelser i 1 kap. KL. I betänkandet (SOU 1982:56) *Kommunal förvaltning och medbestämmanderätt* har kommittén för

vissa medbestämmandefrågor lagt fram flera modeller till ett permanent författningsreglerat medbestämmande för de kommunalanställda. Kommitténs förslag innebär tämligen omfattande ändringar i KL. Kommunaldemokratiska kommittén har i betänkandet (Ds C 1983:3) *Lokala organ i landstingskommunerna* föreslagit att försöksverksamheten med lokala organ i kommunerna vidgas till att omfatta också landstingskommunerna. Kommittén har vidare i betänkandet (Ds C 1983:4) *Utländska medborgares valbarhet till vissa förtroendeuppdrag* föreslagit att kravet på svenskt medborgarskap för valbarhet till vissa förtroendeuppdrag tas bort. Slutligen har utredningen om export av kommunalt kunnande i det nyligen avlämnade betänkandet (SOU 1983:72) *Kommunalt kunnande – ett stöd för svensk export* bl. a. övervägt innebörden av de kommunalrättsliga reglerna om kommunernas och landstingskommunernas kompetens såvitt gäller kommunal medverkan i exportverksamhet. Betänkandet innehåller ett förslag till lagstiftning som gör det möjligt för kommuner och landstingskommuner att engagera sig i exportfrämjande verksamhet på olika kommunala och landstingskommunala verksamhetsområden.

Förutom de förslag till lagstiftningsåtgärder på det kommunala området som redan föreligger kan det inom de närmaste åren väntas utredningsförslag som kommer att innebära ingripande ändringar i kommunallagstiftningen. Regeringen har nämligen år 1983 tillsatt två beredningar som har till uppgift att överväga ett flertal frågor rörande den kommunala självstyrelsen och demokratin samt den kommunala organisationen.

Stat-kommunberedningen (C 1983:02) har bl. a. fått i uppdrag att se över formerna för samverkan mellan statlig och kommunal verksamhet samt för samverkan inom den kommunala sektorn. Beredningen skall göra en samlad bedömning av de förslag som har lagts fram av kommunalföretagskommittén i delbetänkandet (Ds C 1983:6) *Interkommunal samverkan i privaträttslig form* och av kommunalförbundsutredningen i betänkandet (Ds C 1983:15) *Kommunalförbund*. En annan huvuduppgift för stat-kommunberedningen är att behandla vissa frågor som rör den kommunala kompetensen. Beredningen skall nämligen analysera och överväga kommunernas och landstingskommunernas roll i närings- och sysselsättningspolitiken. Beredningen skall också överväga en eventuell vidgning av den kommunala kompetensen för att möjliggöra solidaritetsyttringar i internationella frågor. *1983 års demokratiberedning (C 1983:03)* har fått i uppdrag att pröva olika vägar för att ytterligare fördjupa den kommunala demokratin och därmed samhällsverksamhetens folkliga förankring. Jag går i detta sammanhang inte närmare in på demokratiberedningens utredningsuppdrag utan hänvisar till de direktiv för beredningen som utfärdades den 26 maj 1983 (Dir 1983:44).

Behovet av en översyn

Av vad jag nu har anfört framgår att det vid sidan av de grundläggande bestämmelserna i KL om kommunernas och landstingskommunernas organisation och verksamhetsformer finns bestämmelser i andra lagar som reglerar dessa frågor. Detta medför enligt min mening att lagstiftningen på området blir svår att överblicka. Därtill kommer att det nu föreligger ett flertal utredningsförslag som, om de genomförs, kommer att avsevärt påverka det kommunalrättsliga regelsystemet.

Författningsändringar av denna omfattning medför risker för bristande systematik i lagstiftningen och därmed också för rättsosäkerhet hos allmänheten och hos förtroendevalda och tjänstemän i kommuner och landstingskommuner. Denna fråga har jag tidigare uppmärksammat i propositionen (prop. 1982/83:132) om politiska sekreterare i kommuner och landstingskommuner och i den nyligen avlämnade budgetpropositionen (prop. 1983/84:100 bil. 15).

Även om kort tid har förflutit sedan KL trädde i kraft, är det enligt min mening nödvändigt att nu påbörja ett arbete för att forma en enhetlig struktur för den mest grundläggande kommunallagstiftningen. Ett framtida kommunalrättsligt regelsystem bör utformas så att det medverkar till att stärka folkstyrelsen i kommuner och landstingskommuner. Detta är uppgifter som nära anknuter till 1983 års demokratiberednings utredningsuppdrag. Jag föreslår därför att denna beredning genom tilläggsdirektiv får i uppdrag att utarbeta en principskiss till hur reglerna om kommuner och landstingskommuner i framtiden bör vara systematiserade och utformade i lagstiftningen. Principskissen bör utformas så att den kan tjäna som underlag för ett fortsatt mera juridiskt-tekniskt betonat arbete med att utforma lagstiftningen på det kommunala området.

Riktlinjer för översynen

Utgångspunkten för arbetet bör vara regeringsformens principstadganden om kommunerna. Beredningen bör analysera hur en framtida lagstiftning om kommunerna och landstingskommunerna bör förhålla sig till regeringsformen och däri bl. a. dess bestämmelse att endast grunderna för kommunernas organisation och verksamhetsformer behöver anges i lag.

Ett övergripande mål för beredningen bör vara att stärka de förtroendevaldas ställning i kommuner och landstingskommuner. Lagstiftningen på det kommunala området bör vara så utformad att den oförmedlat kan användas av de förtroendevalda i deras arbete. Särskild uppmärksamhet bör därför

ägnas åt att skapa systematik i det kommunala lagkomplexet med utgångspunkt i allmänhetens och de förtroendevaldas behov av vägledning. Utredningsarbetet bör också vara inriktat på att ta till vara möjligheterna till förenklingar i regelsystemet.

Det är väsentligt att en ny kommunallag utformas så att viktiga principer för kommunal verksamhet kan utläsas ur själva lagen. Den bör utgöra själva grunden i regelsystemet och därför på ett mera heltäckande sätt än i dag ange ramarna för hela den kommunala verksamheten. Beredningen bör från dessa utgångspunkter överväga den systematiska uppbyggnaden av ett framtida regelverk. En viktig uppgift för beredningen blir alltså att överväga vilka regler som skall stå i kommunallagen och vilka som bör ha sin plats i annan lagstiftning. Beredningen bör härvid, också ta upp sådana från informativ synpunkt centrala frågor som kapitelindelning och rubriksättning.

En framtida lagstiftning bör präglas av stor frihet för kommuner och landstingskommuner att själva organisera sin verksamhet. Lagstiftningen bör utformas mot bakgrund av den helhetssyn som alltmer styr den kommunala verksamheten och medför att gränserna mellan olika sektorer blir mindre skarpa. En ny kommunallag bör vara uppbyggd så att den medger smidiga förändringar i verksamheten.

I det föregående har jag nämnt flera förslag till lagändringar som har lagts fram i olika betänkanden. Ytterligare förslag till författningsändringar kan väntas genom det nu pågående utredningsarbetet. I sitt arbete bör beredningen beakta att dessa förslag skall kunna passas in i lagstiftningen på ett naturligt sätt.

Beredningen bör pröva om den nuvarande regleringen med många särskilda lagar är en lämplig ordning eller om det i framtiden krävs en bättre samordning mellan en ny kommunallag och den speciallagstiftning som särskilt riktar sig till kommuner och landstingskommuner, t. ex. socialtjänstlagstiftningen samt hälso- och sjukvårdslagstiftningen. Jag vill i sammanhanget peka på att utredningen om kommunal kompetenslagstiftning har föreslagit att reglerna i de s. k. kommunala smålagarna flyttas in i KL. Beredningen bör överväga denna fråga från principiella utgångspunkter. I anslutning därtill bör beredningen också överväga om det kan vara en lämplig ordning att i en framtida kommunallag i större utsträckning än i dag införa hänvisningar till annan lagstiftning.

Beredningen bör vidare studera kommunallagens förhållande till den allmänna offentlighetsrättsliga lagstiftningen, t. ex. förvaltningslagen (1971:290). Förvaltningsrättsutredningen (FRU) har nyligen lagt fram sitt slutbetänkande (SOU 1983:73) Ny förvaltningslag. I betänkandet uttalar sig FRU om förhållandet mellan en ny förvaltningslag och kommunallagen. FRU förordar att en teknisk översyn av KL kommer till stånd och att därvid bl. a. tas upp de i betänkandet berörda frågorna om förhållandet till

förvaltningslagen. Beredningen bör i sitt arbete överväga de synpunkter i frågan som FRU har framfört.

Beredningens arbete med de frågor som jag nu har behandlat bör bedrivas i nära samarbete med stat-kommunberedningen. Beredningen bör också samråda med utredningen (Kn 1982:04) om den kommunala beslutsprocessen m. m. under beredskap och krig. Utredningsarbetet bör ske skyndsamt. Beredningens överväganden i denna fråga skall redovisas i ett särskilt principbetänkande senast den 1 juni 1985.

Hemställan

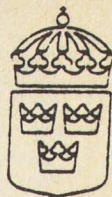
Med hänvisning till vad jag nu har anfört hemställer jag att regeringen utvidgar demokratiberedningens uppdrag i enlighet med vad jag nu har anfört.

Beslut

Regeringen ansluter sig till föredragandens överväganden och bifaller hans hemställan.

(Civildepartementet)

Kommittédirektiv

Dir 1984:31

Tilläggsdirektiv till 1983 års demokratiberedning (C 1983:03)

Dir 1984:31

Beslut vid regeringssammanträde 1984-06-28.

Chefen för civildepartementet, statsrådet Holmberg, anför.

Förslag

Jag föreslår efter samråd med chefen för utbildningsdepartementet, statsrådet Hjelm-Wallén, och statsrådet Göransson att 1983 års demokratiberedning får i uppdrag att utarbeta förslag som syftar till att öka elevernas och föräldrarnas medverkan, delaktighet och ansvar i skolan.

Bakgrund

Senast riksdagen mer samlat tog upp frågan om elevers och föräldrars inflytande i skolan var hösten 1980 med anledning av propositionen om elevers och föräldrars medinflytande i skolan (prop. 1979/80:182, UbU 1980/81:9 rskr 142). Riksdagens beslut innebar bl. a. att rektor fick viss skyldighet att informera och samråda med företrädare för elever och föräldrar i vissa frågor. Vissa ändringar genomfördes också i skolförordningens regler om konferenser m. m.

Skolförfattningsutredningen har i betänkandet (Ds U 1982:5) Konferenser i skolan lämnat förslag till förenklingar i skolans konferenssystem. Förslaget, som har remissbehandlats, innebär att varje rektorsområde eller skolenhet ges större möjligheter att utforma ett konferenssystem som är anpassat efter de lokala behoven. Regeringen har ännu inte tagit ställning till förslaget.

Elevorganisationen i Sverige har i en skrivelse till utbildningsdepartementet den 18 mars 1983 föreslagit att åtgärder vidtas för att stärka elevinflytandet i skolan. Skrivelsen har remitterats till Riksförbundet Hem och Skola, som i sitt yttrande har underströkt behovet av att åter aktualisera frågan om elevernas och föräldrarnas medinflytande i skolan.

1983 års demokratiberedning (C 1983:03) skall bl.a. behandla frågan om

medborgarnas medverkan, delaktighet och ansvar i den kommunala verksamheten. Enligt direktiven (Dir 1983:44) skall beredningen medverka till att försöksverksamheter inom detta område startas och att erfarenheter från verksamheten sammanställs och förmedlas till kommuner och organisationer. Även barn- och ungdomsdelegationen (Ju 1983:01) har att inom sitt område behandla frågor av detta slag.

Uppdraget

Det är väsentligt att nu mer samlat ta upp frågan om elevers och föräldrars medverkan, delaktighet och ansvar i skolan. Denna fråga knyter nära an till 1983 års demokratiberednings utredningsuppdrag. Denna beredning bör därför få i uppdrag att utarbeta förslag som syftar till att öka elevernas och föräldrarnas medverkan, delaktighet och ansvar i skolan. Därvid bör beredningen överväga hur elev- och föräldrainflytandet skall samspela med personalinflytandet och avvägas med hänsyn till den styrning som skolstyrelsen och i förekommande fall lokala organ skall fullgöra.

Beredningen bör också belysa hur frågan om det demokratiska samhällssystemet, demokratins grundläggande värderingar, principer och olika former kan ges en mer framträdande roll i undervisningen.

Beredningen bör stimulera försöksverksamhet inom ramen för gällande bestämmelser och också föreslå de förändringar i bestämmelserna som kan behövas för att möjliggöra ytterligare försöksverksamhet. Beredningen bör vidare föreslå hur försöksverksamheten skall följas upp och utvärderas samt hur ett fortsatt utvecklingsarbete inom detta område kan läggas upp. I sitt arbete bör beredningen också bidra till att stimulera debatt och studier inom området.

Såvitt möjligt bör beredningens arbete mynna ut i konkreta förslag till bestämmelser om elev- och föräldrainflytandet i skolan.

Mot bakgrund av dessa frågors särskilda karaktär avser jag att inom ramen för demokrateredningens uppdrag förordna de sakkunniga och de experter som hövs för att ingå i en särskild arbetsgrupp inom beredningen för dessa här berörda nytillkommande arbetsuppgifter.

Skolförfattningsutredningens betänkande (Ds U 1982:5) Konferenser i skolan och de skrivelser som kommit in i samband med remissbehandlingen av detta betänkande kommer att i de delar som berör elev- och föräldrainflytandet överlämnas till beredningen för fortsatta överväganden och förslag.

Även elevorganisationens ovan nämnda skrivelse och remissyttrandet från Riksförbundet Hem och Skola kommer att överlämnas till beredningen.

Beredningens arbete med de frågor som jag nu har behandlat bör bedrivas i nära samarbete med stat-kommunberedningen (C 1983:02). Under

utredningsarbetets gång bör vidare den arbetsgrupp som skall arbeta med frågorna om elev- och föräldrainflytandet i skolan informera berörda fackliga huvudorganisationer – och i förekommande fall annan central arbetstagarorganisation med vilken staten har eller brukar ha avtal om löner och andra anställningsvillkor – och bereda dem tillfälle att föra fram synpunkter. Utredningsarbetet bör bedrivas skyndsamt. Demokratiberedningens överväganden i denna fråga bör redovisas senast den 1 juli 1985.

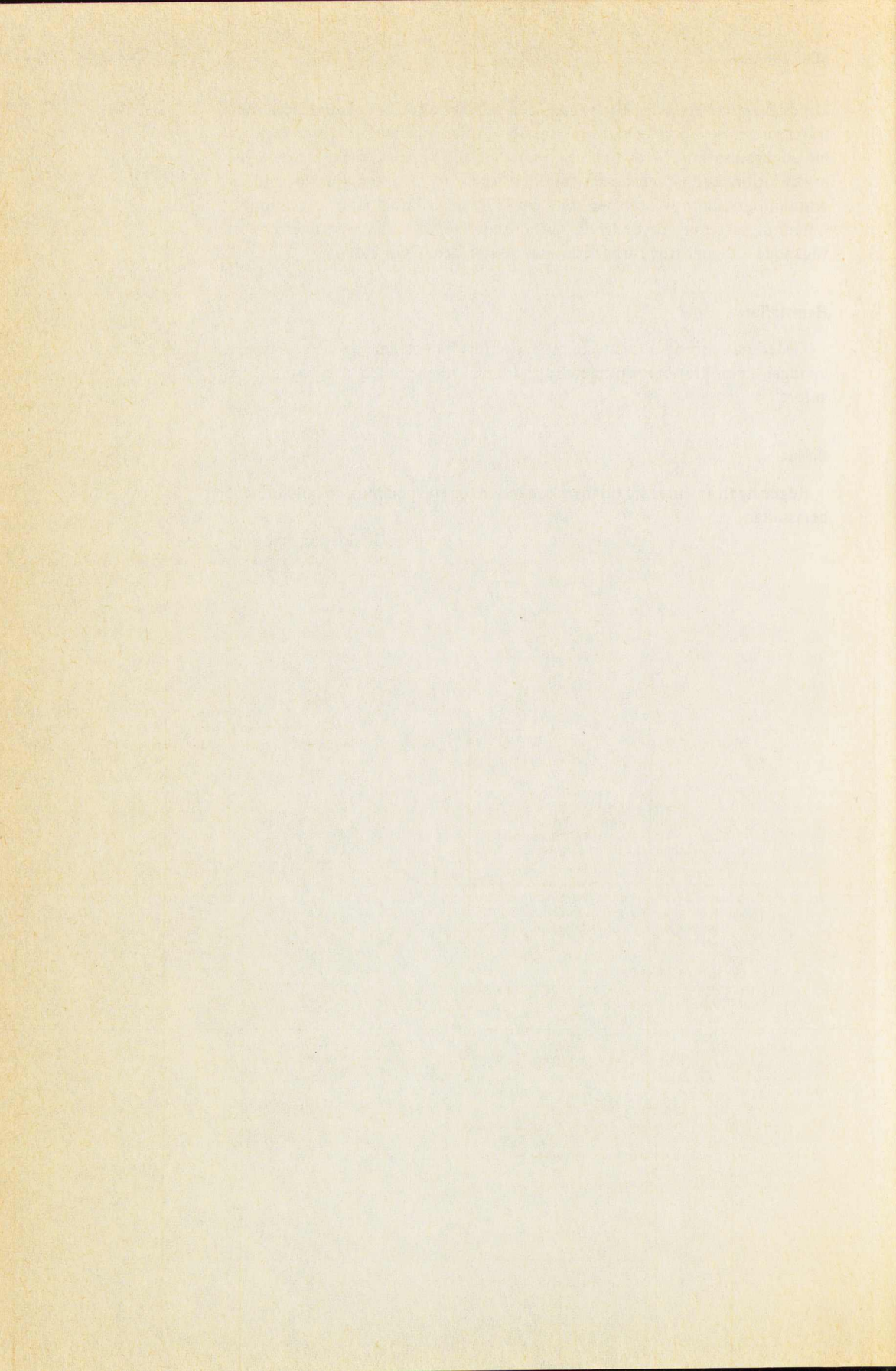
Hemställan

Med hänvisning till vad jag nu har anfört hemställer jag att regeringen utvidgar demokratiberedningens uppdrag i enlighet med vad jag nu har anfört.

Beslut

Regeringen ansluter sig till föredragandens överväganden och bifaller hans hemställan.

(Civildepartementet)

Statens offentliga utredningar 1984

Kronologisk förteckning

---

1. Sociala aspekter på regional planering. I.
  2. Värdepappersmarknaden. Fi.
  3. Domstolar och eko-brott. Ju.
  4. Långtidsutredningen. LU 84. Huvudrapport. Fi.
  5. Sektorstudier. LU 84. Bilagedel 1. Fi.
  6. Särskilda studier. LU 84. Bilagedel 2. Fi.
  7. Långtidsutredningen. LU 84. Bilagedel 3. Fi.
  8. Näringstillstånd. Ju.
  9. Förslag till lag om Kooperativa föreningar. I.
  10. Kompletterande motståndformer. Fö.
  11. Rösträtt och medborgarskap. Ju.
  12. Rösträtt och medborgarskap. Bilaga. Ju.
  13. Samordnad narkotikapolitik. S.
  14. RF 10:5. Ju.
  15. Ekonomisk brottslighet i Sverige. Bakgrund, övervägande, åtgärder. Ju.
  16. Förvärv i god tro. Ju.
  17. Sveriges internationella transporter. K.
  18. Arbetsmarknadsstriden I. A.
  19. Arbetsmarknadsstriden II. A.
  20. Datorer och arbetslivets förändring. A.
  21. Förenklad självdeklaration. Fi.
  22. Panträtt. Ju.
  23. Folkbibliotek i Sverige. U.
  24. En bättre information om kemiska produkter. Jo.
  25. Ny konsumentköplag. Ju.
  26. Ny Banklagstiftning. Del 1. Bankrörelselag. Fi.
  27. Ny Banklagstiftning. Del 2. Bankaktiebolagslag. Fi.
  28. Ny Banklagstiftning. Del 3. Sparbankslag. Fi.
  29. Ny Banklagstiftning. Del 4. Föreningsbankslag. Fi.
  30. LÄS MERA! U.
  31. Arbetsmarknadspolitik under omprövning. A.
  32. Nya alternativ till frihetsstraff. Ju.
  33. Handla med tjänster. Ud.
  34. Bostadskommitténs delbetänkande. Sammanfattning. Bo.
  35. Bostadskommitténs delbetänkande. Del 1. Bo.
  36. Bostadskommitténs delbetänkande. Del 2. Bo.
  37. Rullande fastighetstaxering m m Del 1. Fi.
  38. Rullande fastighetstaxering m m Del 2. Fi.
  39. Hälso- och sjukvård inför 90-talet. (HS 90) Huvudrapport. S.
  40. Hälso- och sjukvård inför 90-talet. (HS 90) Huvudrapport. S.
  41. Hälso- och sjukvård inför 90-talet. (HS 90) Huvudrapport. S. Huvudbilaga 1—3 Huvudbilaga 1: Fakta om ohälsans sociala och yrkesmässiga fördelning i Sverige, Huvudbilaga 2: Arbetsmiljö, yrke, utnyttjande av slutna vård, Huvudbilaga 3: Den jämlika sjukvården? S.
  42. Att förebygga skador — ett hälsopolitiskt handlingsprogram. Underlagsstudie. S.
  43. Att förebygga hjärt- och kärlsjukdom — ett hälsopolitiskt handlingsprogram. Underlagsstudie. S.
  44. Hälsopolitik i samhällsplaneringen — Boendemiljö — Arbetsmiljö — Arbetslöshet — Kost. Underlagsstudie. S.
  45. Invandrarna i hälso- och sjukvården. Underlagsstudie. S.
  46. Primärvårdens uppgifter i det förebyggande arbetet. Underlagsstudie. S.
  47. Primärvårdens uppgifter i det förebyggande arbetet. Huvudbilaga: Hälsoupplysning. S.
  48. Länsjukvården — möjligheter till förändring. Underlagsstudie. S.
  49. Hälsa — vård — Samhällsekonomi — Sysselsättning. Expertrapport. S.
  50. Personal för framtidens hälso- och sjukvård. Underlagsstudie. S.
  51. Datateknik och industriell förnyelse. I.
  52. Svensk sydafrikapolitik. Ud.
  53. Föreningarnas radio. U.
  54. Tvångsmedel — Anonymitet — Integritet. Ju.
  55. I rätt riktning. A.
  56. Folkrätten i krig. Fö.
  57. Kommunerna i totalförsvaret. Fö.
  58. Invandrare- och minoritetspolitiken. A.
  59. Näringsförbud. Ju.
  60. Generell permutation av donationsbestämmelser. Fi.
  61. I stället för kärnkraft. I.
  62. Med sikte på nedrustning. Ud.
  63. Homosexuella och samhället. S.
  64. Psykiatri, tvånget och rättssäkerheten. S.
  65. Via satelit och kabel. U.
  66. Den allmänna rättshjälpen. Ju.
  67. Cancer-orsaker-förebyggande m.m. S.
  68. Samordnad samhällsinformation. C.
  69. Säker elförsörjning. I.
  70. Staketmetoden. Fi.
  71. Värnplikten i framtiden. Fö.
  72. Fastighetsbildning 3. Plangenomförande genom inlösenförrättning. Ju.
  73. Patientjournalen. S.
  74. Regional utveckling och mellanregional utjämning. I.
  75. Församlingarna om framtiden. C.
  76. Samordnad kärnavfallshantering. I.
  77. Kemikaliekontroll. Jo.
  78. Bo på egna villkor. Bo.
  79. Dödsbegreppet. S.
  80. Dödsbegreppet. Bilagor. S.
  81. "Hjärndöd" Psykologiska aspekter. S.
  82. Apoteksbolaget mot år 2000. S.
  83. Folkstyret i kommunerna Medverkan — Delaktighet — Ansvar. C.
  84. Lokalt folkstyre genom brukarmedverkan. C.
-

Statens offentliga utredningar 1984

Systematisk förteckning

Justitiedepartementet

Kommissionen mot ekonomisk brottslighet. 1. Domstolar och eko-brott. [3] 2. Näringsstillstånd. [8] 3. Ekonomisk brottslighet i Sverige. Bakgrund, övervägande, åtgärder. [15]
1983 års rösträttskommitté. 1. Rösträtt och medborgarskap. [11] 2. Rösträtt och medborgarskap. Bilaga. [12]
RF 10:5. [14]
Förvärv i god tro. [16]
Panträtt. [22]
Ny konsumentköplag. [25]
Nya alternativ till frihetsstraff. [32]
Tvängsmedel — Anonymitet — Integritet. [54]
Näringsförbud. [59]
Den allmänna rättshjälpen. [66]
Fastighetsbildning 3. Plangenomförande genom inlösenförrättning. [72]

Utrikesdepartementet

Handla med tjänster. [33]
Svensk sydafrikapolitik. [52]
Med sikte på nedrustning. [62]

Försvarsdepartementet

Kompletterande motståndformer. [10]
Folkkräften i krig. [56]
Kommunerna i totalförsvaret. [57]
Värnplikten i framtiden. [71]

Socialdepartementet

Samordnad narkotikapolitik. [13]
Hälsa- och sjukvård inför 90-talet. (HS 90)
1. Hälsa- och sjukvård inför 90-talet. (HS 90) Huvudrapport. [39]
2. Hälsopolitiska mål och behovsbaserad planering. Underlagsstudie. [40] 3. Hälsopolitiska mål och behovsbaserad planering. Huvudbilaga 1—3 Huvudbilaga 1: Fakta om ohälsans sociala och yrkesmässiga fördelning i Sverige, Huvudbilaga 2: Arbetsmiljö, yrke, utnyttjande av sluten vård, Huvudbilaga 3: Den jämlika sjukvården? [41] 4. Att förebygga skador — ett hälsopolitiskt handlingsprogram. Underlagsstudie. [42] 5. Att förebygga hjärt- och kärlsjukdom — ett hälsopolitiskt handlingsprogram. Underlagsstudie. [43] 6. Hälsopolitik i samhällsplaneringen — Boendemiljö — Arbetsmiljö — Arbetslöshet — Kost. Underlagsstudie. [44] 7. Invandrarna i hälsa- och sjukvården. Underlagsstudie. [45] 8. Primärvårdens uppgifter i det förebyggande arbetet. Underlagsstudie. [46] 9. Primärvårdens uppgifter i det förebyggande arbetet. Huvudbilaga: Hälsouppllysning. [47] 10. Länssjukvården — möjligheter till förändring. Underlagsstudie. [48] 11. Hälsa — vård — Samhällesekonomi — Sysselsättning — Expert rapport. [49] 12. Personal för framtidens hälso- och sjukvård. Underlagsstudie. [50]
Homosexuella och samhället. [63]
Psykiatri, tvånget och rättssäkerheten. [64]
Cancer-orsaker-förebyggande m.m. [67]
Patientjournalen. [73]
Utredningen om dödsbegreppet. 1. Dödsbegreppet. [79] 2. Dödsbegreppet. Bilagor. [80] 3. "Hjärndöd" Psykologiska aspekter. [81]
Apoteksbolaget mot år 2000. [82]

Kommunikationsdepartementet

Sveriges internationella transporter. [17]

Finansdepartementet

Värdepappersmarknaden. [2]
Långtidsutredningen. 1. Långtidsutredningen. LU 84. Huvudrapport. [4] 2. Sektorstudier. LU 84. Bilagedel 1. [5] 3. Särskilda studier. LU 84. Bilagedel 2. [6] 4. Långtidsutredningen. LU 84. Bilagedel 3. [7]
Förenklad självdeklaration. [21]
Banklagsutredningen. 1. Ny Banklagstiftning. Del 1. Bankrörelselag. [26] 2. Ny banklagstiftning. Del 2. Bankaktiebolagslagen. [27] 3. Ny banklagstiftning. Del 3. Sparbankslag. [28] 4. Ny banklagstiftning. Del 4. Föreningsbankslag. [29]
Fastighetstaxeringskommittén. 1. Rullande fastighetstaxering m m Del 1. [37] 2. Rullande fastighetstaxering m m Del 2. [38]
Generell permutation av donationsbestämmelser. [60]
Staketmetoden. [70]

Utbildningsdepartementet

Folkbibliotek i Sverige. [23]
LÄS MERA! [30]
Föreningarnas radio. [53]
Via satelit och kabel. [65]

Jordbruksdepartementet

En bättre information om kemiska produkter. [24]
Kemikaliekontroll. [77]

Arbetsmarknadsdepartementet

Konfliktutredningen. 1. Arbetsmarknadsstriden I. [18] 2. Arbetsmarknadsstriden II. [19]
Datorer och arbetslivets förändring. [20]
Arbetsmarknadspolitik under omprövning. [31]
I rätt riktning. [55]
Invandrar- och minoritetspolitiken. [58]

Bostadsdepartementet

Bostadskommittén. 1. Bostadskommitténs delbetänkande. Sammanfattning. [34] 2. Bostadskommitténs delbetänkande. Del 1. [35] 3. Bostadskommitténs delbetänkande. Del 2. [36]
Bo på egna villkor. [78]

Industridepartementet

Sociala aspekter på regional planering. [1]
Förslag till lag om Kooperativa föreningar. [9]
Datateknik och industriell förnyelse. [51]
I stället för kärnkraft. [61]
Säker elförsörjning. [69]
Regional utveckling och mellanregional utjämning. [74]
Samordnad kärnavfallshantering. [76]

Civildepartementet

Samordnad samhällsinformation. [68]
Församlingarna om framtiden. [75]
1983 års demokratiberedning. 1. Folkstyret i kommunerna Medverkan — Delaktighet — Ansvar. [83] 2. Lokalt folkstyre genom brukarmedverkan. [84]

